

Hajh, – Erdélyország!

(Vázlatok Erdély közelmúltjából)

Irta

MÓSA JÓZSEF



Budapest, 1928

Budapesti Hírlap Részvénytársaság kiadása

Ára 5 pengő

HAJH,-ERDÉLYORSZÁG!

(VÁZLATOK ERDÉLY KÖZELMÚLTJÁBÓL)

ÍRTA
MÓSA JÓZSEF



BUDAPEST, 1928
BUDAPESTI HÍRLAP R.-T. KIADÁSA
ÁRA : 5 PENGŐ

Szerző minden jogot fenntart magának, a fordításét is.

Budapesti Hírlap nyomdája

A könyv, amelyet az olvasó kezébe adunk, Erdélyről szól... Nem! Súlyosabb szó kívánczik a tollamra: ez a könyv Erdély. Emlékeket vetít a szívedbe és az emlékezet minden, ami megmaradt elsülyedt országodból.

Forgatom a lapokat és valami fájoan édes honvágyfélét érzek, de bánt is a lelkiismeretem Erdély miatt. Mikor még magyar volt, megemlékeztünk mi akkor a régi igazságról, hogy igazán csak az a miénk, amit napról-napra újból meghódítunk? Meghódítottuk magunknak a Királyhágóntuli tündérkertet? Az autókaravánok, amelyek a Salzkammergut és a Dolomitok közt szaladgáltak, megtalálták-e Erdély kanyargó fehér országutait? A külföldre özönlő magyar turistaseregek látták-e valaha az ősi városokat, a székely havasokat, a gyönyörű erdélyi fürdőhelyeket? Olyan hallatlanul érdekes férfiak, olyan páratlanul szép nők jöttek ki Magyarországra és mi nem voltunk kíváncsiak a talajra, amelyből kisarjadtak?

Forgatom a könyv lapjait és egy északi legenda jut eszembe. Vinéta! Az aranyban és dicsőségben dús kikötővárost egy viharos éjfélen elnyelte az éhes tenger. Palotáival és tor-

nyaival, embereivel és kincseivel együtt. A nagy-
téren, amelyet lábas házak kereteznek körül,
azelőtt vidám vásáros nép nyüzsgött, most néma
tőkehalrajok suhannak végig. A palotaerkélye-
ken nyüzsgő tengeri csodák kuporognak. A csú-
csos tetők, a kémények és szélkakasok erdeje
fölött gögösen görgeti malachitszínű hullámfod-
rait a tenger. És fenn, a verőfényes magasban,
ahol valaha a vinétai galambok keringtek, most
éhes sirályok kiáltoznak.

De vasárnap délben halk harangszongás
hallatszik fel a kristályos mélységből. Megszó-
lálnak Vinéta harangjai! Az usedomi halásznép
babonásan hallgatja és megfájdul tőle a szíve.

Forgatom ezt a könyvet és hallom Erdély
elsülyedt harangjait. A városi, a falusi, a ha-
vasi, a rónasági, a folyóparti és az erdei temp-
lomok és kápolnák mélyen morgó, zengő és
vékony szavú harangjai óriás kórusban egye-
sültek lenn a mélységben. És minden egyes ha-
rangkondulással erdélyi tüzek csillannak meg a
szívekben, erdélyi színek, hangok, gesztusok
bukkannak fel az emlékezetben. Havasi csúcsok
profilja, amely élesen fűródik a tejszínű, ra-
gyogó égbe, ősi városképek, kastélyok, markáns
magyar alakok, urak és uraknál úribb parasz-
tok. Mennyi szépség volt abban az országban,
mennyi gazdagság, mennyi eredetiség és mennyi,
de mennyi magyarság! Úgy nőtt ki Magyaror-
szág gyökeréből, mint az ikerkristály, szakasz-
tott olyan is volt, csak több volt benne a szín,
a tűz, az arany.

És mindezt elnyelte az iszapos ár. Elnyelte, mi csonka magyarok meg itt ülünk a parton és fájó szívvel hallgatjuk a mélységből felszűrődő harangzsongást.

De ez a fájdalom nem hiú időtöltés. Minden szó, minden gondolat, vágy és sóhaj, amely Erdély felé száll, egy újabb acélszál, amely hozzánk köti azt, ami örökre a miénk.

Országok sorsa fölött végül sem a fegyver, hanem a gondolat ereje dönt. Ez a pompás könyv, hatalmasan megerősíti bennünk az erdélyi magyar gondolatot, éppen azért megérdemel minden figyelmet, pártfogást és szeretetet.

Herczeg Ferenc.

Erdélyország lelke.

Fisher, volt angol kultuszminiszter 1924 őszén, a svájci Makójában az amerikai bevándorlók műveltségi állapotáról tartott előadásában, kedvezőtlenül nyilatkozott a magyar kultúráról. Egyik magyar hallgatója, méltatlankodva igazította helyre az előadás után a brit politikus tévedéseit. Utalt egyebek között a *Magyarországban* a nagyenyedi kollégium múltjáról épp akkor megjelent s kezeügyében levő vezércikkemre, melynek sebtében lefordított adatait meglepve hallgatta az angol államférfi. Végül is felkérte honfitársunkat, hogy juttasson hozzá más olyan anyagot is, amely a magyar kultúra törzsökéit ismerteti.

Elszomorodva tapasztalom igen gyakran, hogy Erdély nemcsak a közömbös külföldön, de a Királyhágón inneni magyarság nagy része előtt is *terra incognita*. Századokon át külön politikai és társadalmi életet élt a hegyek és a rónák magyarja s az unió óta eltelt hatvan év korántse volt elég arra, hogy lelkük egybeforrják. Jobban kellene ismernie Erdélyt Magyarorszá-
g-

nak, hogy érdeme szerint becsülje s idegenkedése szétszakíthatatlan együttérzésben olvadjon fel.

Megkísérlem néhány vázlattal ráterelni a figyelmet a régi Erdély közéletének egyik-másik mozzanatára és jellegzetesebb alakjára.

A kulturális és társadalmi alkotások közül csak azokra terjeszkedem ki, amelyek valamely időszerűség révén idekűnn is érdeklődést kelthetnek. Pedig az anyag kimeríthetetlen. A XVI. és XVII. század folyamán egész raja keletkezett a román megszállásig szépen virágzó iskoláknak. Abban az időben alapították magyar felekezetek és nagyszívű magyar adakozók a kolozsvári és nagyenyedi főiskolán kívül: a brassói, csiksomlyói, kézdivásárhelyi, szászvárosi, székelykeresztúri, tordai, torockói, zilahi, a két marosvásárhelyi, a két székelyudvarhelyi, meg a három kolozsvári gimnáziumot. Hosszú századokon át élénken lüktető szellemi élet gócpontjai voltak ezek apró, kis vidéki városoknak. Az elmúlt száz év alatt egymást taszítva születő újabb iskolák, akadémiák és a kolozsvári egyetem öblösen ívelt kupolával tetőzték be az elődök alkotásait. Áradt a kultúra mindenünnen, akárcsak a virágillat május ózonjában. A kincseket rejtő Teleki-théka, az Erdélyi Múzeum és az egyetem millió kötete, meg Erdély többi nagy könyvtára, tudományos kutatásra serkentett. Művészi emlékek: a brassói Fekete-templom, a kolozsvári Szent Mihály-templom és Bánffy-palota, a vajdahunyadi vár, a keresdi Bethlen-kastély; a gyulafehérvári székesegyház szobordíszei, számos-

menti és kalotaszegi templomok szószékei, sír-
 emlékei; a Brückenthal-múzeum, a kolozsvári
 és székely gyűjtemények mükincsei magasra
 fejlesztették a közízlést, melynek az erdélyi öt-
 vösművészet és könyvkötészet már megszerezték
 a világ elismerését. A kalotaszegi, a torockói és
 a székely népművészet hangtalan beszéddel hir-
 dette, hogy az ízlés a nép lelkében is megfogant:
 fafaragászatuk, hímzéseik, viseletük sokszor
 szenzációs megnyilatkozásai a művészi érzék-
 nek. Honterus brassói, Heltai Gáspár négyszáz
 éves kolozsvári ösnyomdái, idők folyamán bőse-
 gesen elszaparodott társaikkal, mohón sokszo-
 rozták az erdélyi szellem alkotásait. A szívek
 felgerjedéseit a székely dalos lélek remekei, me-
 legét a százötven éves kolozsvári és száztizen-
 hét éves marosvásárhelyi kórház mellett feles-
 számú lelenc- meg árvagondozó-intézet lehelte
 szét.

Nem művelődéstörténeti monográfiát írok.
 Az erdélyi lelket igyekszem megrajzolni az élet
 egyes rapszodikus, tarka mozzanataiban. Szeret
 ném meggyőzni az olvasót arról, hogy az a
 „ravasz” erdélyi lélek, lényegében milyen önzet-
 len, igaz volt és hogyan hevült a magyar gondo-
 latért. Megkísérlem a figyelmet néhány olyan
 jelenségre is ráirányítani, melyek az itteni köz-
 felfogásba beékelődött hibák, hézagok és elfo-
 gultság kiküszöbölésével *a maga valóságában
 világítják meg az erdélyi magyarság közszelle-
 mét és ennek történelmi hátterét.*

Világhírű jeleseinkkel: Bólyaiakkal, Körösi

Csorna Sándorokkal nem foglalkozom. Azokkal is keveset, akik történelmi szereplésük, irodalmi, vagy tudományos működésük révén a nemzet elismert nagyjai közé tartoznak. Bethlen Gábornak, Apácai Csere Jánosnak. Mikes Kelemennek, Kemény Zsigmondnak, Gyulai Pálnak, Ady Endrének szűk volna ez a keret. Inkább néhány olyan érdekesebb alakot rajzolok meg, akiknek emlékezete jobbra csak az erdélyiek szívében és szóhagyományjaiban él.

Sűrűn idézgetem kortársak, vagy az illető korról foglalkozó jeleseink megállapításait, fel-fogását, ítéletét. Szóljanak ők és belőlük az igazság, ők és a tények megvédenek az elfogultság vádjától.

Hogy sokat foglalkozom a főnemességgel, annak megvan a történelmi oka. Akik ismerik Erdélyt, tudják, hogy a közszellem kialakulásában és a köznek hozott áldozatokban mekkora része volt ennek a tevékeny és sok jeles tulajdonsággal díszelgő osztálynak. Minden ponton találkozunk annak hol egyes kiválóságaival, hol a vezető családok valamennyi tagjával. Erdélyt a Bánffyak, Bethlenek, Kemények, Telekiek, Wesselényiek nélkül megérteni és megrajzolni nem lehet. Genealógiájuk vázlatos ismertetése se lényegtelen. A románok újabban már abban mesterkednek, hogy még az ős székely nemzet magyar származását is elvitassák. Annál inkább törekszenek az erdélyi főnemességről azt híresztelni, hogy eredetileg elmagyarosodott románok.

Nemrég egyik neves politikusunk, — egy-

időben Házelnök, — ezzel a szörnyű kijelentéssel rontott neki a magyar érzelmi egységnek: „Figyelmeztetni kell a messze Keletről jött erdélyieket, hogy itt nincsenek a Balkánon.” ..

Hogy Magyarország állami létét, nemzeti kultúráját, a vallásszabadságot századokon át Erdély védte és mentette meg: elemi iskolai könyvbe való igazság. Hogy a *magyar Athén* és a többi erdélyi művelődés-gócpon, félezredéves kultúr-intézményeivel, belterjes földművelésünk és erdőgazdaságunk, számottevő iparunk és kereskedelmünk, kitűnő utaink stb., stb. Balkán, hogy a magasműveltségű erdélyi magyarság balkáni színvonalú lett volna: azt még Scotus Viator se merte állítani a „távol Keletről”, Erdélyről.

Nem tesz jó szolgálatot a nemzetnek, aki az erdélyieket kisebbiti. A sebész vigasztalhatja szomorú betegét azzal, hogy amputált testrésze amúgy se volt hiba nélkül való, de a messzenéző politikusnak a regösök lendületes képzeletével és izzó hevületével kell a magyarság idegzetébe belesajgattania Erdély komor fájaldalmát.

Nagyot akaró társadalmunk pedig meg kell, hogy ismerje az erdélyi lelket, amely Ravasz László püspök plasztikus meghatározása szerint: „... az örök magyar lélek, amelyik Keletről jött, itt gyökerezett meg a Tisza-Duna közén s mint egy szent banánfa, átnyúlt az erdélyi anyaföldbe. Mikor itt Magyarországon az idők viharai letarolták az ősi törzset, ott virult fel

azon az áldott földön s százötven esztendeig benne élt a magyarság ősfája. Most ott vetettek gyökerére fejszét. Ide menekült az erdélyi lélek. Benne önnön lelkünket és programmunkat kell felismernünk. *A magyar történelmi folytonosság titka az, hogy Erdélynek ez a lelke, mint magyar lélek itt nőjön tovább, míg újra véghezviszi azt a csodát, amit ezelőtt ezer évvel: az örök magyar lélek új honfoglalását.*

Az erdélyi mágnások.

Montesquieu szerint a hivatása magaslatán álló arisztokráciának jellegzetes tulajdonsága: *a tetterős lélekből fakadó mérséklet és áldozatkészség*. Ha főnemességünk, nemes hagyományaihoz híven, több tevékenységet és áldozatkészséget fejtene ki a kultúra terén, valamint a gazdasági és társadalmi élet minden vonalán, íebirhatatlan lendületet adhatna nemzeti fejlődésünknek. Míg így, a többi osztályok előretörése és egyre hevesebb bírálata közepette lépésről-lépésre veszti el közéleti súlyát és társadalmi vezető szerepét, — nagy kárára a nemzetnek és önmagának.

De hagyjuk a jelent.. . húzódjunk vissza Erdély beszédes romjai közé, mentsünk meg az ott letúnt magyar közélet egyre mohosodó emlékeiből néhányat, melyek a gondolkodóknak tanulságot, a kétkedőknek bizakodást! sugallanak. Sok fényes alakot, igazi nemességet borítottak el véglegesen ezek a romok ... Nagy erkölcsi veszteség! — Ha már a történelem kényszere megedzette az erdélyi magyarságot, hogy a jó Istenben és önmagában bízva századokon

át meg tudjon a saját lábán állani s ezzel olyan közszellemet termelt, mely kis eszközökkel sok nagyot alkotott, e közszellem még zszibongó emlékeinek az örök feledésben elhantolódnia nem szabad. *A megértő visszatekintésnek és a hiteltjes bizakodásnak még itt is, ott is nagy rendeltetése van.*

E közszellem az erdélyi nemesség érdekes struktúrájából, egyes tagjainak szuggesztív egyéni kiválóságából és tevékenységéből keletkezett. Amint a történetíró Kőváry László írja: *
 „Sojk szépet és jót alkotott az erdélyi arisztokrácia népszerűsége különösen azért,; mert Erdélyben nem tudtuk, hol kezdődik az arisztokrácia. Népszerű volt, mert hogy így szóljunk, demokrata volt, legalább a nemességgel szemben, melytől nem szakadt el, a nagyobb családokkal összeházasodott s ezek mintegy kiegészítő részét képezték. Velük megerősödve hatottak felfelé s lettek népszerűek lefelé”.

Ezek a főbb nemesi családok, az arisztokrácia és a köznemesség közé beékelve, az egész társadalmat egységes egészszé kapcsolták össze, akárcsak az angol társadalmat a lordok másod- és harmadszülöttei s a családok összefonódásából a társadalmi szolidaritásnak a kegyetlen császári kényuralom által is hiába döngetett sziklafala alakult ki. A vezérek mögött mindig az egész magyarság tömör tábora állott. De az is igaz, hogy *azok a vezérek személyes szabad-*

* Kőváry László: Visszaemlékezések.

ságot, vagyont, életet kockára téve mindig legelői álltak, ha cselekedni, adni, vagy küzdeni kellett. Az erkölcs, az áldozatkészség és a bátorság tökéletességei voltak. A két Wesselényi, Kendeffy Ádám, Kemény Dénes, a két Bethlen János, Teleki József, Kemény József, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Mikó Imre: a hazaszeretet, szónoki képesség és humanizmus ideáljai; a tudomány s irodalom büszkeségei, szellemük¹ kincsein felül vagyonokat áldoztak a közművelődésnek és a haladásnak. Mint mecénások, művelődés-harcosok, vagy a sportok meseteri, bálványai voltak az egész társadalomnak. De a többiek sem maradtak el e nagyok előtt abban a felfogásban, hogy a név és a vagyon nagy kötelezettségekkel jár. Amint Kőváry írja: „Egyek voltak valamennyien. Kezdték az Aranka vezetése alatt álló nyelvművelő társasággal, folytatták a Döbrentei által szerkesztett Erdélyi Múzeumi alapításával. Budán a Kelemen színtársulata felbomlik, Wesselényi 1798-ban beáll színügyi mecénásnak, direktornak, intendánsnak, a színészeket ő fizeti, drámát fordít, társasága Kolozsvárt játszik. Megpendült a Nemzeti Színház alapeszméje, felépítik az első magyar színházat Kolozsvárt s a főurak maguk avatják fel deszkáit Zrínyi előadásával, pompás jelmezeiket, díszruháikat a színháznak ajándékozzák; a színdarabokat maguk fordítják. Hogy énekesi darabot is adhassanak s zenekart is neveljenek, 1819-ben alapítják a Zene Konzervatóriumot, majd a Kolozsvári

Kaszinót, a Kaszinó a Vasárnapi Újságot. A nők felolvasó egyleteket, a férfiak Kendeffy Ádám vezérlete alatt vívótermet az ifjúság képzésére. Nagy áldozatokkal megalapítják az Erdélyi Múzeum Egyletet, felajánlják gyűjteményeiket, könyvtáraikat. Megyegyűlésről-megyegyűlésre járva, mint „vándor patrióták” ezt a közszellemet tovább plántálják a társadalomba s előkészítik a 48-iki nagy időket. Az ifjúság komolyan veszi a tanulást, így jogász-osztálytársaim: Bethlen Sándor és Ferenc, Wass Ádám, Jósika Pál, Huszár János annyi jogász közt a legelsőek voltak”.

Akármilyen mozzanatát nézzük is a XIX. századbéli Erdély közéletének, a főnemesség tagjait mindenütt legelői látjuk; nemcsak immel-áraraal reprezentáltak, hanem teljes erővel feködtek bele egy, vagy több miunkakörbe, amint azt a magyarság érdeke s egyesek hajlandósága diktálta. A kulturális és gazdasági élet terén épp úgy vezettek, akárcsak a filantrópia, vagy a sport mezején s mindenütt felcsillan a közszellem nemes egyszerűsége és erkölcsi tartalmassága.

Kövyár, a szereplő családokat jellemezve, a legtöbbnél, mint közös családi vonást kiemelí patriotizmust — soknál a tudományszeretetet, jótékonytságot, de majdnem valamennyinél, főleg nőknél, a szépséget. Családi képekből, emlékezősekből s a későbbi nemzedékből következtetve, annyi érdekes, külsőben is pompás ember talán sehol sem termett, mint Erdély bércei között. E szépségek: hajadon korukban művelt *honleányok*

— férjhez menve, kiváló anyák, példás feleségek és páratlan gazdasszonyok, idősebb korokban: női *patrióták* — nemeslelkű nagyasszonyok.

„Ah, a kolozsvári dámák végtelen szeretetreméltóak” — írja Déryné Naplójában — „ha a vidámságot, kedvességet, nyájasságot, szeretetet le lehetne festeni egyesülve, úgy az itt e körben valamennyi együtt volt”.

Wesselényiné özvegysége alatt a férje által túlterhelt birtokokat teljesen tisztázza, hogy fia ott kezdhesse el a mécenásságot, ahol az apja elhagyta. Bethlen Sámuelné hatlovas hintóban *kornétásan*, inassal, fullajtárral, öt-hatlovas legénnyel utazik, de birtokain maga irányít, intézkedik és számoltat; mindenkit meglát, felkeres, akinek szüksége lehet reá. Kemjény Sámuelné udvara tele van özvegy papnékkal, papi árvákkal; tartja őket, a leányokat kistafirozza, kiházásítja. Kazinczy Ferenc írja róluk Erdélyi Leveleiben: „számtalan, titkon telt jótételeiket csak azok ismerték, akiknek arcáról letörölték a könnyeket és az Ég, melynek méltóbb áldozatokat nem nyújthattak”. Báró Rhadák Ádámné jövedelme nagyrésztét iskolákra, alapítványokra és adományokra fordítja. Hosszú volna ezt a névsort folytatni, de él lehet képzelni, hogy ahol ilyen a közszellem a legelőkélőbbek között, ahol a társadalmi pozíció külső ismérve az áldozatkészség, ott senki sem mjarad hátra és ha többre nem telt, egy szegény diák eltartásáig a jobb módú polgárság is követte a nemes példákat.

Történelmi érdeme az erdélyi főnemesség-

nek, hogy szellemben, gondolkodásban mindig magyar volt, ezen a ponton nem ismert megalkuvást. Pedig sokan Bécsben is nyílt házat vittek és a Burgban is grata perszonák voltak. De sem az udvari kegyért való versengés, sem anyagi érdekek el nem tántorították őket magyarságuktól és ha volt közöttük vetélkedés, ez abban állott, hogy ki szolgálja jobban hazáját, nemzetét.

Ezért érte őket a szörnyű büntetés: a román földbirtokreform. Ez a hirtelen jött vihar máról holnapra kiforgatta az erdélyi mágnásokat is ősi birtokaikból. Tízezerholdas gazdáknak még jó, ha a románok meghagytak száz holdat! A megélhetés gondjaiban megcsökkent akcióképességük is, de meg nem tört lelkükben épségben maradt a régi közszellem emléke s aki még teheti, tetteikkel ápolja az ősi hagyományokat.

Erdélyi társasélet.

A fejedelemség megszűntével nagy változás áll be Erdély társaséletében is. Az Apor Péter siratta ősi szokásokat és divatot a *náj módi* kezdi kiszorítani, amint szorosabbá válik az összeköttetés Béccsel. A császárvárosban felállított erdélyi udvari kancellária egyre több erdélyi urat köt oda. Családotul s többnyire fényes udvartartással telepsznek meg ezek a középeurópai » civilizáció akkori központjában s elvegyülve az udvari főnemesség társaságában, ennek szokásait hazájukba is átültetik. A császár meg előszeretettel vezényel osztrák nagyurakat az erdélyi főhadparancsnokságra, akik már politikából is igen keresik az érintkezést az ottani főnemességgel. A Lobkowitzokon, Auerpergeken kívül az osztrák arisztokrácia katona sarjaiból számosan fordulnak meg Erdély helyőrségeiben s megbarátkozva a birtokossággal, egyik-másikuk véglegesen ottragad. Szinte észrevétlenül honosodnak meg Erdély úri társaságának minden rétegében a társaséletnek és érintkezésnek újkori formái.

A ragaszkodás az ősi viselethez még fel-

villan 1790-ben; gróf Bánffy György gubernátor bálján a leányok valamennyien pártásan jelennek meg, de az európai divat térfoglalását mi sem tudja már megállítani. A régi egyszerű, kőkerítéses udvarházakat és galambdúcos kapukat is ebben az időben váltják fel rendre, angol-kertes kastélyok. Mindezek azonban korántsem jelentik a magyar érzés elsatnyulását, sőt éppen ez időtájt vesz a nemzeti szellemből üdítő, nagy léleketet a lendületnek indult magyar kultúra.

A XIX. század első felének társaséletében a főnemesség a hangadó. E társaságnak emelkedett szelleméről gyakran emlékezik meg Naplójában Déryné: „... nem érzetik, hogy ők ereszkednek le, hanem, hogy ők felemelnek bennünket. Oly magasműveltségű műértők és művészetpártolók.”

A főúri szocietas abban az időben is igen változatosan és kellemesen éli világát. A nyarat és az ősz falun töltik, a vadászidény után bevonulnak városaikba. Mióta gróf Bánffy György gubernátor a guberniumot Kolozsvárra telepítette, főleg oda. Estélyek, hangversenyek, bálók, színház és egyéb alkalmak naponta összehozzák az ismerősöket; tánc, udvarlás, szerelem gyorsan röpi az időt. Divat az esti szánkázás. Havas téli időben a csengős-csörgős szánkóknak egész serege indul neki, mindenikben egy úr és egy dáma; az úr hajt, hátul az inas tartja a fáklyát. Tavasszal kocsi-korzó. 50—60 fogattal, a gavallérok ötösfogaton,

mellettük a bakon az ideál. Minden a legnagyobb ízléssel megy, a társaság makulát se tűr a női hírnevén.

A középnemesség társasélete inkább a falvakon zajlik. Néhai Ugrón György, könnyekkel a szemében beszélt, hogy még gyermekkorában (az 1850-es években) Botházán, egy azóta elrománosodott kis mezőségi faluban, tizenhat pár táncolta a francia négyest. Valamennyien az ottani középbirtokosság sarjai. Az egymáshoz közel eső erdélyi falvakban vidám szórakoztató élet folyik. Névnepokon, vadászatokon nagyokat vigadnak, esküvőkből, keresztelőkől gyakorta sarjadzanak új esküvők és keresztelők.

A Biedermeier-kor honoráciorjai és jobb módú polgársága városi életet élnek, de mulatni gyakran vonulnak ki a szabadba. Majálisok, gyümölcsszedés, szüreték idején ugyancsak hangosak a kertek meg a szőlők a fiatalság égmosolyogtató kedvétől, mely gyakori csókváltással fűszerezett társasjátékokban ívelődik magasra s dalban, táncban csúcsosodik ki. A szembekötödsdi és egyéb társasjátékoknak izgalmas zamatja, hogy zálogkiváltáskor legitim fizetési eszköz a csók; a mai dédanyákat ez kártalanította a fűrtért. Ősszel, télen a *nappali szálában* gyűl össze a fiatalság, mézes pattogatott kukorica mellett élvezzi a húszéves kor gondtalan örömeit. Társasjátékok után elkomolyodva szavalgatják Berzsenyi, Vörösmarty verseit, majd pár év múlva lírai költeményeket „valami Petőfi Sándortól.”

Bár az 1848-iki nagy átalakulásig elsősorban a rendi hovatarozás szabja meg a társaságok kereteit, a születés véletlen igazságtalanságait enyhíti az erdélyi szabadelvűség és megértő humanitás. A tehetségek előtt megnyílnak az elzárkózottabb kárpitajtók is ; Dérynét szívesen fogadják a mágnásszalonokban, Jancsó Pálnak, a híres komikusnak mindennap terítéknek gróf Kemény Samu asztalánál. Pedig abban a korbari egyebütt a színészt még a polgári társaságok se igen veszik be maguk közé. Erdélyben azonban megrögződtek a régi fejedelmek hagyományai: a szellem, a tudomány és a művészet nemesít. Kutyabőr helyett a társadalom egyeteme, megbecsülésével nemesíti a szellemi kiválóságokat.

Még szembetűnőbb ez a vonás a rendiség sorompóinak lendülése után pár évtizeddel. A férfiakat, születtek legyen selyemmel, vagy szalmával bélelt ágyban, serdülő éveikben összehozza az iskola, a közös drukkolások és a játszótér. A hitbizományos Bánffy-, Kemény-ivadék egy padban szorong, együtt labdázik, birkózik a székely béres fiával, a zsidó korcsmáros fia meg a számtani leckékben sűg és segít: okos apák gondoskodnak róla, hogy *jólszületett* gyermekeik már kiskorukban hozzáedzódjenek az életversenyhez. Az egyházi, politikai és társadalmi közéletben már régi ismerősök állanak egymás mellett, , esetleg egymással szemben. Nincs ember, akitől valamit tanulni ne lehetne; a gyermekkor benyomásai és megfigyelései sok-

szor döntök az életküzdelemben. Ezekről az értékektől nem fosztja meg az erdélyi fiatalságot ostoba kasztszellem, *hogy a szűklátókörűség árát a nemzet fizesse meg.*

A különböző társadalmi osztályok nő-tagjai között összekötőkapocs a jótékonyosság. Erdély felesszámú filantropikus egyesületeit, intézeteit majdnem kivétel nélkül magyar hölgyek alapították és tartották fenn. Közfelfogás ott, hogy a nők lelki műveltségének egyik fontos bizonyítéka: a jótékonykodás, nemszórakozási alkalom, vagy eszköze az előkelőkhöz való dörgölődésnek, hanem erkölcsi kötelesség. A vagyonosak önkéntes adózását ugyancsak nyilvántartja a társadalom s a közbecsülés e közkötelesség teljesítésének arányában nő, vagy csökken.

Mindenik társaság a maga körében éli a saját életviszonyainak megfelelő, legbensőbb életét. Külön társasága van a mágnásoknak; a középosztály egyes árnyalatainak: a birtokosság-
nak, a honorácioroknak és a módos polgárságnak. De magas falak helyett csak vékonyka mesgyével vannak elválasztva s ez a mesgye is gyakran letaposódik a hely és idő konkrét viszonyai szerint. Nem nézik ellenszenvvel egymás életét és szórakozásait, még fényűzését sem. Jól ismerik és kölcsönösen megbecsülik egymás értékét és naponta látják, hogy a jól élők, közcélok és szűkölködők támogatásában sem farkaszkodnak. Gőg, irigység nem taszítják széjjel a különböző osztályokat.

A társasélet igazi központja Kolozsvár.

Képviselve van benne minden rétege a társadalomnak. Egyetemi város, óriási intelligenciával, egy darabja a nagyvilágnak. Itt gyűl össze az arisztokrácia vagyonosabb része is; húsz-harminc család visz télen (fényes háztartást. Estélyek, házibálok sűrűn követik egymást. E zártkörű élet mellett látogatják a nyilvános hangversenyeket és élite-bálokat s ha más program nincs, pár család a New-York éttermében hallgatja Pongrácz Laji, vagy Csikai Gyuri diszkrét vágyakozása valcerein és zamatos magyar nőit. A bálok egyik lady patronesse rendszeren mágnásasszony, másika középosztálybeli. Kölcsonösen bemutatják egymásnak leányaikat, táncos fiaikat s az emelvényen a történelmi nemesség készséggel ad helyet a középosztályhoz tartozóknak. A mágnáskisasszonyok animóval táncolnak a jobb táncos egyetemi hallgatókkal, a mágnásfiúk meg szívesen forgolódnak a középosztály asszonyai és leányai körül.

A középirtokosságnak szintén megvan a maga zártabb élete, egyes tagjai jól vannak a mágnásokkal is, valamennyien a honoráciorokkal. A középnemesség gazdasági helyzete Erdélyben végzetesen megrendült 1848 óta. A nagyapák ezer holdja, nemzedékenként három-négy gyermeket számítva, már csak szétforgácsolódva kerül az unokák kezére. Egyes vidékeken részben mégis konzerválta magát a birtokos nemesség. A kolozsmegyei Mezőségen, a Malozsavölgyben, Kisküküllőben és Hunyadban húsz év előtt még vígan pattogott a né-

gyes ostor, biztatóan füstölögtek a kémények névnapokon, Ferenczy József, Sykó Lajos, Bónis István, Szörtsey Gáspár, Gaál Elek, Ferenczy Lajos, Rettégi Sándor kúriájában, Pekri Sándoréknál, Apáthy Péteréknél; az őszi vadászatok idején meg a Nalácziak, Mara Lászlóék, Lázár Árpádék ősi portáján. A különböző vidékeken élő birtokosok időnként összejönnek Kolozsvárt. Az állatkiállítások nemcsak gazdasági programmok és beszámolóok, hanem kellemes eseményei a társaséletnek is. Már kora délelőtt megkezdődik a lovak jártatása, nézdelődés, bírálgatás és tereferézés; egyik háromszéki birtokos sudár, szőke leányának épp most mutatnak be egy bronzarcú szilágymegyei gazdát. Együtt ebédelnek, vacsorálgatnak s három nap alatt a Partium-emberét jobban Erdélyhez csatolja a bűvös szempár, mint száz törvény és királyi parancsolat. Télen bálók, korcsolyapálya, zsúrok, vacsorák, piknik megannyi alkalmak a fiatalság összesodródásának. A gentry-társaságnak kolozsvári központja, Gyárfás Benedek háza; lelke, az eszes, művelt háziasszony, ő hozza össze és tartja együtt az egyívású családokat, állapítja meg a téli programot, melynek célja, magyarosan[^] jól mulatni, az úri ízlés törvényei szerint.

Bíró a bíróhoz, finánc a finánchoz húz. A kolozsvári társaséletnek jellegzetessége, hogy a lateiner-osztály, erős hajlandósága dacára se tagozódik branche-ok szerint. Egyetemi tanárok, bírók, főbb hivatalnokok, ügyvédek, bankvezérek családjai együtt alkotják az előkelő

honorációr- társaságot, melynek lelke Óvári Kelemenné, vagy amint a kedves és népszerű dámát nevezték: Póli mama. Ez a társaság a legnagyobb és legélénkebb. Egész évben együtt van s ha alakulnak is benne kisebb kottériák, az egyöntetű műveltség és modor alapján egységes az egész társaság.

A kisebb hivatalnokok és a polgárság társas-elete már széttördelebb. A műveltség és a vágyon különböző méreteihez képest verődnek össze társaságaik. Sűrűn termelik a középosztály legműveltebb egyedeit s nagy művelődési hajlandóság jellemzi életüket. A kolozsvári Dal kör és. zenetársaságok innen szerzik legjobb erőiket, ezeknek az egyesületeknek gyakori hangversenyei táncmulatságokkal folytatódnak. így a majdnem hetenként ismétlődő zeneestélyek, egyúttal társasösszejövetelek is s kellemesen szórakoztatják azokat, akiknek egyébként nem igen volna módjuk zsúrozásokra és háziestélyekre.

Érdekes, hogy mindaddig, míg a magyar tiszték el nem szaporodtak benne, a régi közös hadsereg tagjaival szemben nagy volt a tartózkodás Erdély minden társaságában. Kivéve a huszárokat, mert ezeket ugyancsak szerették. A közös, *aeraris* multságokat legfeljebb az ambíciózusabb és kaucióképes polgárcsaládok látogatták s igen sok esetben nem eredménytelenül. Ezen a réven sok *Ankerschmidt*te gyarapodtunk s ez annak a levegőnek és szellemnek

eredménye és érdeme, mely magyarrá tett mindenkit, aki hatása alá került.

Megérezte ezt a románság is s ezért mereven elzárkózott a magyar hatástól és társaságoktól. Pedig a magyarság ugyancsak elkövetett mindent, hogy a román intelligenciát a maga körébe vonja. Nem sikerült s ez nemzeti tragédia lett; az erdélyi társasélet meg porrá és hamuvá, könnyetfakasztó, szívetfacsaró emlékké.

A Bethlenek.

A politikailag organizált magyar, székely és szász nemzeteken kívül, Erdély negyedik nemzete voltak: a Bethlenek. Nem a történészek, hanem a közvélemény nevezte el őket így, mintegy jellemezve, hogy számuknál és jelentőségüknél fogva, bennök testesül meg legmarkánsabbul az erdélyi közszellem: *a hazafias áldozatkészség, a faji és a vallásos türelmesség, meg a kultúra szeretete.*

Mindezeket a tulajdonságokat keresztülszötte azután valami különleges leleményesség, amelylyel a legnehezebb helyzeteken is keresztülvágta magát az erdélyi magyarság. Rosszmájú gúnyolódók ezt erdélyi ravaszágnak keresztelték el s felületesen és igazságtalanul, mint leginkább jellemző sajátosságunkat hánytorgatják. Az egyéni, vagy mondjuk anyagi érvényesülést kereső ravaszság lehet alacsonyabbrendű ösztön. De az a ravaszság, amely egyetlen eszköz volt, hogy a minidig két tűz közé szorult Erdély megmaradhasson s konzervált erejével az anyaország védelmére siessen, nem gúnyos kicsinylést, hanem tiszteletet érdemlő hazafias erény. Bát-

ran nevezhetjük *etikai ravaszságnak*, hiszen nemzeti létünk és műveltségünk nagyon sokat köszönhet annak.

Hogy az erdélyi magyar az erdélyi főnemesiséget nemcsak tiszteli, hanem perbe is száll érte, annak különleges oka, hogy ez az osztály minden téren vezetett és alkotott. Nemes versenyt nyitva, állta is azt. Nem félt, hogy a társadalom többi része fölébe kerekedik. Különösebben a Bethlenek és a Kemények voltak mesterei annak az iskolának, melynek tanítása szerint a magyarság egységének nem szabad megszakadnia. Ezért szerves kapcsolatban maradv a egész társadalommal, sohase húzódtak el az arisztokratikus elkülönülés védőfala mögé. Hogy az erdélyi levegő valami forró fluiduma, vagy pedig a nemzeti erő megtartásának ösztöne fogta össze őket — meglehet —, de hogy az erdélyi magyar társadalom egysége és vezetése kiváló volt, s hogy ez a főnemesiség érdeme, az bizonyos.

A hagyományok és egyes genealógusok megállapítása szerint a Bethleneknek és Apaffiaknak közös őse Szent István királyunk testvérének — Aba Sámuel királyi özvegyének — Saroltának második férje. A Bethlenek ebből a törzsből szakadnának két ágra: iktári és bethleni, címerük után hattyús és kígyós Bethlenekre. Ha ez csak genealógiai feltevés és a valóság az volna, hogy e két család nem származik közös Őstől, mivel a bethleni Bethlenek már az 1100-as években Erdély szereplő családai közé tartoznak, míg az iktáriak csak 1500 táján szakadnak

Erdélybe, — ez családtörténeti szempontból lehet igen érdekes, de a Bethlenek együttes megítélését nem zavarja. Mindkét családban annyira közös vonás a hazafiság, politikai tehetség, ész és bátorság, hogy nemcsak a köztudat, de önmaguk is mindig egy család tagjainak tekintették egymást s a legszorosabb atyafiságos viszonyban élve, mindegyre össze is sógorosodnak.

Kétségtelen, hogy a Bethlen névre Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és választott magyar király vetette a legnagyobb fényt, de a név nimbuszát az utódok is gyarapították s ebben a kígyós-ág sarjai kerülnek inkább homlokterbe. Bár az iktáriak törzsének magva szakadt, Magyarország küzdelmeiben a Bethlen-név ma is ugyancsak aktuális.

A bethleni Bethlen Róbert Károly trónrajuttatásában nagy szerepet játszanak s ezért királyi adományképpen a bethlenszentmiklósi, kápolnai és borgói uradalmat kapják, utóbbit közösen az Apaffiakkal. Bethlen Gergely 1437 körül felépítteti a család egyik ősi fészket: a bethleni, testvére Márkus pedig a másikat, a keresdi várat. De az oligarchikus bírvágy megszeresheti velök a kerlési, bonyhai, küküllővári, buni és radnóti várakat is, urai a Küküllők és Nagyszamos völgyének, vagy amint Erdélyben mondják: az ország lelkének.

Márkusnak fia, Elek, 1460 körül erdélyi vicevajda; utódaival sűrűn találkozunk Hunyadi Mátyás és Zápolyai János vitézei közt, a fejedelmi tanácsban, de a tudományok művelői kö-

rében is. Mert ez utóbbira is elég korán felvérteződnek. Szilágyi Sándor feljegyzése szerint a párizsi Sorbonne egyetemnek már a XIII. században is volt egy hallgatója a Bethlenek közül.*

Különösen a történetírásban jeleskedik a család több nemzedéke s ezt a kedvtelést gyakran köti össze történelemcsinálással. Bethlen Farkas kancellár megírja az ország történetét a mohácsi vésztől 1609-ig, tizenhat kötetben; Bethlen János kancellár Erdély történetét 1620-tól 1663-ig. Amint Bethlen Miklós** írja róla: „. . . vén úrtársával Bánffy Zsigmonddal hamuból és szemétből csudálatosan állították fel (a tatárok által feldúlt) enyedi kollégiumot; maga költségén erigálja az udvarhelyi scholát, adott a marosvásárhelyieknek is 2000 forintot. . . egyebüvé is ahová lehetett.” — Erigálja az udvarhelyi scholát olyképpen, hogy „jó szívvel és lelki örömmel” 1000 darab aranyat ad az 1500-as évek közepén alapított régi iskolának. Ebből a fejlődési alapítványból jeles középiskolává fejlődik a székelyudvarhelyi Bethlen-kollégium. Az alapító rendelkezése megtiltja: „hogy az oktatásért bárkitől, *akárminémű* vallása legyen, díjt elfogadjanak.” *1657-ben, a vallásháborúk korában!*

Még számottevőbb történész Bethlen Miklós kancellár, a nagyműveltségű *européer*. Önéletírásában kora történetének egyik legfontosabb forrásmunkáját írja meg, mint államférfi pedig belemarkol hazája sorsának egyik legfontosabb

* Szilágyi Sándor: Erdélyország története.

** Bethlen Miklós: önéletírása.

mozzanatába: vezetésével tér vissza 1691-ben Erdély a magyar király impériuma alá. A Diploma Leopoldianum szerkesztése és elfogadása körül szerzett érdemeiért I. Leopold 1696-ban grófi rangra emeli, de pár év múlva, amikor Rákóczi zászlói Erdélyben is lobogni kezdenek, megismeri a magyar hazafi-sors másik végletét, a börtönt is. „Elővigyázatosságból” bezárják s majdnem élete végéig a császáriak fogságában sínylődik.

De nemcsak történetírói révén van kapcsolata a Bethlen-névnek a kultúrával. Bethlen Elek, kancellár 1683-ban Keresden könyvnyomdát állít fel, ezen nyomják ki többek között Bethlen Farkas históriáját is. A tudománypártolás családi hagyományuk, mindenik nemzedék örököl erre lelki hajlandóságot. Szere-száma sincsen azoknak az alapítványoknak, adományoknak, megsegítéseknek, amelyekkel magyar kultúr-intézményeket, bel- és külföldön tanuló magyar ifjakat támogatnak. De maguk is szívesen forgatják a tollat. A nagy könyvgyűjtő és szegény betegeket gyógyító „árva” Bethlen Katának vallásos és erkölcstani művei közül egyik-másik tíz kiadást is megért. Soraik közt vannak bölcselkedők, közgazdasági írók és publicisták, belletristák. Bethlen Imre, Elek, Ferenc, Miklós, Lajos, Olivér és gróf Bethlen Margit jó csendű nevek a magyar irodalomban.

Az erdélyi politikusok és publicisták közt igen nevezetes a két Bethlen János. A múlt század derekán fogalom mind a kettő a tehetség, jellem

és hazafiság megjelölésére. Az idősebb Bethlen János az 1848 előtti Erdély közvéleményének vetélytárs nélkül való vezére, mióta a nagy Wesselényi is elismerte, hogy biztos ítéletével és higgadtságával egy fejjel kimagaslik kortársai fölött. Népszerűségének tetőpontjára emelkedett, mikor megbuktatta Estei Ferdinánd főherceg gubernátorságát. Főirányítója lett a *két országos nemzet egyesülésének* is.

Az ifjabb Bethlen Jánosnak az abszolutizmus alatt szűkebb tér jut a politikában, de annál lelkesebben vezet társadalmi mozgalmakat. Meggyőződéses híve a demokratikus átalakulásnak s ennek következményeit a végsőig levonva, leteszi grófi címét s minden társadalmi kiváltságot. Egyszerű polgár módjára élve mutatja meg: mi az igazi szabadelvűség.

A hadi élet viszontagságai is) kipróbálják a Bethleneket. Gergelytől, aki 1395-ben elesik a nikápolyi síkon, a világháborúban hősi halált halt Bethlen Ferencig és a két Bethlen Károlyig, minden időben s Európa számos harcterén, bőven ömlik vérük. Bethlen Farkas főgenerális és az erdélyi hadak főkapitánya 17 sebbel hal el; Bethlen Gergely fővezér is több csatában vitézkedik. Egynéhányan felöltik a császár kabátját is: Ferenc ezredes, Pál, Farkas és Ádám tábornokok, — utóbbi a Mária Terézia-rend lovagja, — *odaát* is megmutatják a Bethlen-virtust. De a kuruc harcos mezében jobban érzik magukat, az 1848-iki szabadságharcban huszonkét kombattáns Bethlen vesz részt.

Adtunk belőle kölcsön az olasz szabadságharcnak is. Bethlen Gergely 48-as ezredes később Garibaldi oldalán küzd s mint lovasbrigadéros s az első huszárezred tulajdonosa, az olasz lovasságnak még ma is emlegetett büszkesége. A megfordított trikolorért verekszik, mint olasz légionista Bethlen Gábor is, később az E. M. K. E. kiváló elnöke.

Bár általában erős református érzésűek s hű fiai felekezetüknek, Bethlen Gábor, királyi udvari kancellár és a római szent /birodalom velencei követe áttér a katolikus hitre. Lovagja az aranygyapjas-rendnek és megalapítója a Bethlenek katolikus ágának; unokája Bethlen Hippolita, egyik legkatolikusabb család sarjához, herceg Gonzaga Fábiushoz megy férjhez.

Ujabbban is egész sereg egyházi és politikai vezérember került ki a családból, köztük Bethlen András földművelésügyi miniszter és Bethlen István miniszterelnök.

Voltak közöttük kiváló gazdák és pohár-csendülésre felvillanó szemű, víg, cigányos urak; patkó-törő Herkulesek és könyvek mellett köhéscselők; voltak birtokszerző fukarok és uradalmakat eltékozlók: csak hazaáruló nem akadt közöttük soha. Amint Kőváry László szépen írja:* „A család életében vajdák és fejedelmek, hősök és hadvezérek, államférfiak és írók gyöngysorát látjuk végigvonulni; kard és ész

* Kőváry László: Erdély nevezetesebb családai 46. lap.

egyaránt bajnokra akadt köztük; mindig ott álltak a vészek, viharok élén s mindig a hazafiak sorában, szerelemmel csüngve a hon földjén s nem akadt közöttük egy is, aki a közérdekkel szemben munkálta volna szerencsáját.”

A nagyenyedi hattyúk dala.

Szolgabíró koromban, bizonyos építkezési hiányosságok miatt, be kellett, hogy csukassam az aranykúti görögkeleti elemi iskolát. Alig telt el háromszor huszonnégy óra, alispánom igazoló jelentéstételre hívott fel, mellékelve a nagyszombeni metropolitának Széll Kálmán miniszterelnökhöz intézett kétíves feljelentését. A román főpásztor dörgedelmesen kikelve a hajmeresztő kultúrbotrány ellen, azonnali felfüggesztést kérte az intézkedésnek és megrendszabályozását követelte a jogot, törvényt és igazságot lábbal tipró *basának*. Huszonöt sorban megtettem jelentésemet, melyet a miniszterelnök közölt a metropolitával is, aki úgy látszik, megnyugodott, mert többé ő sem bolygatta ezt a jelentéktelen ügyet. Állott pedig a fentemlített iskola két odúból valami rozoga vityilóban, felszerelve egy segédtanítóval, akinek műveltsége alig volt nagyobb, mint bármelyik budapesti komfortáblisé. Háromszázhat évvel ezelőtt Báthlen Gábor, erdélyi fejedelem, főiskolává fejlesztette a régi gyulafehérvári gimnáziumot s neki adományozta az enyedi uradalmat a szomszédos fal-

vakkal. Körülbelül kilencezer holdat és a tokaji „Hétszőlőt” — melyet egymagában kilencven-ezer forintra becsültek 1622-ben! Európa legelső tudósai közül meghívta tanárokul Alsted Jánost a filozófia, Piscator Ludovicust a teológia, Bisterfeld Jánost a matematika és természettudományok, valamint Németországnak akkoriban legnagyobb költőjét, Opitz Mártont a bölcsészet, esztétika, régészet tanszékére. II. Rákóczi György pedig Basire Izsákot, I. Károly angol király volt nevelőjét. Az erdélyi magyar jelesek közül az, idők folyamán: Apácai Csere János, Gelei Katona István, Szenczi Molnári Albert, Keresztúri Pál, Bodolla Sámuel püspök, Páriz-Pápai Ferenc, Borosnyai Nagy Zsigmond, Szász Károly, Nagy Péter püspök és P. Szathmári Károly tanítottak benne, hogy csak éppen egy néhány nevet említsek.

Az akadémia az európai kultúrkörök meleg érdeklődése és elismerése mellett virágzott 1661-ig, amikor a tatárok porig égették az olasz ízlésű fényes palotát, Bethlen Gábor nagyszerű könyvtárát, a káptalani levéltárt és az összes templomokat. Sőt a fejedelmi sírokat is feldúlták s Bethlen Gábor hamvait széjjelszórták.

Így került a főiskola Nagyenyedre, ahol Apaffi Mihály fejedelem és Bethlen János kancellár támogatásával új épületben, de a régi szellemben folytatta életét Rákóczi szabadságharcáig. A kuruc hadjáratok alatt, 1704 virágvasárnapjának reggelén Tige osztrák ezredes, minden hadi érdek nélkül, csak úgy passzióból,

felgyűjtatta a várost. A lángok martaléka lett a szép új főiskola is, nem maradtak meg, csak a kormos falak és a pincében elrejtett könyvtár, meg a muzeális gyűjtemények, — egy következő fordulóig, amikor a borzalmas emlékezetű Rabutin generális ezeket is elpusztította.

De a főiskola újra felépült. Jeles professzora, Párizz-Pápai Ferenc és főgondnoka, gróf Teleki Sándor, az elpusztított országban nem remélve segélyforrásokat, Angliában és Hollandiában kezdtek el gyűjtést, — tizenegyezer font sterling eredménnyel. Teleki Sándor háza összes ezüstjével és egy kincset érő díszkarddal, Komáromi János, gróf Tholdalagi János, továbbá Ajtai Abód Mihály, Kovács István tanárok és még sokan mások, gyűjteményeikkel és adományaikkal növelték ez összeget. Kovács István egymagában tizenötezer forinttal, úgy, hogy az iskola ezután élte fénykorát 1849-ig. E nagy év-január 8-án, változatosság kedvéért a románok gyűjtötták fel Nagyenyedet, miután Axentye román tribun előző napon testvéri szeretetéről biztosította a békés polgárságot. A lakosságot leöldösték, egy része éjjel, 30 fokos hidegben, mezítláb, hálórúhában menekült szanaszéjjel, a főiskola rombadőlt, farkashordák takarították el a heverő holttesteket.

Az erdélyi magyar társadalom adakozása, élén gróf Mikó Imrével, újra talpraállította a sokat szenvedett iskolát. 1914-ben 24 tanár 507 diákot tanított és nevelt ottan a tudományokra és hazaszeretetre. Bár a kolozsvári egyetem fel-

állításával főiskolai jellege megszűnt, a nagyenyedi kollégium mégis domináló szerepet játszott nemcsak Alsófehér vármegyében, de Erdély középső részének kulturális és társadalmi közéletében is. Századok alatt egész raja keletkezett általa a tanári és papi családoknak, kik elődeiktől öröklött hagyományképpen, szorgalmas és tehetséges, sokszor vezető munkásai voltak a magyar művelődésnek. P. Szathmáry Károly adatai szerint 1848-ban a tanárok évi fizetésének értéke *4000 forint!* s ez a jólét még a legutóbbi időben is nyolc-tízgyermekes tanári családokat produkált. Az iskolából kikerült jelesek közül talán elég, ha Bod Péter, Aranka György, Benkő József, Körösi Csorna Sándor, Gróf Kun Kocsárd, gróf Mikó Imre, Tóthfalusi Kiss Miklós, báró Kemény Dénes, Barabás Miklós, Kemény Zsigmond és Salamon Ferenc nevét említem meg.

Amit oly hosszú időn keresztül, annyi csapás sem tudott elpusztítani, azt pár év alatt megteszik „kelet franciái”. A román kultúrpolitika miatt agonizál a nagyenyedi kollégium. Kilencezer holdját *kisajátította* a román kormány. A döfés szívet talált. Évek óta csak a kifosztott erdélyi magyarok garasai tartják benne a lelket, ameddig bírják s úgy látszik, nem sokáig, *mert ismételten fordulnak kérő szóval a magyarság újabb áldozatkészisége felé.*

Egy jelentéktelen falusi iskolának indokolt becsukása kultúrbestialitás volt a metropolitá-

nak. Vájjon fordított helyzetben hogyan minősítené ilyen régi kollégium barbár ledöfését az igazságos Istennek felszentelt szolgája? És minek minősítené a kultúr-Európa? — Genf?) a Népszövetség, Kálvin hazája. Most egy szavuk sincsen védelmünkre! Holott Bethlen Gábor címere: a kollégium kapuja fölött örökös két hattyú azt jelképezi, hogy a nagyenyedi kollégium az európai művelődés tiszta forrása.

A néphit szerint a hattyú dala, halálát jelenti. Vájjon néma marad-e a lángok és viharok közepette évszázadok óta hallgató két hattyú?

A Telekiek.

Mikszáth Kálmán írja „Jókai élete és kora” című remekművében, a nagy költő korfestő és elképzeltető tehetségét jellemezve: „Olvasatsz utána száz történelmet, azért Apaffi, vagy Teleki Mihály mégis az marad, aminek Jókai állította be”. Így kerülhetett a köztudatba, hogy I. Apaffi Mihály uralkodása Erdély aranykora volt, holott száz történelem szerint ez már a hanyatlás időszaka. II. Rákóczi György lengyelországi kudarca alapján megrendítette azt a katonai és pénzügyi konszolidációt, amit Bethlen Gábor teremtett meg és I. Rákóczi György továbbfejlesztett. Nagyvárad török kézbe jutásával meg olyan jelentékeny területeket veszített el a pár évtizeddel előbb még nemzetközi súllyal bíró Erdély, hogy hajszálon függő állami léte a legkisebb érintésre porba zuhanhatott.

Teleki Mihály a török hadseregnek 1683-iki bécsi vereségében messze látó szemével meglátja azt a fordulatot, amit akkor még csak kevesen sejtének, hogy az ozmán imperializmus hatalma megtört és a világverő félholdat is elérte a ha-

nyatlás végzete. A török nem reális szövetséges már — állapítja meg magában számtalanszor —, de viszont Budavár ormain még lófarkot lobogtat a mátrai szél, ennélfogva a józan erdélyi politika azt diktálja, hogy a válságos helyzetbe került kis ország ki ne mozduljon tartózkodásából. Nem csatlakozhatik tehát a törökellenes osztrák szövetséghez, de valahogy mégis csak módját kell ejtenie, hogy az események ne találják készületlenül s mint független állam, önszántából kerülhessen vissza természetes protektora, a magyar király uralma és oltalma alá.

Ezt a nagyhorderejű problémát, Erdélyt minden eshetőség ellen biztosítva, nagy diplomáciai művészettel oldja meg Teleki Mihály. Már jóval Budavár visszafoglalása előtt megállapodik a visszakerülés módozataira nézve I. Leopold leküldött gyóntatójával és meghatalmazottjával, Dunod jezsuita atyával. Mire a török elleni felszabadító hadjárat szerencsés véget ér, e megbeszélésből is kisarjadzik Erdély új alkotmányának alapja, a Diploma Leopoldianum.

Korának egyik legnagyobb államf érfiát, a cancellár Teleki Mihályt, felette igazságtalan megvilágításban állítja az utókor elé történetíróink egy része. Ámbár nem vitatható, hogy történelmi alakok megítélésénél nem szabad túlhelyezkedni az illető kor szellemén és közfelfogásán, Teleki Mihály felett mégis pálcát törnek olyan cselekedetekért, amelyek abban az időben annyira *korszerűek*, hogy nemcsak nálunk, de a haladottabb nyugaton, Angliában, Franciaor-

szagban s egyebütt is mindennaposak. Hiszen maga Macaulay is azt mondja, hogy mai szemmel nézve, az akkori Anglia története nem egyéb gazzettek láncolatánál. Mert igaz, hogy politikai ellenfelei közül nem egyet nyakaztat le Teleki s ezeknek birtokaiból szívesen gyarapítja saját vagyonát, de azt sem szabad elfelejteni, hogy az akkori közfelfogás nem ismeri még a jelen kor etikai vezérelveit, közérdek, vagyonszerzés és politikai meggyőződés tekintetében. Korlátlan bírvágy és nyers erő mozgatják a köz- és magánéletet mindenütt, azzal a kockázattal, hogy aki elszámítja magát, saját nyakával és vagyonával fizet. Ököllet, furfanggal és perfídiával marja, aki bírja s aki felülmarad, épp olyan aggodalmaskodás nélkül kanyarítja magához ellenfelei birtokát, akárcsak manapság szokták egy kiadós spekuláció nyereségét. S ne feledjük azt sem, hogy Teleki Mihály csavárosnak mondott politikájáért nem egyszer kockára teszi a saját existenciáját, sőt sokszor? hadbaszállva, meggyőződésének végül életét is feláldozza a zernesti harcmezőn. Ha akkori szemmel nézve ez nem olyan nagy érdem, úgy a másik sem olyan nagy bűn: legalább is ezt diktálná a történelmi igazságszolgáltatás.

A belletristákat viszont megkapja az ősi birtokaitól megfosztottan, eleinte szegényül vergődő katona későbbi tüneményes pályafutása. Hogy ezt az érdekes ellentétet jobban kihegyezzék, előszeretettel festik felcseperedett kalandornak, holott bár szegény rokon, de mégis csak

öccse a fejedelemasszonynak és az oligarcha Bánffy Dénes feleségének; unokája Teleki Mihálynak, Bocskay fejedelem testőrkapitányának és fia a hatalmas zarándi főispánnak, jenői kapitánynak.

Az 1685-ben grófi rangra emelt Teleki Mihály, közös őse a gróf Telekieknek, kik annyi sarjadékukban, oly sokat áldoztak a magyar kultúrának, mint a Széchenyieket kivéve, talán egyik nemzetségünk sem. Mivel ősbirtokai Boszniában, illetve Dalmáciában feküdtek, sokáig idegen eredetűnek tartották ezt a színmagyar családot. Ma már tisztázta a genealógia, hogy a Telekiek, Hunyadi Jánosné és Szilágyi Mihály családjával, a horogszegi Szilágyiakkal együtt, a Garázda-nemzetségből származnak, akiket azj Árpádok, hódító hadjárataikban szerzett érdemekért, megszállott bosnyák és dalmát területeken adományozott birtokokkal tüntettek ki. A nemzetség Zsigmond király alatt emelkedik jelentősebbé, Garázda Miklós Boszniában vitézül harcol; Garázda Péter és az anyai ágon szintén Garázdahajtás, Janus Pannonius, pécsi püspök: kiváló humanisták. A Garázdák a török dúlások előtt Bihar és Zaránd vidékére húzódnak s itt megszerzik Szjék- és Telekfalvakat, melyek után egy 1457-ben kelt oklevélben már széki Teleki név alatt szerepelnek.

Janus Pannonius kultúrszelleme és Teleki Mihály nagyvonalúsága sűrűn felcsillámlik e kultúrcsalád kultúrtevékenységében. Az ifjabb Teleki Mihály 1689-ben lefordítja Weber „Feje-

delmi Lélek” című munkáját s ezzel a „tiszta magyarság egyik úttörője lesz”. (Bajza.) II. Rákóczi Ferenc szabadságharca kezdetén még a császár pártján van, de nemsokára kuruccá lesz s mint Rákóczi tábornoka és kincstárnoka hal meg.

Testvére, Sándor, Bod Péter patrónusa, tudománykedvelő ember. A kuruc hadjáratok alatt leégett nagyenyedi főiskolát Angliában gyűjtött adományokból, melyekhez háza minden ezüstjével járul hozzá, újra felépítteti s ezzel művelődésünknek igen nagy szolgálatot tesz. Róla jegyzett fel a krónika egy jóízű, az erdélyi fölfelé büszke önérzetre igen jellemző epizódot, mely az akkori időkben könnyen a fejébe kerülhetett volna. Erdély rendeit vezette a császárt képviselő herceg Lobkowitz főhadparancsnok elé. Megjelenvén a deputáció, Lobkowitz felteszi kalpagját, általános elszörnyedésre Teleki Sándor is dacosan fejébe vágja nyusztprémes süvegét ... Kinos csend ... Lobkowitz elsápad, de egyszerre gőgösen kitör:

— Hogy mer velem feltett süveggel beszélni, *velem*, aki most a császár vagyok!

— Én meg az ország! — hangzik a fölényes válasz s feltett süveggel mondta el beszédét.*

Fordításokkal, kisebb irodalmi dolgozatokkal többjük is foglalkozik. Teleki Ádám (1740—1792) már nagyobb dologba is belevág, lefor-

* Kőváry László: Történeti adomák.

dítja a „Cid”-et. „Tiszta magyarságú, könnyű folyamú verselő”, — írja róla Bajza József.

Ezeket az erecskéket duzzasztják nagyobb zuhatagok is. Teleki Sámuel (1739—1822) erdélyi udvari kancellár* abban az időben, amikor még a leggyakoribb mágnáserény a külföldön való pazarlás, tudományával Németországban is magára vonja a figyelmet: a göttingai és jeni tudományos akadémiák tagjaik sorába iktatják. 40.000 kötettel megalapítja a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárat, klasszikusoknak olyan sorozatával, hogy azokra, Kazinczy Ferenc megállapítása szerint, *több, mint 800.000 forintot költött*. Ennyi pénzből akkoriban akár három vármegyét megvehetett volna.

Apja nyomdokait követi Teleki Domokos is. Nagy becsületet szerez a magyar tudományosságának: Lipcsében a gazdasági, Jenában az ásványtani társulat elnökévé választják. Itthon meg a kultúra fellendítésében fejt ki igen figyelemreméltó tevékenységet. Lelkes tagja és tevékeny támogatója Aranka György nyelvművelő társaságának és a színházépítő mozgalomnak. Teleki József (1738—1796) koronaőr, később hatalmassá fejlett kultúr-fa magvát ülteti el. Gyönyörű könyvtárt és állatgyűjteményt szerez; fia, József (1777—1817) szeptemvir, folytatja a gyűjtögetést, hogy aztán a harmadik József (1790—1855), szintén koronaőr, a Magyar Tudományos Akadémiának adományozhassa, a három nemzedék által 30.000 kötetre felszaporított könyvtárt, nagyértékű kézirat- és

régipénz-gyűjteménnyel (8000 drb) egyetemben: De e harmadik Teleki József, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke és Erdély utolsó gubernátora, mint történetíró is nagyszabású. Megírja a Hunyadiak korát s nagy művének jövedelmét, körülbelül 25.000 forintot, szintén az akadémiának hagyományozza történelmi kutatások támogatására. *Kulturális célokra tett adományai meghaladják a 172.000 forintot.* Teleki Mária, gróf Rhédey Ádám mély vallásosságú felesége, Blair Hugó tizennégy prédikációját ülteti át zengzetes magyar nyelvre.

Teleki Ferenc (1785—1831), a költő, paszmosi birtokára visszavonulva, a közéletben nem igen vesz részt; de annál harcosabb szellem Teleki Domokos (1810—1876), az erdélyi ellenzék egyik vezérémbere, a nagy Wesselényi segítő-társa politikai és társadalmi erőfeszítésekben. Kiváló szónok és azok közé a patrióták közé tartozik, akik, bár féllábuk állandóan Kufsteinben van, az abszolútizmus terrorjára se tágítanak a magyar előnyomulás kierőszakolásától. Bőkezű pártfogója a székelyudvarhelyi gimnáziumnak. Jelentős publicisztikai munkásságán felül megírja „Hóra támadását” s még néhány gazdasági és történelmi tanulmányt.

A történelem Teleki Ferenc (1790—1853) titkos tanácsost, Zrinyi német fordítóját is fellette érdeklí, amint ez néhány jeles dolgozatából élénken kiviláglik.

Teleki Domokos valahogy csak elkerüli Kufsteint, de a legfenköltebb honleány, Teleki

Blanka, hazafias cikkeiért virágkorának öt sorvasztó esztendejét tölti a borzalmas császári kaszamatákban. Kiszabadulása után Parisban indít mozgalmat a magyar szabadságharc rabsorban sínylődő áldozatai érdekében s élete végéig hevesen agitál a magyar nőnevelés fellendítése mellett.

Óriási megrendülést keltett 1861-ben egész Magyarországon Teleki Lászlónak, Kossuth párizsi követének és a magyar emigráció egyik legjelentékenyebb tagjának öngyilkossága. A törhetetlen jellem e mintaképe nemcsak nagyszabású államférfiú, hanem író is. „Kegyence” a klasszikus magyar drámák között is számottevő alkotás.

Ezer adoma és színes visszaemlékezés fonja körül Teleki Sándor 48-as ezredes szellemes alakját, változatos pályafutását. Világos után in effigie felakasztva, külföldre menekül. Garibaldi oldalán küzd, *egyike a marsalai ezernek*. Tizenyolcési bujdosás után visszatér koltói kastélyába, melyben annak idején, — „szeptember végén”, — Petőfit is vendégül látta.

A Telekiek az utolsó kétszáz év alatt többnyire főispánságot viselnek, vagy a guberniumon, meg a királyi táblán magas hivatalokat. Az elsőszülöttek több nemzedéken keresztül Kővárvidék főkapitányai, ami abban az időben igen fontos közjogi és katonai méltóság volt. Néhányan a sorhadban szolgálnak s a katonai pályán szereznek babért. Miklós alezredes és Sámuel tábornok az osztrák örökösödési hábo-

ruban harcolnak; a hétéves háborúban szintén két Teleki vesz részt, mindkettő Ádám és mindkettő tábornok. Ferenc ezredes és Tamás őrnagy a napóleoni háborúkban verekszenek a kétfejű sas alatt az egyfejű gall sassal, mely az asperni síkon egyik öccsüket, Teleki Józsefet halálra tépte. Az említett Teleki Ferenc ezredesről írja az öccse Döbrenteinek 1818-ban, hogy őt arculütötte, mert egy magyar társaságban németül beszélt. Pedig ez a forró magyarézésű katona, leánya révén, aki herceg Waldeck Hermannhoz ment férjhez, a német uralkodóházak több tagjával sógorsági viszonyban állott.

Ami a jelent és a közelmúltat illeti, alig van egyházi, kulturális, filantropikus, társadalmi, vagy közgazdasági mozgalom és intézmény, melynek vezető soraiban egy-két Teleki ne volna. Teleki Gézának, Tisza Kálmán belügyminiszterének, a Történelmi Társaság elnökének és az Országos Kaszinó egyik alapítójának népszerű alakja; Teleki Sándor titkos tanácsosnak meleg szívre valló humanitárius tevékenysége még élénken él emlékezetünkben. A Telekiek irodalmi babérait jó köteggel gyarapítja Teleki Sándorné, — „Szikra” is.

Teleki Samunak, az afrikai felfedezőnek, a híres görgényi vadászatok rendezőjének markáns egyéniségében idehaza inkább a sportember ideálját látják, míg az európai tudományos világ szemében ő a felfedezések második hőskorának, *Livingstone-nal, Stanley-vel egyívású, utolsó nagy alakja.*

A Telekiek tudományos működését méltatva, nem hagyhatom említés nélkül jeles geográfusunkat, Teleki Pál volt miniszterelnököt, aki eredeti hivatásához visszatérve, a nemzetközi tudományos életben is méltányolt munkósdést fejt ki a pesti egyetem katedráján és a szakirodalomban.

Amilyen erős lendületet adtak a Telekiek Magyarország tudományos és irodalmi fejlődésének, éppoly tevékeny ápolói voltak a nemesveretü erdélyi közszellemnek. Vajha ne lenne ez a közszellem csak a múltból itt-ott felcsillanó és kakasszóra nyomban eltűnő kísértet, hanem az egész magyarság együttérzését gyökeréig megtermékenyítő és nagy tettekre serkentő, összeszorított fogú, lankadatlan aktivitás.

Az erdélyi nyelv művelők.

„Boldog vagy. oh kiseded Erdély, bár a csinos Európának legvégsőbb szélén fekszel is. Te fogod be a legutolsó magyarnak szeméit, mikor mi már öszterreicherek, vagy rusznyákok leszünk, Árpád és a hét kapitányok sírja felett.”

Csokonainak Aranka Györgyhöz intézett ez áradozó soraiból is kiérzik, hogy az 1790-es évek sovány szellemi életében országszerte nagy eseménynek tekintették az erdélyi magyar nyelv művelő társaság megalakulását. Valóban az is volt: *Erdélyben fordulópont, mely nagy lökést adott a közjogi harcok közepette holtponton veszteglő kulturális erők kibontakozásának.* A megmozgatott közszellem által egymásután jöttek létre az értékesnél-értékesebb alkotások, többek közt a kolozsvári Nemzeti Színház és az Erdélyi Múzeum.

Az erdélyi közművelődés felserkentése, dacára a politikai különállásnak, közvetve az egész magyar szellemi életre is fejlesztőleg hatott. Volt azonban közvetlenül országos jelentősége is az erdélyi nyelv művelők munkásságának, annyiban, hogy a magyar nemzet

történetének sok érdekes adatát és kútforrását mentette meg az enyészettől. Hogy Magyarország története ma már megírható, Arankának abban nagy érdeme van.* De országos jelentőségű volt az is, hogy a társaság tevékenysége a tudományos élet fejlesztését is felölelte s így bár szerény és kezdetleges, mégis csak *újtjelző őse* Széchenyi korszakalkotó nagy alapításának, a Magyar Tudományos Akadémiának.

A gondolat felrebbenése Erdélyben nem volt éppen újkeletű. Bod Péter már 1760-ban megpendítette egy tudós társaság alapítását. Terve azonban túlkorán született ahhoz, hogy meg is valósuljon. Bár többen voltak *szép lelkek*, akik a német és francia kultúrától eltelev, nálunk is lendületet akartak adni a szellemi élet fejlődésének, mégis három évtizednek kellett eltelnie, míg a II. József erőszakoskodásai nyomán feltört nemzeti lelkesedés alkalmas közhangulatot teremtett. Aranka érdeme, hogy a történelmi pillanatot felismerve, megragadja a cselekvés kerekét. Szolidaritásban gróf Bánffy György gubernátorral, a „Haza felséges rendéhez” terjeszti „Rajzolatát”, mely konkrét javaslat egy magyar nyelvmívelő társaság felállítására. Székhelyül Kolozsvárt ajánlja, kellően felszerelt magyar könyvtárral és olvasóteremmel; programmjául pedig az anyaországgal való nyelvi egység helyreállítását, új szavak képzésével a „tájszavak” kiküszöbölését, továbbá magyar nyelvtan és szótár szerkesztését. Javasolja

* Jakab Elek: Figyelő, 16. kötet.

magyar klasszikusoknak, különösen Zrínyinek németre és franciára, viszont külföldi remekműveknek magyarra való fordítását. Rajzolatát az országgyűlés kitörő lelkesedéssel fogadja, a társaság költségeihez készséggel hozzájárul *etiam cum avena*, pénzzel is, de . . . egyszerre megmozdul a bécsi kéz — és a már megszavazott törvényjavaslat szentesítése „megfontolás tárgyává tétetik.”

Amilyen lelkesedéssel fogadja a közvélemény Aranka javaslatát, épp olyan lehangoltságot kelt a bécsi kormány huzavonája, különösen amikor híre terjed, hogy ez a szászok féltékenykedő praktikáinak következménye. De Aranka székely létére nem abból a fából van faragva, hogy az akadályok előtt visszatorpadjon. Bécs ellenkezésével szemben az erdélyi magyarság hazafiságára appellálva, társadalmi úton kezdi meg a szervezkedést. És amint a következmények megmutatták, jó helyre appellált, mert a szentesítés leérkeztéig ideiglenesen megalakult „próbatársaság” már 1793-ban megkezdheti működését. Nem Kolozsvárt, hanem Marosvásárhelyt, mivel időközben Aranka az itt székelő királyi táblához kerül, mint ülnök. A társaság elnöke gróf Bánffy György gubernátor, sorai-
ban pedig, mint „jóltévő” vagy „munkás” tagokat ott látjuk Erdély egész intelligenciáját. A pénzbeli szükségleteket közadakozás fedezi, melyben az erdélyi magyarság teljes erővel résztvesz, de támogatást nyújt pénzen kívül könyvekkel, régiségekkel, gyűjteményekkel is.

Bárha a megalakulás közvetlen célja a nyelvmívelés, a társaság figyelme kiterjed a tudományos élet fejlesztésére is s e célból megalakítja a „kéziratok kiadására vállalkozó társaságot” is, mely szerves összefüggésben a nyelvmívelővel, inkább csak külön osztálynak tekinthető, mint külön társaságnak. Az egyiknek főműködési köre a szépirodalom és nyelvmívelés; másik pedig a történelmet, földrajzot, statisztikát, természetrajzot, régiségtant és a geológiát műveli különösebben. Nagy súlyt helyez e tudományok népszerűsítésére s e célból könyveket terjeszt, népkönyvtárakat állít fel; tartalmas nyelvtudományi, szépirodalmi és tudományos cikkeket ad ki, valamint történelmi kútfőket is több kötetben. Okleveleket, krónikát, naplót, történelmi kéziratokat, forrásműveket gyűjt, köztük rég elfeledett írók műveit s a közérdeklődés felkeltése által országszerte elejét veszi a történelmi emlékek elpusztulásának. A kéziratgyűjtemény magában foglalja az akkori magyar írókkal folytatott levelezést is, majdnem minden irodalmi nevezetességtől vannak benne levelek, igen sok Kazinczy Ferentől.

Mindkét társaság hatása korszakalkotó az erdélyi szellemi életre. Míg a XVIII. század folyamán csak kevesen foglalkoznak irodalommal. Aranka nyomán egész sora támad a tollforgató embereknek. De nagy hatást gyakorolnak az ifjúságra is, melyre már az előkészületek tevékeny hangulata is gyorsan áterjed. Mikor a szentesítés késleltetésével már-már elbuktatott

eszmét a társadalomnak kell megmentenie, hamvas lelkesedésével az ifjúság is magáévá teszi a nyelvmívelés ügyét. Nagyenyeden alapítják meg lelkes tanárok és diákok az első ifjúsági nyelvmívelő társaságot „parnasszusi időtöltés” címén 1792-ben s ezt a példát a többi iskolák is követik. Egymásután alakulnak ifjúsági olvasóegyletek, könyvtárak; szavalatokkal, szabad- és színelőadásokkal, majd a zene kultiválásával egyszerre erőre kap az önképzés. Az ifjakból férfiak, társadalmi és közéleti tényezők lesznek s a lelkekbe felszívódott művelődés szellemével kisarjadzik a reformkorszak nagy nemzedéke. Bécsből azonban csak nem akar lejönni semmi biztató. Nyilvánvaló, hogy a makacs halogatás a szentesítés megtagadását kendőzi. Közben Aranka is előregszik s így a próbatársaság 1811-ben csendesen feloszlik. De tizennyolcévi működése új tervek magvát veti el a meg-nemesült közszellemben: „az erdélyiek lelkesedése átragad az egész országra, egy halhatatlan emlékezetű napon egyszerre csak szót kér az országgyűlésen egy fiatal huszárcapitány” . . .

Erdély Széchényije.

„A székely nem hal meg, hanem elvérzik” — tartja a szállongó közhit, erről a szilaj népről, mely ősi jogaiért, nemzeti szabadságáért, vagy akár a virtusért is minden időben könnyedén vállalta a fej-betörés kockázatát. A család-történet bensőbb megvilágításában élesen domborodik ki az átalakulás, melyen a székelység, az osztrák elnyomatás közel kétszázados korszaka alatt keresztülment. A fejedelemség korszaka még hemzseg a féktelenkedésektől, párt-villongásoktól. Tajtékozó vére nem egyszer viszi gyászos testvérharcba Attila utódait Árpád ivadékaival, szembekerülésük hullahegyeket ígér a keselyüknek. Az összeesküvések, egymásüldözések, fej- és jószágelkobzások sötét és fájó részletein elborzadva, csak abban találhatunk némileg vigaszt, hogy e korban Európa legműveltebb népeinek történetében is mindennaposak a korszellemszülte szörnyűségek: a hóhérbárdal, hit-szegéssel, árulással folytatott hajsza — a hatalom és birtok után.

Érdekes azonban, hogy később az osztrák uralom idejében, az egymásrautaltság hatása

alatt, miként szűnik meg a gyűlölködés a honfitársak között, mint menekül a székely ösztön a fajösszetartás kultuszának védősáncai mögé, hogy aztán, amikor a szellem cselekvő- és termelőképességétől függ a magyar sors: agitatorikus szívóssággá és merő áldozatkészséggé szelídüljön a szilaj vér, testvéri harmóniában az egész magyar társadalommal. így nemesült át az Aporok, Bélié, Lázárok, Mikesek, Kálnokyak, Nemesek, Ugronok heves temperamentuma hitbuzgó vallásossággá, politikai eszélyességgé; vagyonszerző ösztönük fajerősítő, békés gazdasági tevékenységgé. Példáik nyomán így olvad bele a külön székely érdek a közös fejlődés érdekeibe. És így alakul át a Mikók dacoskodó lelke nemes hazafisággá; a nemzetség legutolsó és legkiválóbb sarjában, gróf Mikó Imrében pedig fanatikus áldozatkészséggé és messzelátó államférfiúi bölcseséggé.

Az ősz székely nemzetnek egyik legősibb családja, a hídvégi Mikó nemzetség, egy törzsből származik a gróf Nemesekkel. Első ismert ősük az 1100-as években élt, Akadás, kinek fia, Vince comes megszerzi Hidvég, Árapatak és Erősd falvakat. Vince comesnek fiai közül Mikhál, vagy összekely kiejtésben Mikó:* a gróf Mikók; Domokos: a gróf Nemesek őse.

Mikó utódai közül Lőrinc, egy 1479-ben kelt oklevélben, mint székely főember említetik. Mikó Ferenc a Báthori István ellen írá-

* Akárcsak Mózesnek: Mózsza, vagy Péternek: Pelur, Sebestyennek: Sebő.

nyúló székely mozgalmakban jelentékeny szerepet játszik. Fia, György, moldvai követ és később főkirálybíró.

A Mikókat Bethlen Gábor erdélyi fejedelem egyik vezérémbere, Mikó Ferenc emeli a történelmi szerepvivők sorába. Fejedelmi ura nevében közreműködik a brandenburgi Katalinnal kötött házassági aktusnál s nagy díszkísérettel vezeti új hónapba a fejedelemasszonyt. Később csíki főkapitány és kincstárnok. Megírja kora történetét és felépítteti a Mikók várát. 1633-ban, mint portai követ Konstantinápolyban tűnik fel. Nem kerül el azonban a sorsot, amely az akkori mozgalmas időkben úgyszólván minden kimagasló egyénnek osztályrészül jut, I. Rákóczi György által üldözve pusztul el.

Utódai, mint a székelység vezetői, majdnem nemzedékről-nemzedékre viselik a családban szinte örökletessé vált, nagy hatalommal járó főkirálybírói méltóságot. Közülök Mikó Miklós és Mikó Pál, szakítva az osztrák főúri címetek negligáló erdélyi hagyományokkal, az 1700-as évek derekán grófokká lesznek. Mikó Miklós ivadékai — a negyvenes évek társaságában nagy feltűnést keltett két szép Mikó-leány, — az akkori idők legdaliásabb leventéinek lesznek feleségei: a testvér Mikes Benedeknek, illetve Mikes Kelemennek, akik közül az utóbbi az 1848-as szabadságharcban, mint huszárezredes Nagyszebennél elesett.

Pál utóda, Mikó Imre, az 1840-es években Erdély kincstárnoka és helyettes gubernátora.

1848 június 18-ikán, az Unió kimondásakor: „Sírjánál háromszázados múltnak és bölcsőjénél — ha úgy akarja az Isten — egy végtelen jövődönnek . . .” Erdély utolsó országgyűlését bezárja. Élettársa, Rhédey Mária, az oligarchikus vagyonú gróf Rhédey Ádám leánya. A legboldogabb házasságban élnek, míg a nemzet katasztrófája brutálisan szét nem tépi az egymásra talált nagy lelkek harmóniáját. Mikó Imre az erdélyi magyarság megbízásából 1848 decemberében személyesen jelenik meg Olmützben a császár előtt azzal a kérelemmel, hogy szüntesse meg a nemzetiségi bujtotatásokat. Intézkedés helyett internálják s csak tíz hónap múlva, a szabadságharc leverése után szabadul ki onnan. Neje ezalatt napról-napra fonnyad és 1849 őszén, még férje kiszabadulása előtt, meghal bánatában. Egyike azoknak a nemes lelkeknek, akiről Kazinczy Ferenc Erdélyi Leveleiben úgy emlékszik meg, mint a magyar főrangú asszonyok eszményképéről. Halála után Mikó Imre megtörve menekül történelmi és esztétikai tanulmányai közé, de mint Erdély legtekintélyesebb embere, nem térhet ki a vezérszerep elől, mely reá kulturális és gazdasági téren vár.

A XIX. század elején fellendült művelődési törekvések Erdélyben a főúri szalonokat hozzák legelőször akcióba. Azokban szövődnek a szép tervek s onnan kerül ki úgy a mecénások, mint a szellemi téren munkálkodók kara is. Lázás igyekezettel ültetgetik át a hazai talajba a külföld jelesebb irodalmi termékeit, a főúri társa-

ságnak majdnem mindenik tagja fordításokon rágódik; egyesek pedig eredeti alkotásokkal is előreségítik az elmaradt magyar kultúrát Leg-élénkebb az élet gróf Gyulay Ferenc szalonjában, melynek lelke Döbrentei Gábor. Tevékenységük csakhamar kilép a szalonok keretéből. Döbrentei erdélyi tudósokból és írókból kört alakít, folyóiratot indít, melynek erkölcsileg és anyagilag főtamogatója gróf Gyulay Lajos. Testvére, gróf Wass Györgyné meg értékes könyvtárával megalapítja a honleányok olvasóköreit. A Gyulayház felkelti a minden irodalmi megmozdulásra éberén figyelő Kazinczy Ferenc ügyeimét, élénk levelezésbe kerül tagjaival, majd beutazva Erdélyt, hosszasabban időzik körükben is. Az emberektől és a viszonyoktól elragadtatva írja meg leveleit arról az Erdélyről — *„melyről a magyarországiaknak oly téves és előítéletes fogalmuk van.”*

A Gyulayak szerepét gróf Kemény Samu, utána Mikó Imre veszi át. Művészi és irodalmi szalonja központja minden eseménynek; az erdélyi írók és művészek rendes vendégei. A messze földről is ellátogató Tompa Mihály tiszteletére Mihály napját nagy ünnepséggel ülik meg évenként. Helikoni napja ez a nap az erdélyi irodalomnak. Felfedezi az eposzköltő Debreczeni Mártont és saját költségén kiadja a régi dicsőségről zengő magyar hőskölteményt, a „Kióvi Csatát”, valamint az Erdélyi Történelmi Adatokat és Bod Péter munkáit. Nagy költséggel helyreállíttatja a kolozsvári Nemzeti Színházat, majd

élére áll az Erdélyi Múzeum alapítási mozgalmainak s Kolozsvár belterületén levő húszholdas parkját és villáját az egyesületnek adományozva, tető alá hozza ezt a nagyfontosságú kultúrintézményt. Ebből a parkból létesült később a kontinens egyik legnagyobbstílű botanikus kertje. 1850-ben, több, mint 70.000 forint adományával megveti alapját a sepsiszentgyörgyi Mikó-kollégiumnak; megalapítja az Erdélyi Gazdasági Egyletet s így mint államférfi, közgazda, esztétikus, történetbúvár minden akciónak vezére, minden közügynek fáradhatatlan apostola. Tízezer forintokra megy azoknak az alapítványoknak összege, mellyel két főalkotásán, az Erdélyi Múzeumon és a Mikó-kollégiumon kívül a Magyar Tudományos Akadémiát, a kolozsvári Nemzeti Színházat, az Erdélyi Gazdasági Egyletet, a nagyenyedi és a szászvárosi kollégiumokat támogatja.

A kiegyezés után közlekedésügyi miniszter, titkos tanácsos, királyi főpohárnokmester és a Lipót-rend nagykeresztese. Minisztersége alatt létesül Erdély vasúti összeköttetése Magyarországgal. Fenkölt szellemét és izzó magyarságát mi sem jellemzi jobban annál, hogy konzervatív főúr. V. Ferdinánd egykori bizalmasa létére a liberális korszakban nemcsak a legtiszteltebb, de a legnépszerűbb embere annak a társadalomnak, melynek minden jelentékenyebb tagjával mindennapos érintkezésben állt.

1848-ban az agyagfalvi gyűlésen a „székelyek atyjának” nevezik el; Tompa Mihály s

utána az egész társadalom: „Erdély Széchenyi-jének”.

Fi-utóda nem maradt, neve királyi kegyelemmel egyik unokájára, gróf Pejacsevich-Mikó Endrére szállott át. Testvérének leánya, gróf Esterházy Jánosné, — patronája és elnöke több jótékony egyesületnek — az utolsó, akivel a kolozsvári kripta kulcsa lezárta a Mikók ezeréves, vagy még régibb történetét. Emléküket büszkén és kegyelettel őrzik Csaba királyfi ivadékaik *„odabenn és idekinn”*.

Az Erdélyi Múzeum.

Sírhanton nőtt szomorúfüzek már Erdély földjén maradt legértékesebb kultúremlékeink. Ma még csak akadnak temetőpásztorok, akik ráérő félszemükkel gondozó pillantást vetnek a roskadó hantokra; még vannak, akik átvezessék az érdeklődést az elsárgult avaron a füzek tövéhez, de mi lesz majd holnap és azután, ha kidőlnek a sorból a beszédes öregek. Hiszen Erdélynek ma már alig van magyar ifjúsága! Aki még megülhet, úgyszólván csak vendégsorban él ottan, egy-két lusztrum után senki se fogja megérteni a fák törzsébe faragott betűk mélységes értelmét. Pedig e betűk, — így az Erdélyi Múzeum Egylet kezdőbetűi is, — magyar erőfeszítéseket és csalódásokat, de egyúttal nagy magyar sikereket is jelentenek: *nemes hajlamoknak kemény akarattal való keresztülhajtását.*

Alig van mozzanat Erdély kultúrtörténetében, mely élesebben domborítaná ki a magyarság elszigetelt küzdelmeit, mint e múzeum megalakulásának viszontagságai. Szizifusz szembeállása ez Bécs politikájával és a szászok féltékenykedésével, míg végre kicsikarja a létmini-

mumot, hogy saját erejéből állíthasson fel támaszt művelődésének.

Döbrentei Gábor 1814-ben megindítja Kolozsvárt a legelső igényesebb tudományos és kritikai magyar folyóiratot, az Erdélyi Múzeumot s ebben élénk propagandát indít a nyelv-művelő társaság feltámasztására. Mikor már minden kész a megalakulásra, mecénások pénze áll a közóhaj mögött, Bécs eltiltja a mozgalmakat s Döbrentei terve a kivitel pillanatában összedül. De az erdélyiek lelkesedése és törekvései már túlcsapnak a Királyhágón, egyesülnek a Széchalom, Nikla, Szeged, Sümeg, Debrecen felől megindult áramlatokkal. Döbrentei folyóirata helyett megjelenik Pesten a Tudományos Gyűjtemény; a művelődési és irodalmi súlypont keletről az ország szívébe terelődik. Amikor pedig a legnagyobb magyar megteremti a Tudományos Akadémiát, az erdélyiek külön szervezkedés helyett örömmel sietnek a közös célok támogatására. *Szinte pironkodnak e nagy időkben parciális törekvésekről beszélni s az Erdélyi Múzeum Egylet egyik későbbi törzsalapítója, gróf Gyulay Lajos, 21.000 forintos adományát Kolozsvár helyett Pestre, az akadémiának küldi.*

Széchenyi nagy alkotása pompásan virágzik. Egymásután feltűnő Titánok lendületbe hozzák tudományos és irodalmi életünket, Pest is központ már, a nemzet ereje újabb kultúrcentrumot is megbir.

A római uralom emlékeiből és Erdély egyéb régiségeiből egyre többet cipelnek külföldre mű-

gyűjtők és spekulánsok. Bölöni Farkas Sándor ez okból is újra sürgetni kezdi a múzeum létesítését. Ha a nyelvmívelő akadémiát ellenezte is Bécs, talán a muzeális ritkaságok megmentésére alakuló társaság nem fog odafenn szemet szűrni, — így érvel. A gondolat pár évig kering, míg keresztülvitelének nagy lökést ad 1837-ben gróf Kemény József történetbúvár elhatározása, hogy könyvtárát a köznek ajándékozza. Nyomban hozzácsatlakozik gróf Kemény Samu is a saját könyvtárával és 10.000 forinttal. Az így felajánlott 15.000 kötet, meg a Kemények kézirat- és ásványgyűjteménye már csiraképes mag, különösen, hogy gróf Gyulay Lajos is melléjük szegődik értékes ritkasággyűjteményével. Kolozs vármegye élénken tárgyalja ezt az áldozatkészséget s egyben átír társhatóságaihoz, természetesen, támogató értelemben. Még természetesebb, hogy a székely székek és Doboka megye rögtön csatlakoznak s a kérdés országgyűlés elé kerül.

Az 1841-iki kolozsvári diétán lelkesedéssel tárgyalják a hírlapokban is ismertetett ajándékozásokat. Az erdélyi ágból származó gróf Esterházy László, abban az időben 30.000 forintnál többre becsült régipénz- és érem-gyűjteményét, 5000 forint készpénzt; gróf Teleki József gubernátor első kiadványokból és ösnyomatványokból álló többszáz kötetre menő gyűjteményét, valamint a Magyar Tudományos Akadémia kiadványainak teljes sorozatát, meg 3000 forintot; Lészai Dániel 1000 darabból álló görög

és római pénzgyűjteményét; Kováts Miklós püspök 5000 forintot; Góró Lajos őrnagy szép könyvgyűjteményét, 450 darab római pénzt és 40 darab aranyat; Bartakovics Béla egri érsek és báró Jósika Samu 10—10 ezer forintot; Kolozsvár város és gróf Teleki Domokos 5—5 ezer forintot; Kolozsváry Pál dobokai szolgabíró 269 darab könyvritkaságot ajánlanak fel s ezeket az adományokat a társadalom minden rétegéből száz meg száz kisebb-nagyobb adomány követi. Diszszonáns hangot csak a szászok vegyítenek a tárgyalások lelkes méltóságába. Eredménytelen akadémikuskodások után Bécsben vetik latba befolyásukat s így esik, hogy a diéta határozatára évekig nem jön felülről válasz. Végre lecsoszog egy bürokratikus *Schieber* — tüzetes alap- és tervrajzot kívánva. Az országgyűlés ismételt sürgetéseire sincs semmi hang; a 48-as események miatt le is kerül napirendről — Bécsben.

Erdélyben azonban nem, mert ott gróf Mikó Imre veszi kezébe a dolgot. Nem sokat alaprajzoz, hanem odaadja a múzeumnak Kolozsvárt levő kastélyát 20 holdas parkkal s e hatalmas ajándéokra rövid idő alatt közel 200.000 forint jön össze a gyűjteményeken és egyéb természetbeni adományokon kívül. A bürokrátákkal sem vesződik, hanem egyenesen a császárhoz megy s kijárja az engedélyezést. Végre 1859 november 23-án, országos ünnepségek közepette megalakul a gróf Bethlen Sándor által felajánlott házban ideiglenesen elhelyezkedett Erdélyi Múzeum Egylet.

Muzeális cél és a honismeret fejlesztése volt az intézmény eredeti rendeltetése. Ugyancsak Mikó Imre örök érdeme, hogy kapcsolatba hozta a kolozsvári egyetemmel s így a két fókusz egymást kiegészítve gyűjtötte össze és lövelte szét a művelődés sugarait, minden fakultáson egy múzeumi szakosztállyal. Kiadványai: az Év könyvek, Pályaművek, Múzeumi Füzetek, Orvostudományi Értesítő és az újra megindult Erdélyi Múzeum című folyóirat, szoros kapcsolatba hozták a tudományt a közönséggel. Gyűjteményei: könyvtár, kéziratár, arany-ezüst-bronzéremtár, görög és római régiségek, természeti ritkaságok tára, képtár, állat-, ásvány- és növénytár egyaránt kezeügyében voltak a tudománynak és a tanulni akaróknak.

Négyszáz fáklya világította meg az Erdélyi Múzeum Egylet születése napján Eötvös József és Mikó Imre: Magyarország és Erdély ünnepélyes kézszorítását. Az erdélyi kéz melege immár kihülőben van, ereje csak annyi, am annyit emlékeiből önmagába szuggerál. S mi tudná hathatósabban szuggerálni, mint az az érzése, hogy a szomorúfüzekhez levett kalappal, megilletődve mi is elzarándokolunk.

A Wesselényiek.

Wesselényi ... ez a dallamos, erőtől duzzadó név, mely a múlt század küzdelmeiben lobogószerűen szimbolizálta a fanatikus szívósságot, rettenthetetlen bátorságot és izzó magyar* ságot — a hálás utókor jóvoltából ma Budapest egyik nyurga sikátorát díszíti. Pedig azt a palántát, amelyből a magyar színjátszás száz év alatt európai színvonalúvá nőtt, az idősebb Wesselényi Miklós ültette el, az ő áldozatkészsége és mindent megmozgató energiája öntözte és ápolta. Megteremtette a kolozsvári színeszetet. Déryné naplójától kezdve, a színészvisszaemlékezések egész sorozatából is megállapította a színeszet-történet, hogy a magyar Thalia bölcsője Kolozsvárt, ringott. Majdnem kivétel nélkül onnan verődött össze, idők folyamán, az a briliáns színészgárda, mely ma büszkesége Budapest színházainak.

Hogy a nagy Széchenyi fel tudta rázni közönyéből a tétlenségben elmélázó magyar társadalmat, hogy Kossuth szabaddá tehetette az ő egész magyar népét, abban az ifjabb Wesselényi Miklósnak, egyidőben Kossuthénál is nagyobb

népszerűsége és a nemzetet felrázó mennydörgeése volt hatalmas segítőtárs. Kemény Zsigmond után a két Wesselényiről írni hálátlan és felesleges. A többi Wesselényivel igyekszem színesebbé tenni Erdély utolsó századából veit vázlataimat.

Egyes genealógusok ama feltevésével szemben, hogy a Wesselényiek nem magyar eredetűek, Nagy Iván határozottan állítja, hogy a nógrádmegyei Wesselényi, eredeti letelepedési helyük. Mint ottani ősbirtokosok emelkednek fel, az 1500-as években, az országos szerepet játszó nagy családok közé. Történelmi tény, hogy Wesselényi Farkas 1562-ben Szécsény ostrománál kitünteti magát s ez időtől kezdve úgy Erdély, mint a szorosabb értelemben vett Magyarország küzdelmes életében *mindig az első sorokban látjuk őket s mindig a nemzeti ügy oldalán.*

Wesselényi Miklós, János Zsigmonddal Erdélybe származik, utódai azonban már a negyedik nemzedékben kihalnak. Testvére, Ferenc, szerencsésebb családalapító, Báthori István oldalán vitézül harcol s ezért donációban kapja a hadadi uradalmat s 1582-ben báró, majd kincstárnok.

Wesselényi István 1610—1624 közt közep-szolnoki főispán, elsőnek viseli ezt a méltóságot, mely azóta egész a legújabb időkig, úgyszólván fiúról-fiúra szálló öröksége a Wesselényieknek. Fia, Ferenc, az akkori Magyarország legelső daliája, előbb füleki kapitány, utóbb nádor, titkos tanácsos, az arany gypjas-rend lovagja és

Murányvár grófja. A legdélcegebb vitéznek méltó párja csak az ország legszebb asszonya lehet, így lesz Wesselényi Ferencé a „Marssal társsalkodó murányi Vénus”, gróf Széchy Mária. Mint nádor, feje a róla elnevezett összeesküvésnek, társai, Nádasdy, Zrínyi és Frangepán sorától csak hirtelen halála menti meg. Fiaiban a Wesselényiek grófi ága kihál.

Wesselényi Pál, a kincstárnok (1610) és a konstantinápolyi Jedikulában elhalt Béldi Pál veje, Wesselényi Pál, a tábornok (1657—1694) tovább vezetik a családfát.

Wesselényi István titkos tanácsos és a rendek országos elnöke, mint kormányzó konszolidálja a Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt feldúlt Erdélyt.

Négyéves, kufsteini raboskodás előzi meg a legszilajabb vérű magyar: Wesselényi Miklós közéleti szereplését, melynek egyik nagy eredménye a kolozsvári Nemzeti Színház megalapozása.

Az ő fia, a nagy Wesselényi Miklós, a fejedelemség kora óta úgyszólván az egyetlen erdélyi ember, akit a Királyhágón inneni közvélemény is érdeme szerint ismer. A múlt század reformkorszakának egyik legnagyobb alakja, tragikus áldozata annak pernek, mellyel a bécsi reakció mondvacsinált ürügyek alatt kerítette be és íteltette el a magyarság bálványozott vezérére, Széchenyi és Kossuth barátját.

Wesselényit már 1831 óta titkos rendőri megfigyelés alatt tartja a bécsi kormány, mely kü-

lönösen Erdélyben kegyetlen zsarnoksággal nyomja és üldözi mindazokat, akik a nemzeti szabadság és a magyarság ügyét szolgálják. A megfigyeltetésre azzal a soha meg nem bocsátott bűnével szolgált reá, hogy birtokain ellene szegült a törvénytelen katonafogdosásnak. Csak úgy menekül meg egyelőre az elfogatástól, hogy példájára több vármegye is felemeli tiltakozó szavát a súlyos visszaélés ellen. Ezzel a határozott közvéleménnyel szemben a zsarnokság sem mer nyíltan fellépni, várja tehát az újabb alkalmat, kiszemelt áldozatának megrontására.

Az 1834-iki pozsonyi országgyűlésen az örökváltságról és a jobbágyok polgári jogairól szóló törvényjavaslat kerül szőnyegre. A bécsi kormány a szabadelvű törekvések megbuktatása céljából a vármegyék leszerelésén kezd mesterkedni, melyet az ellenzék erős agitációval ellensúlyoz. Wesselényi Szatmár vármegye közgyűlésén élesen kikel a kormány és párthívei ellen, mire a sarkában lógó besúgók feljelentik Bécsben, hogy felszólalásában a királyt is megsértette.

Majdnem egyidejűleg egy másik incidens merül fel, ezúttal az erdélyi országgyűlésen. Mivel a diétán történekekről a nyilvánosság csak későn és rosszul tájékozódhatik, a megyék utasításban adják követeiknek, hogy a tárgyalásokról napló szerkesztessék s annak kinyomatásáról gondoskodás történjék. Wesselényi, a kormány tiltó határozatával szemben, saját nyomdát szerez és azt lakásán beállítva, megkezdi a fel-

szóalások kinyomtatását s egyben nyomdáját az országgyűlésnek ajándékozta. Az 1835 február 6-ra hirdetett országgyűlés reggelén futótűzként terjed el a hír Kolozsvárt, hogy a királyi biztosként ott tartózkodó Estei Ferdinánd főherceg főhadiszállásán izgalmas mozgolódás és készülődés folyik. Katonaságot vonnak össze, parancsörtsztek száguldoznak szerteséjjel, a légénységet éles töltésekkel látják el. Kiszivárog, hogy az országgyűlést katonai erővel fogják szétkergetni, Wesselényit meg letartóztatják. Az izgalmak tetőpontra hágnak, amikor Wesselényi erőszakkal betöri az országgyűlési terem lezárt ajtóját. Barátai, rokonai kérve-kérik, hogy meneküljön. Wesselényi azonban nem menekül, — azért Wesselényi! — hanem dörgegelmes beszédben tör ki a kormány kényuralma ellen, a sajtószabadság eltiprása miatt.

Wesselényit e két cselekményért háromévi várfogságra ítélték. A börtön sötétjében megvakult, így lett az árvízi hajósból, ki a pesti árvíz által leginkább sújtott viskók lakóinak ezreit mentette meg halálmegvető bátorságával, világtalan nyomorék; az ország egyik legnagyobb jelleméből és legnagyobb tehetségű szónokából megtört emberi roncs, de a magyarság emlékezetében majdnem mithoszi alak.

Gróf Kendeffy Ádám az 1820-as években vívóiskolát alapít Kolozsvárt s azt naponta látogatva, játszva-csevegve neveli az ifjúságot a lovagiasságra. A fiatalság csillogó szemmel szívja magába a férfierények e legendás alakjának

szellemét s az egész társadalomba beleedződik a dogma, hogy a *mások becsülete is* szent s mindenkinék lovagias védelme alatt kell hogy álljon. Különösen a nőké! Ezért párbaj alig van, de ha akad, mivel komolyan veszik, vagy nagyon súlyos, vagy halálos.

A sportélet vezetését és a lovagias gondolkodás népszerűsítését a múlt század nyolcvanas éveiben báró Jósika Lajos folytatja s az atlétikát is meghonosítja Erdélyben.

Jósika halála után a nagy Wesselényi fia, Miklós, titkos tanácsos és koronaőr ápolja tovább Kendeffy Ádám szellemét. Maga is fáradhatatlan vívó. Az erdélyi aranyfiatalságot a pezsgőzésről a sportra fogva, példájával és támogatásával úgy föllendíti a vívás és atlétika, sportját, hogy az újabb nemzedékből fölösen nőnek ki olimpiai győzők: Somodi István, Posta Sándor és mások. Az óramutató pontosságával jelent meg minden délelőtt 11-kor a vívóteremben. Gyakran elmulatgatott azon, hogy az asztalra támasztott jobbkarját négyen-ötven sem tudtuk helyéből elmozdítani, pedig magunk sem voltunk abban az időben gyenge legények. A pihenő paúzákat meghitté tették azok a csevegések, amelyeket Wesselényi, a kiváló műbarát, gyakran terelt át a sportról az esztétika mezejére. Végtelenül tiszteltük, rajongtunk érte. Egyik vezérembere volt a darabont korszakban küzdő erdélyi ellenzéknek s típusa a nemesérszű magyar nagyúrnak.

A nagy Wesselényinek másik fia, Béla, a hí-

res zsbói ménes örököse, európai hírű sportsman. A Wesselényiek szívósságát a lótenyésztés fellendítésében érvényesíti. Megalakítja az erdélyi falkavadász-társaságot, lovakat, kutyákat hozat, nemesít. Már a nyár végén Zsukon van, rendez és igazgat, felkészülve várja az isteni szép erdélyi őszt.

Megindul a hajsza a róka után, vörösfrakkos urak, nekipirult dámák hajmeresztő utakon vágtatnak s hófehér, lengő szakállával elől a master. Rendezi a zsuki lóversenyeket, olyan pályán, melyhez hasonló a kontinensen nincsen. Nem sík terepen lefutott ezerméteres galoppocskákkal,; hanem lovat, lovast igazán igénybevevő öt-hatezerméteres futamokban próbálják ki az erdélyi tenyésztések legkiválóbb lóanyagát. Hegynek fel, hegyről le vezet a kizárólag úrlovasokból álló társaságot; mindig elől lovagol — egész a halálig. Szívszélhűdés ölte meg, lóháton, úgy temették el stílszerűen, vörös frakkban, amint a vágtató lóról holtan lezuhant.

Az egyik országgyűlés elnökének, ki gúnyosan kufsteini rabságára emlékeztette, szikrázó szemmel dörögte oda valamikor Wesselényi Miklós: „Jegyezze meg excellenciád, hogy engem József császár megtanított szenvedni, de félni nem!”

Minket erdélyieket is megtanítottak szenvedni, de félni nem! Nem is félünk ... de azért már nagyon, nagyon reszketünk.

Zsuki galopp.

Húsz-huszonöt évvel ezelőtt egy külföldi ismerősöm Erdélyben járva, valami különlegesen érdekeset szeretett volna látni. Kivitettem hát Zsukra, ahol éppen akkor versenyek voltak. Miután megmutattam az istállókat, lovakat, meg az egész telepet, érdeklődve nézegette a tribün előtti térséget és meredek hegylánccal szegélyezett hegyes-völgyes terepet, az érdekes versenypályát, melyhez hasonló, Angliát kivéve, Európában egy sem volt. Ezen vezeti majd végig a master a lovasokat.

Autók, négyes- és kettesfogatok serege ontani kezdi a publikumot. Erdély színe-virága vonul fel, ismerősöm egyik bámulatból a másikba esik a sok báj, szépség és a race láttára. Valóban festői látvány a szebbnél-szebb toilletekben pompázó dámák, öreg és fiatal sportsmanek, atillás, nyalka huszártisztek tarka, tereferelő tömkelege, a napsütéses őszi derűben.

Első futam: állami ménék versenye. Egyszerre mozgalmassá válik a versenytér is. Két-két huszár csikószáron vezeti elő a nyerítő, tomboló, ágaskodó szilaj méneket. Érzik a kan-

cákat! A lovasok némi nehézséggel nyeregbe szállanak, a felizgatott, őserőtől duzzadó csődörök nem egykönnyen túrik el az emberi fölényt. Egyik szürke ménnek megtetszik a hámos lovak között egy sárga kanca, minden áron oda igyekszik, kurizálni; a másik azonnal nekiiramodnék a gyepek; a harmadik nyeret, zablát nem tűr, ágaskodik, mint a gyertyaszál; a negyedik ötöt-hatot-tízet bokkol, a megszedült lovas kiheppen a nyeregből, a ló meg egy jó galopp után, vidoran nyerítve visszakullog társai közé. Sorsát mégsem kerüli el, a szemfüles lovas elkapja a szárakat s egy pillanat alatt megint rajta terem. A master, báró Wesselényi Béla, mindezeket bekalkulálva, lépésben halad a tribün előtt s mikor a csoport valamennyire megnyugszik, hosszú, egyenletes galoppban elindul. A lovasok utána. De hopp! Bethlen Istvánal kitör a csődör, viszi már valahova Apahida felé.

— Na, Istvánt se látjuk ma — mondja szomszédainak az óriás termetű báró Szentkereszthy Pál. — Ismerem ezt az *auszreiszert*, ha ez egyszer nekivadul, le nem fogja emberi erő.

— Csak valami baj ne érje — hallatszik elfojtottan egy aggódó női hang.

A lovascsoport már messze jár, hegynek fel, hegyről le, most ugratnak át egy széles vízmosáson, a master gyönyörűen vezet, csak néha-néha néz hátra, ha a lovasok egyike-másika nem bírja már az obligát húsz lépésnyire mögötte tartani a kemény szájú csődört. Ha még egyszer

hátranéz, biz Isten komoly baj lesz, krudélis szidás, a tréfát nem értő mastertől. Megint hegyről jön le a tieid. Egyik ló, mint a meglőtt nyúl, botlik-bucskázik le a meredeken, lovasa ötméteres ívben fölötte. Szegény Gáál Ernő is befejezte, — hangzik a mély részvét moraja. De nem! A lovas feltápáskodik, lovát felsegíti, pár lépést vezet, majd nyeregbe pattan s utánaered a csoportnak, mely már a másik hegyoldalon vágat. Beéri őket abban a pillanatban, amikor Wesselényi sapkáját megemelve, félreáll, hogy kieressze a mezőnyt a finishbe. Négyezer méter után jön az ezerméteres kifutás, a lovak *ventre à terre*. . . Gáál Ernő! Gáál Ernő! — hangzik a tribün felől s a versenyt tényleg megnyeri az ördögös Gáál Ernő!

Sorban jönnek a többi futamok, telivérek, félvérek, a kolozsi kancák és megint az állami ménék versenye. Közben a mentőknek is akad dolguk. Egyik ároknál Szentkereszthy Pista lova rövidet ugrik s lovasával együtt az árokba zuhan. Két bordája betört, ájultan viszik be Kolozsvárra a turf kedvencét.

Szürkül, a versenynek vége. De vájjon mi van Istvánnal? — kérdik most már komoly aggodalommal a tribünön. Nini! Ott bontakozik ki egy lovas a hegyormon a szürke homályból. Látócsövet elő! Csakugyan Bethlen István jön lépésben, háromórai nyargalás után, holtra fáradt lova mégis csak kénytelen volt engedni.

— Nahát nem megmondtam, hogy vissza-

hozza? ... Nem féltem én Istvánt — fordul egyszerre tíz emberhez is a kedves öreg báró Szentkereszthy Pali.

Országot-világot bejárt ismerősöm még másnap is csak zsuki benyomásairól, abszolút sportgyönyörűségekről áradozik. Ennek is írhat Scotus Viator, amit csak akar, gondoltam, amikor elbúcsúztunk.

Három-négy versenynapból állott a zsuki míting. A sport integránsabb része, a falkavadászat, kukoricatöréstől, míg csak a föld be nem fagyott, sokszor december elejéig is eltartott. A zsuki élet lelke és központja, báró Wesselényi Béla, már a nyár végén odaköltözött családjával és lovaival. Példájára Bethlen István, Mikes Ármín, Teleki Artúr és Béli Kálmán grófok is villát építettek s nyolc-tíz lovat tartottak kint a telepen, mely az istállókon kívül két nagy szállodából állott a garzonok és rövidebb ideig ott tartózkodó sportemberek részére. A vadászaton a mindkét nemű fiatalságon kívül idősebb urak és dámák is résztvettek. Tisza István, Bánffy György, DOrsay grófok, Antos István, Szereday Aladár gyakori vendégek voltak. Sokan a közeli válaszüti, bonchidai, felsőzsuki, iklódi kastélyban szállottak meg s onnan jöttek ki kocsin vagy lóháton, többen pedig a félórányira lévő Kolozsvárról. A dámák közül báró Wesselényi Miklósné, Szereday Aladárné, gróf Bethlen Istvánné, gróf Bethlen Ilona, gróf Bethlen Ádámné, gróf Kendeifly Gáborné, báró Atzél Elemérné, gróf Teleki Artúrné, gróf Béli Kál-

mánné, két Karátsonyi grófnő kitűnő animóval és bravúros snájdigsággal csaknem mindennap végiglovagolták a vadászatokat.

Külön épületbe voltak elhelyezve az altisztek, istálló- és abrakmesterek, wippek és huszárlegénység. A vadászatokon rendszeren húsz-húszonöten vettek részt, de sokszor hatvanan is, különösen Szent Hubertus napján, melyet a kolozsvári kaszinóban nagy bállal ünnepeltek meg. Wesselényi Béla gondoskodott minden egyes *meet* érdekességéről és változatosságáról. Angol fajkutyaí kitűnően érvényesültek a hegyes-völgyes, szakadékos terepen is s nem maradt mögöttük az erdélyi tenyésztés kiváló lóanyaga sem. Temperamentum, szívósság és kitartás, ez volt a tenyésztők jelszava s ezeket a tulajdonságokat próbára is tette a zsuki terep, melyen órákon keresztül, árkon-bokron át folyt a hajsza a róka után.

Wesselényi Béla hirtelen halálával veje, gróf Teleki Artúr lett a falkanagy. Lelkesedésben és szívósságban méltó elődjéhez. De nemsokára azután a háború véget vetett a zsuki sportnak. Trianonnal meg tönkrement Erdély társasélete, a gyönyörű lovas-sport odaát immár csak a fényes múlt fájó emléke.

A gubernátorok nemzetsége.

A Rákóczi- és Apafi-házak után s a fejedelemség megszűntével a Bánfyak kerültek Erdély vezetőinek legelső vonalába. Azok közé sorakoztak, akik — mint a Kornissok, Halierek és Jósikák — nevükkel és tekintélyükkel fedezték azt a hamis váltót, amit a bécsi udvar Diploma Leopoldianum név alatt bocsátott ki, azonban császári hódítmánná forgatott át, mihelyt elég ereje lett hozzá. Fedezték kényszerűségből, mert ez volt az egyetlen mód, hogy a lenyűgözött Erdélyt megmentsék a Garaffák, Lobkowitzok és Bukowok magyargyűlölő uralmától.

A török és német malomkő között őrlődő fejedelemség Budavár visszafoglalása után megszabadult ugyan az egyiktől, de csak azért, hogy rövid idő alatt, fegyverrel meghódított osztrák provincia színvonalára kerüljön. Miközben ugyanis az erdélyi rendek, a bécsi udvarral afelől alkudoztak, hogy milyen módozatok mellett kerüljön vissza Erdély a magyar király impériuma alá, a törekvő Lotharingiai Károly bevezetett tényekkel pecsételte meg Magyarország egykori védőbástyájának sorsát. Nagyvenőtezer

fegyveressel úgy megszállotta a jogilag független, de katonailag már lehetetlen országot, hogy moccanni sem tudott többé a császári túlerő szorításától.

Bár a rendek határozatára a Diploma is elismerte és biztosította Erdély régi alkotmányát, törvényeit és szabadságát, a császár ígérete és kötése örökké csak papíron maradt s a jog helyébe lépő fegyveres uralom a magyarság mozgási szabadságát csupán annyira csökkentette, amennyit kormányzóinak ügyessége és hazafisága ki tudott szorítani. Császári főhadparancsnok alatt, váraiban és városaiban osztrák katonasággal esztelenség lett volna a bécsi impériummal szembeszállania; termelt hát okos politikusokat, akik diplomatikusan megadták ugyan a császárnak, amit helyzetükben meg kellett adniok, azonban arról is gondoskodtak, hogy minél több jusson a magyarságnak is. De résen kellett lenniök, mert a Nagyszébenben székelő és a nemzetiségekkel paktáló császári generálisok mindig készenlétben állottak arra, hogy a kormányzatot az illetékes kezekből kicsavarva, katonai diktatúrával kedveskedjenek. Ebben sohasem akadályozta meg őket az a csekélység, hogy a császári Diploma megtiltotta nekik a kormányzatba való beavatkozást.

Innen kezdve tehát Erdély története: a magyarság folytonos egyensúlyozási küzdelme a szászokra támaszkodó bécsi politika germanizáló törekvésével, melyhez a XIX. század folyamán a románság követelődzése is csatlakozott.

A nagyvagyonú és nagytekintélyű Bánffyak a császár bizalmában keresték az egyensúly fenntartásához szükséges erőt, de a vérükben lévő kormányzói talentummal bőven találtak módokat a magyar társadalom akcióképességének és kultúrájának gyarapítására is.

Családfájuk a honfoglaláskori Magyarország talajába nyúlik vissza: a Thomaj-nemzetségből származnak. Elődeik közül Dyonisius 1180-ban szerémi bán, Dénes meg nádor 1227-ben s donációba kapja a losonci uradalmat. Regun (a mai Szászrégen) és Bonchida révén ősi birtokok Erdélyben is, hol az 1300-as évek közepe táján már jelentékeny szerepet játszanak: László és Dénes egymást váltják fel az erdélyi vajdai méltóságban. Az 1360 körül élt Dénes, horvát-szlavonországi bán fiai már a Banffy nevet viselik, közülök György, a bonchidai, László meg az apanagyfalusi ágnak! törzsöke.

György utóda, Bánffy Farkas, mint Báthori István tábornoka esik el a szentpáli csatában; a lefejezett Bánffy Dénes pedig hatalmas hajtást bocsát ki magából, a gubernátorit, melynek sarjai százötven éven keresztül gyakorta tartják kezükben Erdély kormányzatának gyeplőjét.

A büszke főtanácsúr és fejedelmi sógor drámáját íróink közül többen dolgozták fel; legplasztikusabban Jókai rajzolta meg érdekes alakját. „Erdély aranykorát” olvasva, naponta száz és száz magyar szív húrjain rezdül át a részvét és a megdöbbenés. Hatalmas vagyónát

elkobozzák, de Teleki Mihály minden birtokát visszaadatja fiának, Bánffy Györgynek, kit a császár grófi címmel tüntet ki 1696-ban. Érdekes történelmi tény, hogy Teleki Mihály erős pártfogásába veszi politikája áldozatának fiát. Egész fiatalon vezetőszerpéhez juttatja, fejedelmi tanácsúrságba emeli s így Bánffy Dénes íára hárul a nagyeszű kancellár politikai végrendeletének végrehajtása, vagyis Erdély viszcacsatolása a Szent korona alá.

Mikor az erdélyi rendek Bánffy György gubernátor vezetése alatt, a Diplomában lefektetelt elvek alapján megszervezték a kormányzást és igazgatást, váltig abban a hitben voltak, hogy azj új rendszer tulajdonképpen a réginék folytatása, csak a szultán helyett a császár lett a protektor s így Erdély függetlensége megmaradt. A bécsi udvar egyelőre nem ábrándította ki őket ebből a hitükből, sőt még azt is elnézte, hogy Bánffy György fejedelmi többesben beszéljen és rendelkezék.

Bukow, császári generális, „a székelyek hóhéra”, az erdélyi magyarságot idegen telepítésekkel és erőszakos németesítéssel akarta megtörni, mire feleletül az erdélyi dac és politikai érzék magyar színészetét szervezett s az első előadásokat a gubernátor fiának, Bánffy Györgynek házában tartották meg „nagy pompával és nagy triumfussal”.

A második gubernátor a Bánffyak közül ugyancsak György, roppant vagyonából fejedelmi udvartartást vitt, méltán nevezték Erdély

utolsó oligarchájának. Alkalmazottainak, cselédeknek se szere, se száma. A szolgálatból kiöregedettek magánpénztárából életfogytig rendes penziót húztak, bár akkoriban még közhivatalnokok se részesültek ilyen szociális gondoskodásban. Kolozsvár fejlődésének korszakot alkotó lendületet adott azzal, hogy elmés fífikával a guberniumot Nagyszebenből oda telepítette át s a mai Fő-téren nagyszabású palotát építtetett, így segítette megteremtteni az erdélyi magyar társadalmi és szellemi élet gócpontját. Mint gubernátor kezdeményezője és első elnöke volt az Aranka György nyelvmívelő társaságnak s patrónusa az újonnan felépült piarista lyceumnak. Az 1791-es országgyűlésen ő vetette fel először a már akkor erőre kapott nemzetiségi mozgalmak ellensúlyozására a Magyarországgal való unió gondolatát. Ha tervét II. Leopold, báró Rali főhadparancsnok által meg nem buktatja, a magyar történelem de más menetet vehetett volna!*

Egyik fia, György, tábornok; másik, Ferenc, lovasezredes a franciák elleni hadjáratok folyamán Montebellonál elesett; legkisebb fiában, a szenvedélyes könyvgyűjtő Józsefben a Bánffyoknak ez az ága kihalt.

A nagy családi vagyon a lefejezett Bánffy Dénes testvérétől, Zsigmondtól származó Bánffyakra szállott át. A bonchidai ág egykori szeniora, Bánffy Miklós, királyi főpohárnokmester

* Jancsó Benedek: Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések. 29. 1.

grófi rangot kapott, mely a gubernátor Bánffy György grófságának átruházása volt. Utódai: Bánffy György királyi főajtónállómester és Bánffy Miklós, az írói és művészi munkásságáról általánosan ismert volt külügyminiszter.

A válaszüti „nagyúr” Bánffy Albert, akár csak Zrínyi uraimék, még késő öregségében is nagy lovaskísérettel, többnyire lóháton utazott.

Fia, György, vagy amint országszerte becézték, Bánffy Gyurka, lantos Balassa Bálinték modern megvillanása megindító művészettel pengette el kobzán a lelkében rajostól megfogant dalokat. Ki ne ismerné a „Kék nefelejts”, „Fáj a szívem, teher neki az élet”, „Volt nekem egy szép szeretóm”, vagy az érzelmes Heine-vers: „Du bist wie eine Blume” gyönyörű dallamát. Egy sereg népdal, jó néhány induló, valcer, operett koszorúba kötve hirdetik érzéseinek hangulatos csapongásait. Vérbeli mestere volt a zongorának, úgy, mint ő, magyar népdalt soha senki sem játszott zongorán. Ha kedvére nekiülve megzendítette a billentyűket, szívbemarkoló játékával extázisba hozta a magyar szívet, mely szilaj örömet és fojtó fájdalmat egyszerre tud és vágyik magába ölelni. Művészetével szalonképessé tette a magyar népdalt; délibábos, vadvirágos hangulatok szállták meg nyomában a legközömbösebb budapesti palotákat is. Hirtelen, élete virágjában szakadt meg a legszebb dalia lelkének húrja. Süvöltő jajszó rezonált e megdöbbenő hangra „hepehupás vén Szilágyban” és végesvégig az erdélyi bérceken át; ha-

lála előtt pár nappal írt Hattyúdalát zokogó sokaság között játsza el sírjánál kedvenc primása, Pongrácz Laji.

A fentebb említett Dénes, horvát bán egyik fia, Bánffy Mihály, szintén horvát bán volt; a másik, az 1468-ban elesett László megelőde a Bánffyak apanagyfalusi ágazatának, akiket a többiektől ilyenformán ma már vagy tizenöt nemzedék választ el. De azért pályafutásukon meglátszik, hogy ők is ugyanannak a törzsnek hajtásai. Bánffy György, Zápolyai János konstaninápolyi követe, élénken szövögeti a török szövetség szálait; Bániy Pál, Báthori István lengyel király udvarmestere, Lengyelországban tesz szolgálatokat a két nemzet barátkozása körül, melyeket Bánffy György generális azzal tetőz be, hogy Báthori Istvánnal résztvesz a Rettenetes Iván elleni hadjáratban, beveszi Pskow várát s ekként hozzájárul, hogy az orosz expansív politika száz évvel visszaszoríttassék. Bánffy Zsigmond, Apáti Mihály idejében főtanácsul és a rendek elnöke Bethlen kancellárral „a porból és szemétből” felépítteti a tatárok által feldúlt enyedi főiskolát. Erdély önállóságának korában a fejedelmi tanácsban rendszerint van egy-két Bánffy-szék; a következő időkben is mindegyre tevékeny részt vesznek a kormányzatban.

Az 1700-as évek elején báróvá lett Krisztof utódai: a lelkes színház-mecénás, Bánffy József, Bánffy Dániel, Erdély egyik vezérgazdája, valamint Bánffy Dezső volt miniszter-

elnök és királyi főudvarmester. Benne domborodik ki a legélesebben és a legöntudatosabban a Bánffyak hagyományos politikai maximája: együtt tartani a dinasztiával, mert ez föltétele, hogy a magyarság újból megerősödhessék.

Ez a maxima volt az oka, hogy Erdélyben szélső aulikusoknak tartották a Bánffyakat, noha, amint rövidrefogott történetükből is kiviláglik, lelkük magyar érzését a legmagasabb közjogi pozíciókban sem hullatták el. Módszer és célszerűség kérdésében lehetett vitának helye annak idejében, de hogy például Bánffy Dezső egyike volt a legizzóbb lelkű magyaroknak, minden magyarok közt, akik valaha születtek, azt ma már senki se vonhatja kétségbe.

A Kolozsvári Zenekonzervatórium.

Szerény kis mécses módjára pislog a zenei műveltség a nagy „magyar parlagon” a XIX. század első évtizedeiben. A vidéki nemesség széles jókedvében cigánnyal dáridózik s mélységes lenézéssel fordul el a *német muzsikától*; szebbik fele meg gitár- és mandolinkísérte dalokban önti ki érzelgéseit. A főbb urak bázában *klavír* meg fuvola hangjánál vidám táncnóták és divatos operakivonatok járnak; városokban, falvakban messze földön alig akad egy-egy komoly zenével foglalkozó műkedvelő. Országos zenei központ nincsen, zeneműkereskedés még kevésbé, gyalogposta cipelgeti a Parisból, Itáliából, Bécsből hónapokkal azelőtt megrendelt kórtákat. A pislogó mécsesest csak néhány elszórtan élő s egymásról alig tudó zenebarát, meg a főpapi székhelyek és a protestáns kollégiumok énekkarainak mesterei öntögetik fel itt-ott némi olajjal. Hosszú évtizedekbe telik, míg a Magyar Tudományos Akadémia megalapításával, a tudománnyal és irodalommal együtt a zenei élet is lendületbe kerül.

Erdélyben kedvezőbbek a viszonyok. Az

Aranka György által 1793-ban alapított nyelv-mívelő társaság felveri a szunnyadó művelődési ösztönöket s ez kedvezően hat a zene fejlődésére is. Kolozsvárt állandó színház, az erdélyi gimnáziumokban ifjúsági dalosegyletek alakulnak. Egyben tervek és törekvések rebbennek fel zenei központ létesítésére, melyek csakhamar tetté sűrűsödnek. Lelkes zenekedvelőkből már az 1800-as évek legelején társaság áll össze Kolozsvárt, Societas Musicalis név alatt, mely szerves összeköttetésben a színházzal, programjába veszi a klasszikus muzsika művelését. A napóleoni háborúk, a devalváció és az 1817-iki nagy éhínség országrendítő izgalmi közepette szűkebb köréből nem tud ugyan kibontakozni ez a társaság, jelentősége mégis nagy, mert ez készíti elő a talajt a konzervatórium megalakulására.

Kolozsvár zenei jelentőségének koronatanúja, Erkel Ferenc, elismeréssel mondja fényes pályafutása csúcspontján: „... ami vagyok, azt mind Kolozsvárt töltött éveimnek köszönhetem. Ott műveltem ki magamat, ott lelkesítettek, ott kötötték lelkemre a magyar zene felvirágoztatását s ott telt meg szívem a szebbnél-szebb magyar-székely dalok árával, melyektől nem tudtam többé szabadulni”.*

Az erdélyi muzikális műveltség melegegya, a Kolozsvári Zenekonzervatórium, 1819 június 8-án alakul meg Hollaky Antal guberniumi titkár kezdeményezésére, gróf Bánffy

* Id. Ábrányi Kornél: A magyar zene a XIX. században.

György gubernátor támogatásával. Erdély társadalmának vezetői egy lélekkel fognak össze a kolozsvári polgársággal, hogy a zenei élet fellendítése, a fiatalság képzése és színházi zenekar nevelése céljából a zene Múzsájának áldozó helyet emeljenek. A megalakulásra nyomban megkezdődik az ének, hegedű- és fúvóhangszerek tanítása. Már az első felvétel napján zsúfolásig megtelik a Redout nagyterme szülőkkel és gyermekekkel. A fiatal-ságból sokan, köztük hetven leány lép be azonnal a zenetanulók gárdájába, akik az évvégi vizsgán a nyilvánosság előtt mutatják be előhaladásukat. A kiképzés a párisi konzervatórium iskolakönyve alapján folyik. A szegények ingyen tanulnak, az első évi tiszta bevétel mégis 1047 forint. Hollaky Antal bizakodással gyönyörködhetett, immár egy századnál is többet megért alkotásának reményteljes kezdetében.

A második évben megtartott vizsga műsorából már meglátszik, hogy a tanulást komolyan veszik. A növendékek megnyitóul magyar karéneket, a hegedűsök Semiramis, Joconde, Labyrinth operákból néhány duettet, indulót; a fúvósok kvartettet, opera-harmóniát adnak elő s ezt a műsort a Tankred és Figaro operákból egy-egy karének, a Varázsfuvolából énektercett tarkítja. A konzervatórium serdültebb növendékei pár év múlva már a színházi előadásokon is közreműködnek. Az általános zenei művelődés kiszélesedését mi sem bizonyítja nyomósabban annál, mint hogy *1823-ban a színház előadja az*

első magyar operát, Ruzicska Ignác: Béla futását; továbbá, hogy állandóan műsoron tarthatja az akkor ismertebb operákat. A műértő közönség kedvvel látogatja az előadásokat.

A fejlődésben, a megalakulást követő pár év után, némi zökkenés áll be. Úgy látszik, mintha a társaság kétfelé készülne szakadni, a tanítványok száma is erősen megcsappan. 1829-ben azonban újra erőre kap s ettől kezdve egyenletesen fejlődik tovább, úgyannyira, hogy a szokásos vizsgákon kívül több operaelőadást is rendez növendékeivel. Ezeknek jelentős erkölcsi és anyagi eredményére a következő évben, az intézet élére került Ruzicska György javaslatára, elhatározza a vezetőség az összes hangszerek taníttatását. Így sor kerül a zongorára is. Ekkor lép a konzervatórium erői közé Erkel Ferenc, mint karmester s hat éven keresztül válllvetve dolgozik társaival a zenekultúra színvonalának emelésén. Egyre sűrűbbek a jótékony célú hangversenyek, sátoros ünnepeken a templomban, közéleti celebritások örömnapijain, temetéseken nagy hatással szólal meg a konzervatórium kórusa.

Az 1834-iki országgyűlésre Kolozsvárra se-reglő magyarság szórakozásának már erősen megkívánt része a klasszikus muzsika. Ekkor teszi meg gróf Bethlen Ferenc azt az érdekes indítványt, hogy az egyleti élet keretében mellőzzék egymás titulálgatását. Így esik meg a rendi világ javakorában, hogy a kolozsvári konzervatórium mágnás és polgár tagjai egyszerűen

tagtársnak szólítják egymást, a belső titkos tanácsos elnököt: elnöktagtársnak!

Jellemző vonása az erdélyi közfelfogásnak, hogy amint előbb a nyelvmívelő és színházépítő mozgalmak rendén s később az erdélyi múzeum alapításakor, *úgy ezúttal is lelkesedéssel csüng a többi erdélyi magyar város Kolozsvár kulturális fejlődésén.* Irigykedés, vetélkedés helyett egymásután szavaznak meg pénzádományokat a kolozsvári konzervatóriumnak, mely ezt a nevet 1836-ban veszi fel, miután a király megerősítette alapszabályait. *A közgondolkodásnak vetélkedés nélküli nemes egyöntetűsége, mint kiemelésre érdemes erdélyi különlegesség, következetesen elkerüli Erdéllyel foglalkozó történejszeink figyelmét!*

Ugyanebben az évben a vezetőség az összes növendékeket arra kötelezi, hogy az énektanulásban legalább egy évig résztvegyenek. A sűrűn ismétlődő zeneestélyek tartására gróf Bethlen Domokos átengedi az egyesületnek palotája dísztermét és mellékhelyiségeit. Hangversenyeken kívül évente nagy álarcosbált is rendez a konzervatórium, bevételeiből ösztöndíjakkal kezdi jutalmazni kiválóbb növendékeit. A pesti nagy árvíz károsultjai javára koncertet, 1840-től minden pénteken zeneestélyt rendez, melyeken később gyakran szerepelnek idegen művészek is. Így Liszt Ferenc, aki 200 forinttal az egylet alapító tagjai sorába lép.

Az 1848-iki unió kimondását impozáns hangversennyel ünnepli meg, ezzel azonban hosszú

időre megszakad a konzervatórium élete is. Csak 1856-ban kezdhetnek feltámasztásához gróf Bethlen János és Brassai Sámuel. így is három évig kell dolgozniuk, míg a régi élet visszaszáll az abszolútizmus alatt elgémberedett szervezetbe. De ettől kezdve minden hónapra esik legalább egy hangverseny; vonósnégyesének produkciói feltűnést keltő zenei események. A kiegyezés után a kamarazene művelését is megkezdi. A sokoldalú tevékenységhez természetesen egyre több pénz kell. Mivel a magyar kormány a kért államsegélyt nem adja meg, az erdélyi magyar társadalom közadakozásból teremti elő a szükségeseket. Mellőzve a jobbra főúri adakozók felsorolását, csak az egyszerű polgár, Szenkovics Márton 10.000 forintos alapítványát említem meg.

Az 1880-ik év nevezetes dátum a kolozsvári zenekonzervatórium életében. Ekkor kerül élére Farkas Ödön s alatta éli fénykorát. Hogy már a zenekultúra mindegyre általánosabbá lesz, Farkas Ödön határozott programmal és biztos kézzel kezdi meg kimélyítését és kitöltését nemzeti tartalommal. Ezirányú munkálkodása: missziószerű! A fősúlyt a kamarazenére és nagyobb szabású zenekari művek bemutatására helyezi. Eközben nemcsak felkarolja, de szerzeményeivel maga is gazdagítja a magyar zeneirodalmat. A budapesti operaházban is többször előadott dalműveivel: a Vezeklővel, Balassa Bálinttal, Tetemrehívással a magyar zeneszerzők között is díszes helyet biztosít magának. A vonósok,

zongoristák és énekesek magas színvonalú képzésén és belterjes foglalkoztatásán kívül nagy gondot fordít a fúvóhangszerek tökéletes kiműveltetésére is. Vadászkürt-négyesével, fafúvóhatóságával szenzációs zenei hatásokat ér el. Hatalmas igazgatói tevékenysége, az adminisztrálás mellett, főleg hangversenyek és operaelőadások előkészítéséből és betanításából áll. Majdnem minden hónapra esik alkalom, hogy tanítványai a dobogón tegyenek impozáns tanúbizonytságot mesterük mellett. Kiváló érzékkel fedezi fel a zenetehetségeket: Duret Cecil, Halász Adél, Senn Irén, Kacsóh Pongrácz, Balázs Árpád, Sándor Erzs, Székelyhídi Ferenc egytől-egyig az ő tanítványai; országos sikereikben az ő műérzékének és fáradozásának is nagy része van. Szalonja hangulatos és izléses kiegészítője Kolozsvár szellemi életének, meghitt találkozóhelye művészeknek és zenebarátoknak. Bár élet-hivatásának tökéletesen megfelelő, korszakos alkotott, korai halála mégis nagy vesztesége a magyar zenének és zeneirodalomnak.

Utóda, Lavotta Rezső, érdemes ivadéka a zseniális Lavotta Jánosnak, az őskolozsvári Societas Musicalis egyik tündöklő csillagának.

Ilyen fejlődési fázisokon ment keresztül Magyarország legrégebb zeneművelő intézete, míg végre legelsőrendű muzikális tényezővé lett. Növendékeinek hosszú sora került fel időnk folyamán az Országos Zeneakadémiába, hogy itt is becsületet szerezzenek a kolozsvári zenekultúrának. A háborúelőtti években háromszáznál többre

ment a zenetanulók száma (1913-ban: 327), — a tanerőké meg négyről tizenegyre emelkedett. Elsőrangú mesterek tanították az éneket, hegedűt, csellót, gordont, zongorát, azonkívül összhangzattant, zeneelméletet és zenetörténetet. Már éppen százéves fennállásának jubileumára kellett volna, hogy sor kerüljön, amikor a harmonia hajléka hirtelen megrepedt a román megszállás rettentő akkordjaitól.

Megrepedt, de lelkes zenebarátok megakadályozták összeomlását. Régi otthonából kiülőzve új helyiségekben, új felszereléssel, mindazonáltal a régi szellemben teljesíti hivatását a zeneművelődés egykor messze világító transzparensé. Ha bágyadtabb lett is fénye a megváltozott viszonyok között, még mindig sok örömet szerez a zenében vigasztalódó erdélyi magyarságnak.

A gyalui két platán.

Kolozsvárt nemrég meghalt gróf Esterházy Kálmánné, akinek még kisleány korában egy cigányasszony azt jövendölte, hogy balkézre fog férjhez menni — és ez a jóslat be is teljesült.

Néhai férje utolérhetetlen kedves csevegésével úgy beszélte el ennek történetét, hogy az 1848-iki szabadságharcban, mint huszárkapitány, egy svadronnal végigpatrullírozta a Mezőséget és Teke felől felkanyarodott Beszterce vidékére. Útjában megszállott Kerlésen, gróf Bethlen Lajos kastélyában, hol mint atyafit és mint délceg tisztet igen szívesen látták. Különösen a házikisasszony, akivel egy-ketőtre halálosan megszerették egymást. Beszélgetés közben valamelyik vendégtől meghallotta a cigánynő jóslatát és az ebéd folyamán felköszöntve a háziakat, megemlékezett a jóslatról is, lelkesülten sajnálva, hogy a feltételnek nem felel meg, pedig ilyen szép szemek kedvéért a jobbkarjától is szívesen megválna. Még egy pár meghittebb szó, forró kézszorítás, egy mindent ígérő, egymásbalátó tekintet, azután lóra — kezdődik a hajrá az ellenség után. Az is akad, még igen is bőven,

özönlik az orosz, van dolga velük Bemnek és a mellette küzdő Esterháznak. Száz csata, száz attak után Piskiné folyik a viadal, dörögnek az ágyuk, egy bitang golyó többől elviszi Esterházy jobbkarját. Ömlik a vér, doktort elé, önkívület, lázalmok egy jóslatról és két szemről, mely mindig idenéz . . . szerelmes levelek, viszontlátás és gróf Bethlen Paulina tényleg balkézre ment férjhez gróf Esterházy Kálmánhoz.

Már a nyolcvan felé jártak mind a ketten, amikor Esterházyt Kolozs vármegyében, mint főispánt másodszer installálták. Híre járt, hogy az akkor népszerűtlen Tisza-párti főispánok ellen nagy tüntetések lesznek országszerte, így Kolozsban is. Esterházyné is megjelent a közgyűlésen, alig tudták lebeszélni, hogy ne üljön az első sorba az urak közé, hanem menjen fel a dámák karzatára, mert ő nem bánja akármi lesz is, de a saját kezével kaparja ki a szemét annak, aki férjét megsérti. Mikor az ősz dalia díszmagyarban, félkarjával megjelent, olyan éljenzés és tapsorkán fogadta, hogy a tomboló lelkesedés közepette az üdvözlő szónok egy negyedóráig nem tudott szóhoz jutni. Azt az örömet, azt a könnyek közt mosolygó nézést, amivel a galambósz grófné, ünnepelt férjében gyönyörködve elmerült, el nem lehet felejteni. Megértettük belőle, hogy nem hiába akart a félkarjától megszabadulni Esterházy. Akiben ennyi érzés, ennyi hevület van öregségében, milyen lehetett az húszéves korában.

Bizonyára még sokan vannak Budapesten

is, akik emlékeznek Esterházy Kálmánnak ezer ember közül is kimagasló, markáns alakjára. A magyar nagyurat lehetett volna lemintázni róla. Szélesvállú, öles termet, hófehér haj és szakáll, szellemtől frissen villogó koromfekete szemek. Lelke csupa báj, kedvesség, megértés, magyar öntudat. Művelt geológus, számos értekezése jelent meg nagy külföldi szaklapokban, de a saját tudományáról laikusok előtt sohasem beszél, ellenben eseménydús életéről, magyar álmokról órákig el tud csevegni. Ha egy adomát hall, mindjárt ötöt mond utána, jobbnál-jobb ízű történeteket, csattanó poénnel, zamatos humorral, finoman, szellemesen, közönséges kifejezések nélkül. Kitűnően ismeri a kort, az embereket, de megjegyzéseiben a malíciának, rosszakaratsnak még árnyéka sincsen. Mindig csodálkoztam, hogy Mikszáth Kálmán, akinek oly kitűnő szeme és ragyogó ötletei voltak az ilyen pompás alakok meglátására és megrajzolására, sohasem írt róla, holott évtizedekig voltak egy pártban. Pedig az említettem jóslat és házasság regényes részleteiből Mikszáth zsenije remekművet tudott volna alkotni.

Örökölte a gyalui, 6000 holdas szamosmenti uradalmat, Erdély egyik legszebb birtokát, várkastélyt 200 holdas parkkal, melyben az ősi iák még ma is öreg Rákóczi Györgyről susognak, önhibáján kívül meg kellett tőlük válnia. Évtizedekig egyik dísze a szabadelvű pártnak, Tisza Kálmán intim barátja, de elveszett vagyonaért sehol sem keres kárpótlást, még a *közgaz-*

dasági tevékenységben sem, bárha csak kisujját kellett volna kinyújtania érte. De jól is tette, mert önzetlen alakjának emléke nagy erkölcsi tőkéje a magyarságnak, mint példaadás, hogy ilyen legyen az igazi magyar — és megnyugvás, hogy ilyenek is voltak, vannak és lesznek ezen a földön.

De minék is kellett volna nekik nagy vagyon, hisz elégedettebb, harmonikusabb életet elképzelni sem lehet, mint amilyent ők éltek. Megbecsülésben, tiszteletben egy országrész központjai, szeretetben egy fényes rokonság és nagy család dédelgetett kedvencei. A harmónia csak Esterházy elhalálózásával bomlott meg: egyelőre nem egymás mellett pihennek. Most, hogy újra összekerültek, immár megnyugodhatnak.

Azaz, mégsem! Hogyan pihenhessen megnyugodva addig Esterházy Kálmán, amíg az ő kedves Kolozsvárja fölött sötét, zivataros fellegek lebegnek...

A Kemények.

„Szakállat eresztett” — mondták Erdélyben, a múlt század elején arra, aki az ellenzéken küzdött a bécsi hatalom ellen, megkülönböztetésül a kormánypártiaktól, kiknek vezérei, Mária Terézia óta, mint udvari emberekhez illett, borotvált arcot viseltek. Arra nem igen volt eset, hogy szakállas ember leborotválkozzék, de a simaarcúak közül sokan vedlettek át a nemzeti ügy torzonborz harcosaivá.

A Kemények mindig a szakállasokhoz tartoztak s nevükhöz illően olyan emberek voltak, akik nem álltak meg félúton, még akkor sem, ha ez a halál torkába vezetett is. A Hunyadi Jánossal mezt cserélő Kemény Simon életét áldozza fel vezére megmentéséért; a törökellenes párt feje, Kemény János fejedelem pedig inkább meghal, semhogy átpaktálja magát a szultán kegyébe. Alig száz év alatt a Kemények négy nemzedéke esik el különböző harctereken: a fejedelem nagyapja, apja és bátyja, továbbá maga a fejedelem és fia. A nagy Wesselényi fegyvertársa, a Bécs ellen dörgő Kemény Dénes sohasem tudhatja reggel, vájjon estére nem lesz-e

útban valamelyik megbízható osztrák börtön felé, hogy annak falai között elnémíttassék. Kemény József, a történetbúvár, Kemény Samu a mecénás, Kemény Zsigmond, az író és publicista, mind ugyanannak a nagy vérnek jellegzetes inkárnációi,

Magyargyerőmonostoron, a Kemények ősi fészkeben ma is van még birtok, amely a honfoglalás óta a Kemény-család tulajdona. Az első megszálláskor ugyanis a Szamos és Körös völgye jutott a már kihalt Gyerőfiak, Vitézek, Radók, Mikolák és a még élő Kabósok és Kemények törzsapjának. A családokra való tagozódás a XIV. századra esik, — ezidőtől kezdve a Kemények már e néven szerepelnek a történelem színterén, mint hősök, államférfiak, diplomaták, tudósok és mecénások.

Kemény Simon, a szentimrei hős: kodrusi mintaképe a bátorságnak és halálmegvető elszántságnak. Kemény László az erdélyi rendek nevében jelenik meg Bécsben, kívánva Izabella visszatérését. Kemény János, Székely Mózes fejedelem oldalán esik el; Kemény Boldizsár az erdélyiek követeként jelenti Bocskay Istvánnak, Erdély csatlakozását a nemzeti fölkeléshez. Kemény Péter, Bethlen Gábor fejedelem mellett harcol vitézül s utóbb, mint a gyalogság vezére elesik Hamburgnál. Kemény Boldizsár 1657-ben, golyótól homlokon találva kerül el Lengyelország földjén.

A Bethlenek mellett Erdély legnépszerűbb családjának, a nagymúltú Keményeknek legne-

vezetesebb sarjadéka Kemény János, a fejedelem. Hosszú időig tatár rabságban sínylődik. Megírja önéletírását, e rendkívül becses történelmi forrásmunkát. Kiszabadulása után, rettetes gyűlölettel a török iránt, minden követ megmozgat az ozmán hatalom ellen. Német segítséggel fejedelemmé lesz, de Kucsuk basa legyőzi nemcsak őt, hanem az érte fegyverbe szálló erdélyi német pártot is, melynek nagy része a harctéren marad.

A fejedelem után következő nemzedékek a kultúra terén viaskodnak éppoly hevesen és kitartóan, mint elődeik Mars mezőin. A fejedelem unokája, Kemény János elveszi Teleki Mihály kancellár leányát s vele megalapítja a Kemények grófi ágát. Igen vallásos ember, nagy alapítványokat tesz Enyeden és Kolozsvárt. Fia, Kemény Samu († 1744), a szenvedélyes oklevélgyűjtő, többek feljegyzése szerint, egyike kora legműveltebb embereinek.

Gróf Kemény József, jeles történetbúvárunk, „Erdély történeti tára”, „Notitia Capituli Albensis”, „Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens” című munkáival gazdag tárházát nyitja meg a történelmi források anyagának. Nagyértékű könyv- és kéziratgyűjteményét 1841-ben felajánlja az Erdélyi Múzeumnak.

A szintén ebből az ágból származó Kemény Sámuel (†1817), erdélyi udvari kancellár, kiváló államférfia Erdélynek. Fialat korában négy évet tölt külföldi akadémiákon, beutazza Európát, majd megismerkedik Slötzerrel, a

világhírű történetíróval, ki egy helyen így nyilatkozott róla: „Sokat voltunk együtt, de igazán nem tudom, melyikünk tanult többet a másiktól”.

Fia, Samu, a nagy mecénás, egész életéi és hatalmas vagyonát a tudomány, művészet és irodalom pártolásának szenteli. Egyike a legérdekesebb embereknek; rendkívüli műveltségéről és különégeiről sok feljegyzés és adoma maradt fenn. Pazarló vendégszeretetével nagy kört vonz maga köré. Asztalánál állandóan negyven-ötven személyre terítenek; a vendégkoszorú tarka keveréke íróknak, művészeknek, papoknak, tanároknak, mágnásoknak és közéleti nagyságoknak. Idegen notabilitás, így Deák Ferenc, Vörösmarty Mihály hogy is kerülnék el Kemény Samu asztalát, hol Erdély szellemi krémje van együtt s hol a szót a történész Kemény József viszi. A vendégek többsége szerint az asztal egyik nap politikai, másik napon irodalmi „szalon”. Folyik a társalgás, értekezés, vita; eszmék érlelődnek s ha valamihez pénz kell, — az pedig sűrűn kell — a háziúr ad bőven, akár közcélról, akár érdemesek támogatásáról van szó. Minden tudomány és művészet és minden tehetség érdekl. Végtelenül udvarias ember. Kövály László írja, hogy amikor első ízben volt vendége Vass József, a tudós piarista, hajnalig eldiskuráltak az előszobában, mert egyik sem akarta a másikat búcsúzással a megkezdett beszélgetésben megzavarni. A nyári hónapokban gerendi kastélyában gyűl össze a tár-

saság. Sohasem nősült meg s a Kemények grófi ágát sírba vitte.

A fejedelem másik unokája, Kemény László, 1762-ig Erdély gubernátora volt. Ebben az évben rendelte el Mária Terézia az erdélyi határőrség felállítását s ennek megszervezésére Bukow császári tábornokot küldte le. A rendek, élükön a gubernátorral, erélyesen tiltakoztak e terv ellen, mire a királynő felmentette méltóságától Kemény Lászlót s a polgári kormányzatot is Bukowra bízta. Így került több, mint tíz évig katonakézbe Erdély kormányzata, ami egyúttal nyílt abszolutizmust jelentett, az országgyűlés teljes mellőzését és könyörtelen germanizációt. Meg kellett ebből tanulnia az erdélyi magyarságnak, hogy Béccsel hiába húz ujjat, erő hiányában úgysem tudja megakadályozni, amit fenn elhatároztak. Okosabb tehát engedni, így legalább a hatalom kezelése magyar kézben marad, míg az ellenállás a császári főhadparancsnokok katonai uralmára ad alkalmat. *Ennek a gyakorta ismétlődő ténynek folytonos mérlegelése nélkül az erdélyi politika módszéről nem lehet igazságos ítéletet mondani.*

A fejedelem harmadik unokája, Kemény Simon, a tudós, báróvá lett és törzse a marosvécsi várról elnevezett vécsi ágának. *Az erdélyi fejedelmi családok közül ez az egyetlen hajtás, amelyik közvetlenül fejedelemtől származva, ma is virágzik, sőt nemrég is igen értékes gyümölcsöt hajtott az ifjú Kemény Jánosban, a vécsi Helikon rendezőjében, aki ősei vagyonával*

együtt a magyar kultúra forró szeretetét is örökölte. A vécsi ágból származik Kemény Domokos és István, mindkettő kimagasló alakja a XIX. század derekán Metternichkel küzdő erdélyi ellenzéknek; valamint Kemény Kálmán, a magyar főrendiháznak egykori alelnöke.

A fejedelem testvérétől, a Hainburgnál el-esett Pétertől ered a negyedik ág, mely szintén báróvá lett. Ennek sarjadékai a ragyogó szónoki tehetség és megtörhetetlen hazafi, Kemény Dénes, Erdély rendkívül bonyolult alkotmányának, a híres jogász Szász Károllyal együtt, a legkészültebb ismerője; valamint Kemény Gábor, a kiegyezés után magyar kereskedelemi miniszter. Kemény Ferenc országos elnök; Kemény Pál, aki 1848-ban minden ezüstjét a haza oltárára adta; Kemény Farkas 48-as brigadéros, nagyszerű csaták hőse: tollal, pénzzel és vérrel szolgálták a szent ügyet, Magyarország szabadságharcát. Köztük ragyog Kemény Zsigmond neve is: a magyar szépirodalom és publicisztika egyik legnagyobb büszkesége.

Ez röviden a Kemények története, akik Erdély közszellemének oly fontos tényezői voltak, még a legújabb időkben is, bárha számukat az utolsó ötven év jobban megapasztotta, mint ezer év vihara. Míg a csendesen folydogáló Maros partján örökálmukat alusszák e nagy nemzetség megdicsőült sarjai, a kriptafalról halkán visszarebben a vécsi székely méla dúdolása ...

„Utánam fiúk, — itt az Isten!”

Jól tanítani: nagy művészet. Hogy kiben van meg igazán ez a tehetség, azt nem a tudós tanférfiak tudják a legjobban eldönteni, hanem az ezerszemű megfigyelők serege, maguk a tanítványok. A piaristáknak faji és felekezeti különbség nélkül jeles klasszifikációt adnak a tanításból volt tanítványaik, még azok is, akik annak idején szekundák terhe és szégyene alatt görnyedeztek. Nemrég érdekes bizonyítványt állítottak ki e részben a Királyhágón túl, a román származású vén diákok is, akik a kolozsvári lyceum jubileumán áradozva emlékeztek meg a piaristák fenkölt nevelési szelleméről. Ez a gimnázium — egyik legrégibb kultúrintézetünk — a köztudatban ma is lyceum még, mert főiskolának alapítottatott s 1850-ig az is volt.

Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király 1581-ben kelt donációs levelében a Kolozs-monostorra telepített jezsuitáknak adományozza Bács, Kajántó, Tiborc, Bogártelke és Jegenye falvakat azzal a kikötéssel, hogy Kolozsvárt egyetemmet állítsanak fel. A következő évben nekik adja még a Farkas-utcai elhagyott

benedekrendi klastromot és templomot s e hatalmas alapítványból a jezsuiták azonnal meg is nyithatják iskolájukat. Az akkori középiskolai tárgyakon kívül tanítják a görög, latin és héber nyelvet, valamint teológiát és filozófiát s baccalaureatus-címet is adományozhatnak. Bárha a főiskola már kezdetben is elég látogatott, nagyon sok küzdelmen és megpróbáltatáson kell az atyáknak keresztülmenniök, míg helyzetük megszilárdul. Az erősen jezsuitaellenes hangulatban mindegyre üldözik és kitiltják őket; a pártvillongások közepette rendházukat, templomuk képeit, szobrait lerombolja, sőt egyik-másikukat meg is öli a felizgatott köznép: ámde sem ezek a bajok, sem a pestis, mely tizenkét jezsuita atya közül csak hármát hagy életben, el nem tántorítják hivatásuktól. Sem híveiket, sem intézetüket sohasem hagyják cserben. A lelkek gondozása és a tanítás alig-alig s csak rövid időkre szünetel. Bethlen Gábor fejedelem idejében helyzetük megjavul, de az 1653-iki gyulafehérvári országgyűlés újra kitiltja a rendet Erdélyből, hogy Apaffi alatt megint erőre kapjon.

Az erdélyi katolicizmus és az intézet történetében fordulópont a Diploma Leopoldianum. Az 1692. évi szebeni országgyűlés határozata értelmében az úgynevezett felekezeti kiegyenlítés (accorda) alapján megkapják az óvárban lévő templomot és iskolát; 1701-ben a király is megerősíti Báthori István adománylevelét s ezzel megkezdődik a fellendülés. A katolikus mágná-

sok: az Aporok, Béliiek, Halierok, Jósikák, Lázárok, Mikesek s nyomukban a többi hívők is, jelentékeny adományokkal támogatják felekezeztüket. Gróf Apor István kincstárnok adakozásai éppen korszakotalkotók. *Egy magában 43.000 forintot ad egyházi célokra.* így épül fel a kolégium és szeminárium, a Torda-utcai kéttornyú templom; az új egyetem, csillagvizsgáló toronnyal; a nemesi konviktus s ezzel átellenben a Báthorianum, vagy második alapítójáról Aporianumnak nevezett Szent József finevelőintézet, melyben sok szegény székely fiú nevelkedik fel. A jezsuiták már első bejövetelük alkalmával könyvsajtót hoznak; papírmalmot állítanak fel. Gyógyszertárat, könyvtárat, iskolai szertárt és obszervatóriumot rendeznek be. Az ifjúság tömül iskolájukba, melyben egy 1770-beli kimutató szerint az alapítástól 744 jezsuita összesen 20.487 ifjút tanított. Köztük van Pázmány Péter, Apor Péter és István, Mikes Kelemen; az atyák között a bibliafordító Káldi György, Sámbar Mátyás, Szánthó, Hevennessy, Gyalogi János, Mártonffi püspök, Hell Miksa, a híres csillagász.

A jezsuitarend feloszlatása után helyükbe piaristák jönnek Kolozsvárra, őket is érik megpróbáltatások. II. József megszünteti nevelőintézetüket, de pár év múlva helyreáll az előbbi állapot, sőt új rendház emelésével gyarapodva kerülnek ki a forgatagból. Átélik az 1798-iki nagy tűzvészt is, mely temérdek kárt tesz épületekben és tanszerekben.

A lyceum közép- és felsőiskolából áll, az utóbbin bölcséleti, hittudományi, jogi és részleges orvosi fakultás. A tanulók száma már 1774-ben meghaladja az 550-et, *ebből 190 az akadémiát látogatja*. 1821-ben elkészül a Farkas-utca sarkán a mai főgimnázium, itt helyezik el a természettani, vegytani, földrajzi, történelmi és rajzszerter, később a tornacsarnokot, a filológiai múzeumot és az intézeti levéltárt.

A piarista korszak nagy lendületbe hozza a műveltség terjedését és az intézet fejlődését, de az 1849-iki beborult égből a rendre is sűrűn hullanak villámcsapások. A szabadságharc leverése után nagy zökkenés áll be a tanítás menetében. Minden piarista atya politikai vizsgálat alá kerül s hármat közülük végleg kitiltanak az országból. *1850-ben az abszolutizmus megszünteti az intézet főiskolai jellegét s az akadémiát Szebenbe helyezi át*. így degradálódik nyolcosztályú főgimnáziummá az egykor híres lyceum, A bécsi kormány elrendeli ezenkívül a németnyelvű tanítást, ami nagy hazafias ellenhatást kelt a rend tagjaiban. Ismételten tiltakoznak a germanizáció ellen, olyan sikerrel, hogy a végén Bécs is meghajol érveik előtt s a német oktatást csak a Landeskundera és a statisztikára korlátozza. Hogy ne üljenek „száraz ágon, hallgató ajakkal”, az ifjúság figyelmét az önképzésre és egyéb diáktársadalmi megmozdulásra irányítják. Megalakul az önképzőkör és az ifjúsági daliskola. Felolvasásokat, ünnepélyeket, dalestélyeket rendeznek, gyakran a nyilvánosság

előtt is. Az 1863—64-ki aszály idején, a református kollégium kitűnő zenekarával együttesen ismételten rendeznek a Nemzeti Színházban és a Vigadóban hangversenyeket az alföldi ínségesek javára. Egyes operákból és Liszt Ferenc szerzeményeiből előadott darabjaikkal nagy erkölcsi és anyagi sikert érnek el.

1876-ban országos érdeklődés mellett ülik meg a piarista korszak százéves jubileumát. Nevelési elveik: hazafiság, türelmesség, a nemes becsvágy ápolása, nagy fegyelem, a durvaság és gyengédtelenség, meg az anyagiasság megvevése, népszerűvé teszik őket az erdélyi társadalom minden rétegében. E száz év alatt 30.000 ifjú nevelődik kezük alatt; könyvtáruk meghaladja a 35.000 darabot. Könyvsajtójukat 1849-ben a magyar kormány igénybe veszi ideiglenesen és Debrecenbe szállíttatja. Ezen nyomták ki az április 14-iki függetlenségi proklamációt, a Debreceni Lapokat, Közlönyt. Jeles tanárai közül hirtelenében csak Horváth Pius, Vass József, Zachár János, Vajda Gyula, Salzbauer János, Czirbusz Géza nevét említem meg.

A szabadságharcban Erdősi Imre piarista atya Guyon oldalán rohamozta meg a Branyiskót. Mikor a golyózáporban a honvédek már-már megtorpadtak, a fészületet dacosan magasra emelve, új bátorságot vert beléjük e szavakkal: „Utánam fiúk! Itt az Isten!” A kolozsvári piaristáknak békés hivatása: a kultúra terjesztése. Amint jubileumuk bizonyítja, megbecsültetésük ma sem csökkent. A szelíden ma-

gasra emelt feszülettel nem harcra, hanem művelődésre buzdítják fiaikat. Bízunk benne és reméljük, hogy még időtlen időig nagyon sokaa fognak tódulni a felmutatott Isten után!

Mailáth püspök.

Világszerte egyedülálló az erdélyi katolikusok egyházi helyzete. Míg egyebütt az egyházszerkezet, az egyházi törvényhozás, kormányzat és bíraskodás kérdéseibe sehol sem enged beleszólást világi elemeknek, a történelmi szükségesség és a mindig praktikus erdélyi közszellem még a katolikus egyház merev alkotmányába is be tudta szorítani a *két észszel* való gondolkodás különleges elevenségét. *Az erdélyi katolikusok hosszú századok alatt megvalósították az egyházi és a világi rend egyenjogúságán alapuló önkormányzatukat.* E merőben eredeti intézmény által az egyházi életnek részesei maguk a hívek is, akik Erdélyben nem tárgyai, hanem alanyai az egyházi főhatalomnak, melyet a tridenti zsinat a pápára, illetve a megyéspüspökre ruházott.

Az erdélyi katolikus egyházmegye papságának és híveinek összességét alkotmányosan egybefogó szervezet: az erdélyi római katolikus státus. Elnöke a püspök, mellette világi társelnök; tagjai hivatalból, illetve választás alapján kétharmad részben világiak, egyharmad részben

egyháziak. A státusgyűlés dönt az egyházkor-mányzat minden felmerült kérdésében, határozatai a püspököt is kötelezik. Hatásköre kiterjed az egyház szükségleteinek megállapítására és fedezésére; résztvesz a tanítás, nevelés ügyeinek irányításában és ellenőrzésében, sőt kegyúri jogok gyakorlásában is. Jogköre kiterjed még a püspökválasztásra is, bár ennek gyakorlása 1827 óta szünetel. A státus gyűlései nyilvánosak, végrehajtó szerve az igazgatótanács, nyolc egyházi és tizenhat világi taggal.

Széleskörű autonómiájuk van az egyház-községeknek is, melyek a teljes demokrácia alapján szerveződtek. Tagsági és szavazati joggal bír bennük minden katolikus családfő.

A főhatalomnak a klérus és a laikusok közt való illetén megoszlásából következik, hogy az intézményes egymásrautaltság és közös munkálkodás letompítja az egyházi és világi nevelés különbözőségéből fakadó ellentétet. Közös célokról és érdekekről való gondoskodás egységes közszellemet teremt s ahogy a világiak lelkülete benne vibrál a papság bensőbb életében, úgy ezeknek a gondolkodása is jobban odasimul a polgárságéhoz. A különleges papi szellemiség feloldódik a felekezetiesség fölött álló magasabb érzésben: a magyar öntudatban. Jó pap az, aki elsősorban jó magyar. Az évszázados önkormányzat erősen kifejlesztette az öncélúság és a kritika szellemét is. Az önállóságra szokott hívők nem vakon engedelmeskedő nyáj, hanem ájtatosságában is öntudatos sereg, mely saját

szempontjai szerint vizsgálja pásztorát. Ezenkívül a katolikus egyházközségek zöme a fajára büszke székelységre esik, Csaba királyfi keménydereké népe pedig mindenkor jeleskedett abban, hogy urául csak a saját jól kipróbált embereit vállalja. Így történt, hogy az Erdélybe ezelőtt harminc évvel idegenül beköszöntő gróf Mailáth Gusztáv püspöknek kezdetben még a saját felekezetében is sok hidegséggel és merevséggel kellett megküzdenie.

Az idegenkedésben nagy része volt a püspökké való kineveztetésére felrebbent híreszteléseknek. Gögös oligarcha-ivadék, aulikus mágánás .. . bigott katolikus, aki fanatizmusával fel fogja kavarni Erdély felekezeti békességét, jön a felekezeti reakció! Ilyenformán riadoztak mindazok, akik az egyházpolitikai liberalizmus vívmányait féltették a tetterősebb katolikus főpapoktól: Mailáth pedig nagybefolyású, erős egyéniség, mondották. A falvakban már zsidopusztításról, protestáns gályarabokról sügtakbúgtak a városi mende-mondákon elfantáziáló rémhírszerzők; száz Argus kémlelte, fürkészte a képzeletben misztikussá sötétített püspöki aula új urának első megnyilatkozásait és cselekedeteit.

A gyulafehérvári rezidenciába bevonult aztán egy nyájasarcú, halkbeszédű főpap s a hit és megértés igéivel, közvetlen egyszerűsége varázsával szenzációsan rácafolt minden aggasztó híresztelésre. Szélesre kitárt ajtóin bizvást bejárhattak az ütődöttek, ablakain besandíthat-

tak az Árgusok: pásztorgyűrűs, finomtapintású keze megszorított minden bátorításra szoruló kérges tenyeret; fanatizmusa, mélységes vallásosság és emberszeretet. Hozzávetőleg évi 70.000 forintra becsülték püspöki s ennél jóval többre magánjövedelmét. Hatalmas összeg és mégis kevés a legköltségesebb passzióra: a szenvedők könnyeinek megváltására. Az apostoli egyszerűségben élő püspöknek a Dárius kincse se volna elég, hogy szíve szerint gyámolíthassa a szűkölködőket. Templomok, iskolák építése, renoválása, ínségbejutott falvak szegénysége, akiket sohase kerül el bérmaútajain, gyakran kiürítik a püspöki pénztárt. A négy fehér ló által vont püspöki hintó lelki megerősödést visz mindennévé, a legeldugottabb falucskába is: Mailáth püspöknek gyónni nagyszabású lelki élmény, felüdítő megvigasztalódás. De az áldást osztogató főpásztori kéz fáradhatatlanul szórja a saját kényelmétől elvont anyagi adományokat is. Kétségbeesett családapák, elhagyott árvák, aggok, özvegyek, nyomorékok ezrével szerepelnek a püspöki népjóléti tárca inventáriumában.

A szélesre szabott egyházi közélet mozzanatai lassanként összehozták az egész erdélyi társadalommal. Hiszen Mailáth püspökön csak akkor üt ki a nagyúr, ha adakozik; lobogó hitbuzgalmának dicsérendő eredménye: az általában lendületbe került vallásosság — így alakult át a közvélemény az eltelt harminc esztendő folyamán. Papi és emberi erények egyre szorosabbá fűzik a lelki szálakat püspök és hívei között; a

székely tartózkodás is rég áhítatos lelkesültséggé olvadt már; hova lettek azóta a rémhírszerzők? Erdély magyarságának ma nincs tiszteltebb és népszerűbb embere, mint a szegény, megtört véreinkért megaláztatásokat szenvedve is váltig kitartó Gusztáv püspök. Most, harminc év múlva, ünnepi jubileumán minden magyar és fajunkhoz tartozó felekezet: Trianon összes gályarabjai egy érzéssel állják körül az Apostollá lett Mailáth főpásztort.

A Rhédeyek szíve.

Hosszú, áldásos élet után nemrég helyezték Kolozsvárt örök nyugalomra báró Wesselényi Istvánnét, a Rhédey-nemzetség utolsó sarjadékát. A történelem színpadáról megint letűnt egy ezeréves név, mely nemcsak fénylett és csillogott, de melegét is besugározta az erdélyi közszellembé.

A fejedelemség megszűnte után nagyot fordult Erdély sorsa. Az előbb még európai hatalmasságszámba menő magyar védőbástya pár évtized múlva a saját nemzeti létét fenyegető ostromoknak is alig bírt ellenállni. Angliának és a protestáns főhatalmaknak egykori szövetségese, Bécsből levezényelt, idegen vérű és szellemű jövevények germanizáló és magyarpusztító erőszakát nyögte.

Az erdélyi nemesség örök érdeméül jegyezheti fel a történelem, hogy Erdély még a nemzetetlen korban is magyar maradt. Céltudatos egyöntetűségével és társadalmi ellenállásával gátat vetett a nemzetrontó törekvéseknek. A paloták, kastélyok; platános és hétszilvafás udvarházak levegőjében még a nagy királyné latifun-

diumosztogató ideje alatt is éppoly magyar szellem lengedezett, akárcsak a parókiákban, vagy a tudósok, a tanítók egyszerű hajlékában. A magyar gondolatnak nem kellett alólról felfelé utat törnie azon a földön, amelyen éppen a felső körök sugároztták be mindenüvé a nemzeti műveltség fejlesztésének vágyát és szükségét.

A magyar társadalom küzdelme a nemzeti újjászületésig, a legkedvezőtlenebb politikai és faji ellenhatásokkal vívott keserves pozícióharc; fegyverei: a leleményesség és kitartás; eredménye pedig a magyar nyelvnek és kultúrának ezer veszedelmen való átmentése. Az utána következő közelharc meg éppen hősies erőfeszítés, tele áldozatkészséggel és nemes példaadással, a fejlődésnek lépésről-lépésre kicsikart sikerivel.

Mindennél többet mond e kor szemtanújának és történetírójának, Kőváry Lászlónak idevetett pár sora: „Aki ezen küzdelmek zajában nevelkedett s nagy részének tanuja voltam, nem tagadhatom meg bámulatomat, különösen e század első felétől, mely vagyónát, fejét, szabadságát kockáztatva szembeszállt s ha szembeszállni nem volt elég erős, megkerülte Metternich terrorizmusát., Csakis mi, kik a gyászszekerek, fekete könyvek korszakát átéltük, tudjuk méltányolni az erdélyi főurak akkori szereplését, alkotásaik jelentőségét, egyéniségük hatását a tömegre” . . .

A történelem, ez a nagy szereposztó, amely a Bánffyoknak, Bethleneknek, Jósikáknak a

kormányzás és a diplomatikus okosság tehetségét; a Telekieknek európai szabású tudományosságot; a Keményeknek, Wesselényieknek, Zeyeknek a fenkölt iránt való lelkesedést és a szónoklat varázserejét adta: a Rhédeyeket a mecénásság és a jótékonykodás szerepében tette különösen emlékezetes és nemesízlésű aktorokká. Pedig a mecénásság a Teleki Sámuelek, Wesselényi Miklósok, Kendeffy Ádámok korában, amikor ezek a robusztus hazafiak hozzájuk méltó nagy méretekben rótták le adományaikat Magyarország derengő kultúrájáért, — nem volt könnyen megszerezhető cím.

A magyar színészet a kolozsvári Rhédeypalotában talált legelső meleg otthonára, onnan nőtt ki és indult el diadalmas és immár világgörúti útjára. Rhédey Ádám bőkezűsége Hollandia és Németország egyetemlein nyitott forrásokat szegénysorsú magyar ifjak tudomány-szomjának. Leányának, Rhadák Ádáménak jótékony-sága pedig *egy emberöltőn át évenként húsz-harmincezer forintot juttatott a filantrópia oltárára.*

Az Aba-nemzetségből származó Rhédeyek első megtelepedési helye a hevesmegyei Kisréde, innen származik át a család egy része az 1500-as évek közepe táján Erdélybe és Biharba. Csakhamar új hazájukban is jelentős szerepet játszanak. Rhédey Pál 1580 körül Erdély kincstárnoka; Rhédey Ferenc, Székely Mózes, majd Bocskay István fejedelmek dandárvezére meg több vár elfoglalásával tünteti ki magát. Fia,

Rhédey Ferenc, Bethlen Gábor fejedelemmel kerül sógorságba s ezzel a nagy nexussal később maga is az erdélyi fejedelmi székbe jut. Bethlen Druzsínától származó fia, utódok nélkül hal el s így vele a Rhédeyek fejedelmi ága sírba száll.

A név tekintélye s a nagy vagyon a másik ágra száll át, mely az ősi jószágokat újabb szerzeményekkel gyarapítja. Rhédey János fejedelmi tanácsúr 1620 körül donációba kapja az erdőszentgyörgyi uradalmat, ezt a gyönyörű erdélyi birtokot. Utódai közül Rhédey László résztvesz II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratában s élményeit megrögzíti „Naplójában”. A Rhédeyek általában nem igen viselnek hivatalt, birtokaikon gazdálkodnak, míg a kuruc tárogatók harcra szilajító hangjai végig nem búgják az erdélyi bérceket is. Rhédey Ádám, II. Rákóczi Ferenc egyik alvezére Görgény ostrománál tűnik ki s elmés módon — melyet Jókai megírt — megszerzi fejedelmének Huszt várát is.

A kuruc harcos unokája, Rhédey János, a végveszélybe került, könnyező szemű szép királyné védelmére rántja ki fringiját: végigküzdve a burkus háborúkat, tábornaggyá lesz s megszerzi mellére a Mária Terézia-rendet.

Rhédey Lajos, amint ez Csokonai több verséből is megállapítható, jeles mecénása a színművészetnek és költészetnek. Tízezer forintot ad a Nemzeti Múzeumnak. Csokonai élete végéig nagy tisztelője a családnak; Rhédey Lajosné halálára írja meg a *solennitason* megjelent nyug-

talán lelkű poéta egyik legszebb költeményét: „A lélek halhatatlanságáról”.

Rhédey Ádám az 1830-as években kincstárnok s az ország egyik leggazdagabb mágnása. Emlegetik, hogy Erdélyből Pestig utazva, útközben mindenütt a saját birtokán éjjelezhetett. Rengeteg sok alapítványt tett úgy Erdély különböző iskoláiban, mint magyar ifjak részére külföldi egyetemeken. Nagy költséggel könyvnyomdát állított fel a kolozsvári református kollégiumnak; az 1848-as szabadságharc céljára egy mázsa ezüstöt adott.

Két leánya maradt: báró Rhadák Ádámné és gróf Mikó Imréné. A jótékonyág terén fogalom mind a kettő, különösen Rhadákné. Bőkezű patronája volt a kolozsvári Nemzeti Színháznak, valamint egész sereg kultúr- és népjóléti intézménynek, ő hozta divatba azt a szokást, hogy a vagyonosabb mágnásasszonyok művészetpártolásból két három páholyt béreltek, miből aztán jutott a kevésbé vagyonos rokonoknak és ismerősöknek is. Pártfogoltjainak se szere, se száma. Valóságos kémhálózattal kutatta fel az intelligenciából való szemérmes szegényeket, hogy segíthesse őket. A támasz nélkül maradt árvákat neveltette, taníttatta; kifogyhatatlan melegséggel karolta fel a szabadságharc áldozatait, elesett honvédek családtagjait. Annyira rajongója volt a magyarság e titáni küzdelmének, hogy leányainak férjválasztottaiban sem a rangot, hanem a szabadságharcos érdemeket nézte. A kolozsvári tanároktól jelentést kívánt a juta-

lomra érdemes tehetségekről, kiket aztán külföldi tanulmányokra küldött s ottlétük alatt bőven ellátott minden szükségessel. Papi özvegyek és árvák az ő kenyerén éltek éveken át, míg az öregebbek rendre elhaltak, a fiatalok pedig segítségével férjhez mentek, vagy elhelyezkedtek. „Áldott emlékezetű!” Ez volt a köznép által adományozott címe, még halála után negyven évvel is.

Rhédey László, óriási méretű kolozsvári palotájában adott otthont a XVIII. század utolsó évtizedében hajlékot kereső erdélyi színésznek. Báltermét és mellékhelyiségeit színházzá alakította át. Így lett a magyar színészet bölcsője, a Múzsák szent csarnoka ez a ház, melyet a hálás utókor emléktáblával jelölt meg.

Leánya, a csodaszép Rhédey Claudia Bécsben egy udvari bálon megismerkedett Sándor württembergi uralkodó herceggel. Első látásra egymásba szerettek s a legszebb erdélyi virágszál a herceg felesége lett. A legmagasabb körökben élő hercegné a bécsi környezetben is erdélyi asszony maradt s a nyarat családjával rendszeren Erdőszentgyörgyön töltötte. Egy gráci hadgyakorlat alkalmával lóháton akarta férjét felkeresni s oly szerencsétlenül esett le, hogy a nagy forgatagban a lovak összetaposták. (1841). Erdőszentgyörgyön temették el, sírja mellett két óriási jegenyefa áll. Házasságukból származott fiúk, Ferenc, Teck hercege: nagyapja a mostani angol királynénak s így Nagy-Britannia királynéja és India császárnéja, másodunokahúga a

nemrég elhunyt, jótékonylelkű utolsó Rhédey-sarjadéknak.

Az angol királyi házzal való rokoni kapcsolatuk a román megszállás forгатagában sok könnyítést szerzett nem egy erdélyi magyar családnak. A Rhédeyek: még haló porukban is segítséget nyújtanak az arra szorulóknak.

A szemerjai Szászok.

Röviden megrajzoltam néhány nagymúltú erdélyi család történetét. Régi és dús termőfáit a legzamatosabb magyar közszellemnek. Rajtuk kívül még sok terebélyes törzs gazdagította termésével az erdélyi közéletet. Hogy e kis keretben ne csak a főnemesség, hanem a többi osztály jellegzetesebb alakjaival és szellemével is foglalkozhassam, nem méltatom a gubernátorgyeplőt gyakorta kezükben tartó Kornissok, Hallerek, Jósikák; sem a merész ellenzéki szellemű Kendeffyek, Zeykek, meg a székely Aporok, Béliak, Kálnokyak, Lázárok, Mikesek, Ugronok történetét. Pedig mindenikük egy-egy érdekes színnel tette gazdagabbá és többoldalúvá a lényegében mégis egyöntetű erdélyi életet és gondolkodást. Különböző véralkattal, de azonos világnézettel és politikai iskolázottsággal irányították ezek is a kis ország nemzeti fejlődését és kulturális előhaladását. Bármilyen magas hivatali vagy közéleti pozícióba kerültek, jelmondatuk: ne bántsd a magyart! — soha meg nem változott.

Találóan jellemezte a nagy Széchenyi István

ezt a lelki homogenitást. Erdélyi származású államtitkárt keresett minisztériumába s mikor mindegyre mást hoztak javaslatba, azzal vetett véget az ajánlgatásoknak: „Akárki legyen is, mindegy, hisz ti erdélyiek úgymint mind egyek vagytok!” Valóban egyek voltak, céljaik és fel-fogásuk azonossága: a transzilvánizmus. Ennek lényege szerint Erdély öncélú ország, melyet földrajzi fekvése, jellegének harmonikus, zárt egysége, történelmi múltja arra utalnak, hogy önmagában keresse boldogulásának feltételeit, de öncélúsága mellett is szerves kiegészítő része legyen a magyar nemzetnek. A nagy tettekhez kész *védőbástya*, a felnőtt testvér megértő és öntudatos áldozatkészségével mindegyre osztozott is Magyarország küzdelmeiben, nem egyszer saját biztonságát is kockáztatva, sohasem fukarkodott aranyával, ezüstjével, fiainak vérével.

Az unió kimondásával önként adták fel az erdélyiek a különállás politikai és gazdasági konzekvenciáit, egybeolvadásuk a nagy magyar hazával minden lelki fenntartás nélkül ment végbe. Mindazonáltal vannak még olyan emlékei a transzilvánizmusnak, melyekkel rekonstruálható ez a magyarság-védő gondolat. *Defenzív erőt a magyar nemzet testéből erőszakosan lehasított Erdélynek egyelőre csak az összetartás, az önerejéből való boldogulás képessége és készsége adhat. Az önállóság korában buján tenyésztek ezek az erények. A társadalmi érzék és ösztön, az önmagábanbízás az idegen*

szellemű osztrák uralom idejében is fényesen beváltak. Újra erőre kell tehát kapniok a nemes hagyományoknak! Hatalmas erkölcsi fegyverek ezek az elhagyottság és magyar-üldözés zord, küzdelmes napjaiban.

A nemes értelemben vett kétlakiséget, vagyis az erdélyi magyarság külön életét, de egyben a Magyarország többi részével való lelki összeforrottságát szépen tünteti fel Erdély egyik legkultúraltabb családjának, a Szászoknak az élete. E székely *intellektuellek* mélyen bekapcsolódnak a XIX. századbeli Erdély közéletének minden fontosabb mozzanatába, szellemük azonban benne lüktet az egész magyarság kultúréletében is.

A közepszerűségből Szász Károly, a nagy szónok és polihisztor emelte ki ezt a régi székely családot. Csodagyermek; hétéves korában tökéletesen fordít magyarból latinra s csodálatos elme marad élete végéig; benne, amint sírjánál a világhírű Bolyai Farkas mondta: „csaknem minden Múzsák egyesült lángja aludt ki.” Jogi diplomával a zsebében a matematikában és természettudományokban is kiképzti magát a bécsi egyetemen, mintha csak érezné, hogy Metternich erőszaka valamikor a jogi katedráról a matematikaira fogja szorítani. Huszonhároméves korában rendes tanára az enyedi főiskolának, hol az ifjúságra olyan szenzációs hatást gyakorol, hogy hallgatói a maguk körében megbélyegzik azt, aki nem jár rendszeren előadásaira. Mint

Alsó-Fehér vármegye táblabírája belesodródik a politikai életbe, tagja a híres 1834-iki országgyűlésnek, majd vezértársa Kemény Dénesnek és a nagy Wesselényi Miklósnak. Elsőrendű debatter. Kemény Zsigmond a legelső magyar szónokok közé sorozza — Kossuth korában! —, „aki a lángész szuverén hatalmával uralkodott hallgatóságán”. Az osztrák abszolutizmus, mely Wesselényit már kikezdte, Szász Károlynak is nekiront. Elzavarja a jogi katedráról és Nagyenyedről. Marosvásárhelyt húzódik meg s matematikát tanít. Az ifjúság az ő kedvéért erre a száraz tárgyra is lelkesedéssel veti rá magát; hatására a táblabírák klasszikus korában, az erdélyi főbb nemesség egyes sarjai előszeretettel lépnek mérnöki pályára. 1848-ban megint belekerül a politika sodrába. Eötvös József államtitkára lesz s így tagja a Kossuth-kormányoknak. Egy nevezetes beszédében a diktátori hatalom jogkörének körvonalozását kéri a debreceni országgyűléstől. Világos után elfogják, a kivégzéstől csak véletlenül menekül meg azzal, hogy belekerül a Haynau által ötletszerűen megkegyelmezett 207 fogoly listájába. Visszatér Marosvásárhelyre s átveszi Bolyai Farkas tanszékét. E változatos pályafutása alatt megírja „Silloge tractatum”-át: a Diploma Leopoldianum előzményeinek és kibocsátásának oklevél-gyűjteményét; az egész gimnáziumi tananyagot egybefoglaló „Parthenon”-t és sok történelmi, jogi és nyelvtudományi, meg matematikai tanulmányt. Kemény Zsigmond, emlékbeszédében, oligarcha-

nak tartja őt a tudományok birodalmában, nagy szónoknak és a nemes jellem mintaképének.

Fia, Szász Károly, a dunamelléki egyházkerület püspöke Erdélyben kezdi s némi megszakítással egy ideig ott folytatja változatos és magasívelésű költői pályafutását. Korszakos hatással dolgozik a Petőfit utánzó népieskedők által elparlagosított irodalmi ízlés megnemesítésén. Shakespeare nyolc drámáján, Molière hét vígjátékán kívül: Goethe, Schiller, Byron, Beranger Hugo, Dante mellett a világirodalom legjelesebb költőinek egész sorozatát ülteti át nyelvünkre., Irodalmunkban páratlanul álló műfordítói tevékenységén kívül eredeti ódái, drámái, epikai költeményei, kritikai tanulmányai külön is egész könyvtárra való anyaga a jeles alkotásoknak. Családja irodalmi termeléséhez korán elhalt felesége és unokatestvére, az Iduna álnév alatt író Szász Paulina is hozzájárul egy kötet lírai verssel.

Imponáló megjelenésű, délceg férfi a nagy polihisztor másik fia, Szász Domokos, az erdélyi református püspök. Termékeny egyházi író-Nagytekintélyű neve egykor fogalom Erdélyben. Elmondhatta XIV. Lajosszerűen: „az erdélyi református egyház én vagyok”. Erőszakos, nyakas kálvinista, vaskézrel kormányozza birodalmát. Modern ember, a nagyenyedi teológiát a társadalmi és kulturális élet középpontjába, Kolozsvárra hozzá Nagyenyedről, nagy ellenzésére a hagyományok köré csoportosuló konzervatív reformátusoknak. Új palotában, mintaszerű

berendezéssel megnyílik az új teológia, Szász Domokos dús könyvtárát is neki adományozza. Élete nagy műve megöli azonban alkotóját. Heves támadások érik amiatt, hogy a teológiához szükséges pénzt az egyházi vagyon szerencsés börzei fruktifikálásával gyűjti össze. Jellemző a kor erkölcsi felfogására, hogy bár a legnagyobb ellensége se gyanúsítja a püspököt személyes érdekeltséggel s az ügyleteket is nagy sikerrel bonyolítja le, mégis támadják, mert az egyház vagyona nem való a profán börzére. A hatalmas ember egyszerre összeroppant és elment. Nem nyugdíjba, hanem a túlvilágra, mert Szász Domokos inkább meghal, hogysen megadja magát. Egyházának igen nagy szolgálatokat tett és szegényül halt meg.

A harmadik testvér, Szász Béla, Németországban tanult s filozófiát adott elő a kolozsvári egyetemen. Belemélyedve az angol és német bölcselőkbe, sok munkát ültetett át magyarrá. Igen sok eredeti tanulmányon és lírai költeményen kívül nagy műérzéssel és műgonddal fordította le Longfellow verseit. Testvérével, Domokossal élénk részt vett az erdélyi közéleti és társadalmi mozgalmakban, Tisza Kálmán pártjának erős oszlopai voltak mind a ketten. Az erdélyi reformátusokat nagy erővel képviselték tollal és szóval, tekintélyes vezetői voltak a magyarországi protestáns hitéletnek is.

Budapestnek a tehetségeket felszívó hatása a család újabb hajtásai már az ország központja felé gravitálnak, mindazonáltal a köztu-

datban teljesen megrögződött erdélyi mivoltuk s joggal vindikálja a Szászokat magáénak a székely alkotó géniusz. Az erdélyi szépirodalom reményteljes újabb megnyilatkozásaiban az útjelző Szászoknak is nagy részük van és érdemük.

Erdélyi vadászélet.

Brehm világhírű munkájában emléket állított annak a festői jelenetnek, amikor gróf Lázár Ferenc, az 1740-iki országgyűlésre összehírdelt rendek és a városi közönség nagy bámulatára, bölények által vont fogaton vonult végig Nagyszében utcáin. A gyergyói erdőkben fogták s a szárhegyi udvarban szelídítették meg ezeket a példányokat annyira, hogy még a járom se derogáljon a fejedelmi vadaknak. Valószínűleg már ritkaságszámba menő sarjai voltak az Erdély rengetegeiben valamikor nagy csordákban tenyésző bölényeknek. Erre vall Erdély leghíresebb vadászának, Újfalvy Sándornak feljegyzése, mely szerint huszonkét évvel később, 1762 október 8-án lőtték a Giblesben az utolsó erdélyi bölényt. Ám, ha kipusztult is ez a nemes vad, másfajta akadt ott bőven. Az erdélyi vadászat változatos és gazdag eredménnyel kecsegtető sport maradt napjainkig. Európa híres vadászai gyakran és szívesen látogattak el bérceink közé szarvasra, zergére, fajdkakasra, hiúzra, meg medvére.

E század első éveiben megépült a székely

körvasút. Hozzáférhetetlen havasok eladdig értéktelen faanyagának egyszerre nagy *becsülete* lett s a fellendült erdőkultúra megapasztotta az őserdők háborítatlanságát kedvelő nagy ragadozókat. Annál jobban szaporodhatott a nemes vad. A magyar impérium idejében magas színvonalon álló vadápolás és vadvédelem nagy gondot fordított erre. Jeles vadászaink példaadására mindenüvé behatolt a sportszerű vadász-szellem; kiválóan képzett kincstári és uradalmi erdészeink az okszerű erdőkezelés propagálása mellett nagy szolgálatokat tettek a vadászat ügyének is.

Az 1860-as években Drummond Griffith Esq. angol sportember gyakran megfordul Erdélyben s vadászélményeiről, tapasztalatairól igen elismerő hangon, színes cikksorozatban számol be a „Field” angol sportlap hasábjain. Résztvesz lovas vadászatainkon és sok jó területet bejárva, benfentesen ismerteti a Cibles, Hargita, Retyezát medvehajtásait; a fogarasi zergevadászatokat. Sóvárogva emlegeti a járávízi, zsibói, görgényi erdők dús vadállományát. Meleg érzéssel jellemzi a kiválóbb erdélyi vadászokat, dicséri nemes hagyományaikat, melyek e világotlátott, vérbeli sportemberre is szemelláthatólag mély benyomást tesznek.

Rendkívül érdekes Újfalvy Sándornak az Erdélyi Múzeum könyvtárában őrzött, kiadatlan vadász-émlékirata is, melyet hangulatos aláfestésekkel Balogh Artúr egyetemi tanár ismertett a „Vadászat” 1917-iki számaiban. Az em-

lékirat bőséges tárháza a múlt századbeli Erdély vadász-ismereteinek. Becsét nagyra emeli, hogy olyan szakember írása, aki ötven éven keresztül, sohase lankadó szenvedéllyel üzte a vadászat nemes mesterségét. Kortársai Erdély legelső vadászaként becsülték.

Aki annyi elsőrendű vadász közt is legelső tudott lenni, valóban egyike kellett hogy legyen Erdély legérdekesebb alakjainak. Régi székely családból való, melynek idősebb tagjait rendszerint királyi levél: regalis hívta meg az országgyűlésre. Erdélyben a többnyire főrangú regalisták pótolták a főrendiházat. Ujfalvy maga is regalista; nagy vagyonú, független ember, típusa a fel- és lefelé egyaránt erős pozíciójú középneemesnek. Apjától, Belsőszolnokmegye hatalmas alispánjától örökölt vadászszenvedélye és 13 éves korában lőtt első farkasa örökre eljegyzik a szabad erdei étellel. Ott is hagyja a bécsi udvari kancelláriát s hivatal által többé nem korlátozva, beleveti magát a vadászat gyönyörűségeibe. Ettől kezdve, ha csak betegség nem gátolja, nincs nap életében, hogy cserkészve, vagy kutyával, hajtókkal „mi keveset ne üssön”. Résztvesz minden nevezetesebb vadászon, bejárja Erdély minden zegét-zugát, közvetlenül ismer minden jóra való sportembert s meghitt barátság fűzi kora jeleseihez, köztük a nagy Wesselényihez. Emlékirataiban sok színnel festi le az egykori és az újabb erdélyi vadászatokat s szakavatott becsüléssel jellemzi a derekabb vadászokat. Az Erdélyben honos

medve, vaddisznó, hiúz, farkas, szarvas, däm-vad, öz, zerge, siket- és nyírfajd, meg az apró-vadak életmódját, szokásait saját tapasztalatából érdekesen és közvetlenséggel rajzolja meg s minden ízében tárgyilagos. Különösen szerény, amikor a saját személyéről és élményeiről beszél.

Romantikus, meleg kedély, akárcsak nagy-nénje, a költő Újfalvy Krisztina. Rajong a természetért; minden szépnek és nemesnek széles-vállú, kemény pártfogója. Részt kér közügyekből is s az igazi hazafi gesztusával egyik nagyobb birtokát és 45.000 forint készpénzét a kolozsvári Nemzeti Színháznak hagyományozza. Naptól melengetett, boldog életét azonban teljesen feldúlja feleségének halála. E csapás összetöri az őserdők és havasok soha meg nem retentő hősét s elbánik a nagy, hatalmas emberrel. Megfosztja élete kedvétől, lelke erejétől. Ő, aki egykor a megvakult Wesselényit váltig vigasztalta és erősítette, hogy keresztényileg tűrje a sors ütéseit, bánatában önmaga ellen fordítja azt a fegyvert, amely életében annyi gyönyörűséget szerzett neki. Megható sírfeliratát maga szövegezte meg:

Zord sziklák közt, bércek ormán
A vadakkal harcra keltem,
Egy szelíd galamb halálán
Mégis megtört szívem, lelkem.

A vadban dús Erdélyben, már az ősidőktől kezdve, minden korban nevezetes időtöltés a

vadászat. A fejedelmek idejében még többnyire lándzsával dőfik le a bölényt, medvét, vaddisznót s e hatalmas állatok bekerítéséhez nagyszámú ebre és vadászszemélyzetre van szükség. A lőfegyverek elterjedésével nagyot változik a vadászat módszere. Nem kell a vadat közvetlen közelbe kapva, kézzel elejteni, a golyó távolra hord s így individualizálódik a vadász is. De azért még a XIX. század elején is esnek vadászatok, melyeken 1000, sőt 1600 hajtó és 60—80 kopó nyomozza, űzi, téríti a dúvadat. Igaz, hogy ezek *hivatalos* vadászatok, melyeknek sportjelentősége, úgy látszik, abban az időben se nagy. Újfalvy kicsinylőleg mondja egy ilyenről, mely 3 medve, 3—4 farkas és vaddisznó zsákmányolásával végződik, hogy apjának kisebbszerű vadászatai is sokkal eredményesebbek voltak.

Annál nagyobb sportesemények báró Bornemissza József görgényi, a nagy Wesselényi zsigóói és Újfalvy ciblesi vadászatai. Ezeken már csak válogatott, komoly vadászok vesznek részt.

A görgényi hegyeknek specialitása a medve. Erre gyűl össze évenként októberben a társaság s a hajtások is többnyire csak medvére mennek. Ki is törődnek az egyebütt is bőven található vaddisznóval, őzzel, a nemcsak szép, de kiadós görgényi vadászatokon, hol többek közt 1855 őszén „huszonhat izmos medvét csíptek ki.” 20—25 vendég, 80 hajtó és 30 kopó vesz részt a passziózásban hol aktíve, hol szenvedőleg, mert bizony egy-egy megszorított mackó

nemcsak a kutyákat üti le, hanem gyakran megfrizíroz hajtót is, vadászt is, kit ahogy ér. A zsbói vadászatoknak sportjelentősége szintén nagy, ez a 27.000 holdas uradalom Erdély legrendezettebb vadászterülete. Medve ugyan nincs, de annál több farkas, szarvas és öz. Vad-disznó kevesebb, nem igen fér meg egy területen a farkassal. A meghívásoknak nagy becsét ad a házigazda személyisége. A jelenlevők, nemcsak java sportemberek, hanem jó patrióták is; Wesselényi kormányembert meg katonát sohase invitál, mert a vadászatok után este, éjjel, dáridók helyett a haza ügyei kerülnek szóba. Politikai, közgazdasági, kulturális kérdésekben fontos megbeszéléseket folytatnak Erdély közéletének Zsibón megjelent irányítóL Amint Újfalvy írja, egész kis országgyűlés a zsbói társaság. Nagy nemzeti akciók nem egyszer indulnak ki innen s a zsbói ősfák helyeslő bólogatásokkal kísérik a magyarság szent céljainak kitűzését. Wesselényi egyike kora legjobb vadászainak. Hétéves korában farkast, nyolcban szarvast és vaddisznót ejt. Kitűnő lövő; a gyakorlat kedvéért mindennap lead 50—60 lövést; lő jegyzéke szerint életében 46 farkast, 220 szarvast, 262 vaddisznót és 46 däm-vadat terít le. Gyakran megteszi, hogy lövés, helyett vadász késsel szúrja le a támadó vadkant. Egy alkalommal háromszor teperi a földre egy óriás kan, de Wesselényi mindannyiszor felpattan s vaskezével úgy lefogja a bestia fejét, hogy agyarával sehogy sem férközhetik hozzá, dühé-

ben csak ormányával bökdösi herkulési ellenfelét, kit végül is társai szabadítanak ki mármár végzetes helyzetéből.

Az évenként négy-öt napig tartó ciblesi vadászatokat az öreg Újfalvy kezdi rendezni, Sándor fia folytatja. Átlag 2—3 medvét, 8—10 farkast, 60—70 őzet, 4—5 vaddisznót, néhány vadmacskát és 40—50 császármadarat ejtenek. Gyakori vendég Wesselényi is. Egyik vadászat a medve „halálra koppasztá”, — ő maga azonban sohase jut hozzá, hogy medvét löhessen. Ezzel a vaddal szemben elhagyja szerencséje s hiányzik is a nagy Nimród lőjegyzékéről. Valahányszor ez a dolog szóbakerült: „mindig el is szomorítá.”

Nevezetesen abban az időben a háromszéki vadászatok is. Különlegességük, hogy csak néhány hajtóval esnek meg. De azok a székelyek! Kitűnően ismerve a vad járását, fejszéikkel fektéből ugratják ki a medvét s majdnem kézzel terelik a vadászok felé.

A zergében dús fogarasi havasok; a medvétől a menyétig, zergétől a tapsifülesig minden vadban gazdag Retyezát bércei sok-sok vadász-nemzedéket láttak kúszni, lihegni, a vajdahunyadi Nagyúr fia: Hollós Mátyás óta. Az ősi fegyvereket kiszorította az egycsővű Lazarino, majd jött a francia háborúk után a duplapuska, ám a vadászkedv és hajlam időtlen-időközön át változatlan maradt. A Retyezáton történt valamikor, hogy a kibukkanó medvét az ura mögött álló puskahordozó lőtte le: „Üss agyon, uram,

de nem bírok a véremmel” — bosszantó mentés, de emberi.

A legerősebb szarvasok hazája a Járavölgyét környező hegyek, meg a Szamost fakasztó gyalui havasok. Az állomány gócpontja a dobrini uradalom, melybe az idősebb gróf Andrássy Gyula telepíti le újra a már-már pusztulásnak indult királyi vadat. Innen úgy elszaporodik, hogy a Jára mentén békésen utazó is kedvére gyönyörködhetik az erdőszéleken nagy csapatokban legelésző agancsos-hadban.

Híres vadászatok esnek a havasok aljában fekvő hatalmas, összefüggő rengetegeken; a folyók völgyeit övező erdős hegyvidékeken. A kastélyok és kúriák patriarchális társaséletében nagy események az őszi és téli vadászatok, melyeken bemutatkozik a szukreszcencia. A régi Doboka megyében jeles vadász a *csonka báró*, Bánffy László. Félkarú ember — a másikat elhagyta valahol 48-ban — de sohase hibáz. A Mezőségen bőven tenyésző apróvadra jó vadászatokat rendez Béldi Vencel; különösen a lovas vadászatokra szívesen jönnek a nagy Nimródok is. Itt ejti bámulatba a társaságot bravúros lövéseivel gróf Korniss Gáspár, aki pisztolyból, *golyóval*, röptében lövi a madarat, futtában a vadat.

Ez a nemzedék rég elköltözött már az örök vadászmezőkre. Helyükbe újak jöttek, kik a férfias hagyományokkal a nemes hajlamokat is örökölték. Az elmúlt évtizedek is sok kiváló vadászt küldtek Erdély rengetegeibe, alkonyodó

havasaira. Nimródjaink közül nem egynek nevét kapta szárnyára európai hír. Azóta a vadászokból is üldözött vad lett. Még a vadászati tilalom se védi őket: Vogelfreiok Erdély aranymezőm, hús havasán. Régi, művelt birtokállományuk, nemes otthonaik körül orvvadászok és dúvadak viaskodnak.

Cserjés csörren, ág roppan Erdély szomorú vadonjaiban: kihalt bölények hívogatják a bölény vadászokat!

A kolozsvári színidirektor.

Mondják, hogy a legtöbb színész *civil* lelkülete merőben ellentétes azzal a szerepkörrel, amit a színpadon játszani szeret. így ábrázolhatta valamikor Ditrói — Jago, Biberach, III. Richárd: a cselvetések, orgyilok és méreg borzalmas mestereinek alakját, holott becsületes hiszékenységét még a legsimplexebb ravaszság is, bármikor ki tudta aknázni. Legújabb szerepe, a trafikosé, melyben kétkrajcáros hasznokért kell törnie magát, még kevésbbé felel meg neki, aki a vagyonszerzés alkalmi dacára szegény maradt és még az aranyesőben is esőernyővel járkálgatott. Ne érintsük hát se az intrikus, se a trafikos átmeneti szerepét, mikor e kettő között van egy harmadik: a színházszervező és vezető szerepe, melyet oly briliánsul játszott meg, hogy bizony-bizony alig van a ma élők közt valaki, aki a magyar színházat kivirágzásának akkora szolgálatot tett volna, mint Ditrói Móric. Minthogy érdemeinek jelentékeny része a kolozsvári színházhoz fűződik, vessünk egy futó pillantást erre a terepre is.

1790-ben egy tüzeslelkű erdélyi mágánás a

fejébe vette, hogy a magyar színészetet meg kell teremteni, bármi áldozattal is. Amit pedig az idősebb Wesselényi Miklós a fejébe vett, az meg is szokott valósulni, még ha ilyen lehetetlennek látszó dologról volt is szó. Az áldozatokban előljárva, a kolozsvári Rhédey-palotában összegyűjtött színészek sikereivel olyan közhangulatot teremtett, hogy az erdélyi magyarság adományából nemsokára az állandó színház felépítése is megkezdhető lett. Bár a napóleoni háborúk és a devalváció késleltették a munkálatoikat, 1821-ben mégis megnyílt *a magyar színészet legelső otthona, a kolozsvári Nemzeti Színház*. Meleg, tartalmas otthon. Végignézve az akkori műsort, büszkeséggel láthatjuk Shakespeare, Schiller, Molière, Corneille drámáin kívül Weber, Mozart, Rossini, majd Bellini, Auber, Donizetti ma is népszerű operáit azon végigvonulni. Karmester: 1815 előtt, jó ideig Lavotta János; a színészek: Megyeri, Szentpéteri, Jancsó, Szerdahelyi, majd Egressy Gábor, Lendvay, Laborfalvi Róza, Déryné. Egytől-egyig kiváló művészek, a magyar színészet klasszikusai.

A szabadságharc leverése után a magyar színészetnek is befellegzett. Felsőbb rendeletre német társulat foglalta el a teret, de csak rövid ideig, mert a kolozsváriak passzív rezisztenciája és gróf Mikó Imre erélyes fellépése megbuktatták a német színpadot. Csupán császári tisztek és beamterek látogatták. 1850-ben a katonai kormány kénytelen volt megengedni a magyar, német párhuzamos, majd nemsokára a kizáró-

lag magyar előadásokat. Azonban csak szordínóval folyhattak ezek, mert a cenzúra résen volt és csupán ártalmatlan darabokat engedélyezett, a császári rendőrség pedig még az allegorikus színészi rögtönzéseket is kemény büntetéssel sújtotta. Így kerültek inkább előtérbe az operák, melyek közül a Bűvös vadász, Don Juan, Sevillai borbély, Ördög Róbert, Norma, Zampa, Bájital, Hunyadi László, Lammermoori Lucia, Portici néma, Varázsfuvola, Ernani, Alvajáró, Troubadur, Rigoletto, Zsidónő, Éjszaka csillaga, Bánk bán, Teli Vilmos, Traviata voltak gyakrabban műsoron. Abban az arányban, amint a cenzúra enyhült, ismét vezetőhelyre került a dráma, de azért hetenként egyszer-kétszer operát is játszottak, stílusos, sőt gyakran fényes kiállítású balettel. Az 50-es évek egyik szakában 45 férfi és 30 nőtagja volt a színháznak, köztük nem kisebbek, mint Prielle Kornélia, Hollósy Kornélia és Káldy Gyula, karmester. Ha tekintetbe vesszük, hogy az akkori Kolozsvár aligha volt akkora, mint ma Szekszárd, vagy Eger, elmondhatjuk, hogy e kis város kultúr-színvonala valóban nagyszabású volt.

A kiegyezés után következő politikai szabadság és nemzeti fellendülés természetesen a kolozsvári színházra is nagy hatással volt, különösen, hogy a város is erős fejlődésnek indult. A színtársulat a nyári hónapokban ellátogat Marosvásárhelyre, Tordára, később Nagyváradra, sőt Bécsben is vizitel, a Ringszínházban. Ünnepestyűes fogadtatás közt vonultak át a kolozsvá-

riak Pesten és érkeztek meg Bécsbe, hol a császárvárosi művészkörök (Hartmann, Levinsky) nagy estélyeket rendeztek tiszteletükre. Tapsban és elismerésben is bő részük volt. Az akkortájban szerződött tagok között már a mai nemzedék előtt is ismert nevek csillannak meg: Odry Lehel, Újházi Ede, Egressy Ákos, Kassai Vidor, Szentgyörgyi István, Szacsvey Imre, Boér Emma, Jászai Mari, Mátrai Béla, Nagy Imre, Gabányi Árpád, Pálmai Ilka, Vendrei Ferenc, Fái Szeréna nevei. Szóval, csinos együttes verődött össze Kolozsvárt.

Ilyen előzmények után nagy feladatot vállalt Ditrói, amikor a múlt század 80-as éveiben átvette a színház vezetését. A román mozgolódások komor redőkbe vonják már az arcokat. Erre az időre esik az erdélyi magyarság öntudatraébredése abból a patriarkális hangulatból, amellyel mindaddig a nemzetiségi kérdést nézi. Megalakul az Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet (EMKE), hogy a nemzetiségek agresszív terjeszkedését megfelelő kultúrmunkával ellensúlyozza. Mindenki érzi, hogy a Memorandum-pör előzményei a faji hadjáratnak olyan előőrsi csatározásai, amelyek nemcsak a magyar szupremácia, hanem a nemzeti lét kérdését is el akarják dönteni. Ebbe a közhangulatba pompásan beleillik Ditrói koncepciója, mely komoly irodalmi és művészeti feladatokat tűz ki és old meg. Az ő majdnem tízéves rezsimje, még ennek a nagymultú kultúrintézetnek is fénykora. Nagy áldozatokkal tart ki a színház bőkezű

intendánsával, Bölönyi Józseffel abban, hogy ez a színpad kultúrmissziót teljesít s ott kasszasikerekre pályázni nemzeti bűn volna. így nyelte el a mecénásság Bölönyi Józsefnek jókora summáit, a művészet irányítása pedig Ditrói szép telkeit és villáját. Bölönyi nagy úr volt, több ezer hold ura, őt nem rendítette meg a nemes passziózás, — Ditrói ellenben vagy on helyett súlyos adósságokkal került el Kolozsvárról a Vígszínházhoz.

Mi sem jellemzi jobban a kolozsvári Nemzeti Színház magas színvonalát annál, hogy színművészetünknek mindazok a büszkeségei, akik az utolsó negyven év alatt tűntek fel Budapesten, *majdnem kivétel nélkül*, ottan izmosodtak művésztehetségékké. Hiszen a Vígszínház művészi megszervezése jóformán abból állott, hogy Ditrói csaknem az egész drámai együttest készen hozta el Kolozsvárról, de azért maradt ott elég tartalék, a többi budapesti színház számára is. Hogy harminc év alatt a Vígszínháznak a külföldön is elismert tekintélye és művészi hagyományai lettek, abban oroszlánrésze van Ditróinak. Kétségkívül a színészeknek is, de nélküle, ki a tehetségeket sokszor bámulatos érzékkel felfedezte és összegyűjtötte, ezek nagyrésze elkallódott volna.

Ilyen jelentős érdemek dacára végig kellett botorkálni a letört középosztály farkasvermes bozótjain, hogy végre egzisztenciához jusson Budapest legkisebb trafikjában. És legyen bár ez

a mozzanat igen nyomós bizonyítvány Ditrói Móric erkölcsi integritása mellett, azért bizonyára sokan érezzük, hogy ennél sokkalta nagyobb stílú sorsot érdemelt volna.

Erdély roskadozó színpada.

Országos ünnepléssel nyílt meg az 1906-ik év Kisasszonynapján az új kolozsvári Nemzeti Színház. „Új fényforrás született Magyarországon s én káprázó szemmel köszöntöm” — mondja Herczeg Ferenc* — „A múlt dicső volt fakó rongyaiban, minő lesz aranyköntösében a jövő?!... Forró magyar reménységek szálltak körül a hajlékot cserélő erdélyi színészetet, nagyszerű múltja csodás jövőt ígért a fényes palotában, a budapesti Vígszínház ikertestvériben. Művészei becsvágyó, ősmagyar lelkületű, művelt hisztriók voltak. Megértő közönsége az elődök szellemében leste, becézgette a magyar művészet aktorait és akarásait. Nézőtere selyemmel, arannyal, bársonnyal; színpada a technika agyafűrt találmányaival büszkélkedett. Mindezt a modernséget mohón zsongták körül a régi színház százados hagyományai; a Farkas-utcai ódon falak gyönyörű emlékei bevették magukat az új környezetbe is: jelenében mindegyre előcsillámlott a múlt, a reményteljes jövőndő zá-

* Herczeg Ferenc: Színházavatás.

loga. A jövő? Még két emberöltő s a magyar kultúra fénye és ereje szét fogja mállasztani a román sovinizmus ábrándjait és lehetőségeit; vérmesebb lelkek már a Hollós Mátyás birodalmának mesgyéit méregették . . . Buja, csillogó reménység, de fekete lettél! Másfél évtized! s üldözött vad lett a magyar gondolat! Katonaság ebrudalta ki a magyar művészetet abból a hajlékból, melynek minden tégláját, minden gerendáját magyar áldozatkészség rakta és ácsolta. Saját tulajdonából még úgy ki nem vertek soha senkit, mint ahogy onnan a magyarságot! Tudunk sok sötét történetet, melyekre elszorul a szív, megfeszülnek az inak. De az első magyar színház s ezzel az erdélyi színház sorsa még e tragédiák sorozatában is megdermesztő.

1903-ban a magyar minisztertanács elhatározta, hogy az állam egy fillérrel se járul a kolozsvári Nemzeti Színház felépítéséhez. Csinálja meg az erdélyi magyarság a maga erejéből, így is lett! *Felépül: az eladott régi színház árából; a kultuszminisztériumban kezelt színházi alapból, mely utolsó garasig erdélyi magyarok adakozásából gyűlt össze; továbbá az Újfalvy-alapítványból.* Újfalvy Sándor, a híres vadász ugyanis 1865-ben 45.344 forint készpénzt s akkoriban 35.700 forintra becsült birtokot hagyományozott a színháznak.* Ezekhez az összegekhez a színházépítő bizottság nagyobb

* Ferenczy Zoltán: A kolozsvári színház története.

kölcsönt vett fel, mely az évi 20.000 forintnyi királyi szubvencióból törlesztődött. A telket Kolozsvár város ingyen adta azzal a kikötéssel, hogy az, *örök időkig!* csak a magyar színészet céljait szolgálhatja. Ez a kikötés telekkönyvileg is be van kebelezve.

Napnál világosabb: hogy a kolozsvári Nemzeti Színház *az erdélyi magyar társadalom legsajátabb alkotása és tulajdona.*

1918 karácsonyán bejönnek a románok. Erőszakos házkutatások és nevetséges indokú időszaki betiltások után egyelőre megengedik az előadásokat, szigorú és ostoba cenzúrával. Magyar ruhában a színpadon járni, ilyen szörnyű szavakat, mint Budapest, Duna, Tisza, Mátra kiejteni nem szabad. Betiltják az „ötvenéves férfit” — mert Tisza Istvánra emlékeztet, de betiltják Coriolanust, Julius Caesart is! Hamletnek felét törlik, közte a „lenni, vagy nem lenni” monológot. Shakespeare-rel együtt közveszélyes magyar irredentisták lesznek Rostand és Sardou is, tilos a Sasfiók meg a Fedora előadása. Ellenben karhatalommal mindegyre lefoglalják a magyar színházat román daltársulatok szerepeltetésére. A katonai parancsnokság kierőszkolt szabad jegy ékkel a fél nézőteret igénybe veszi naponta, „hódító” őrmesterek babái páholyban feszengenék. Esténként 6—700 korona deficit, havonként 6—7 napos betiltások nagyon megviselik a színházi pénztárt. De a közönség hűségesen jár a kellemetlen szekatúrákkal vontatottá tett előadásokra is, hiszen a magyar

szó mégis csak egyetlen lelki felüdülése a zsibbadtan gubbasztó magyarságnak. A színház minden este zsúfolásig megtelik, elküldik tehát a *selyemzsinórt* a még lélekző magyar művészetnek. A román kormánybiztos rá akarja venni a nélkülözésektől elkeseredett színészeket, hogy bolsevizálják a színházat. A számítás ravasz. Ha beugranak, ezen a címen át lehet telepíteni a határon az egész társaságot, mint rendbontókat s ezzel vége is a magyar Tháliának. *Nem akadt azonban egy utolsó kórista sem, aki megfelelkezzék az erdélyi magyar művész különleges etikájáról.*

Hogy már sem a vexatura, sem a cselezés nem használt, selyemzsinór helyett taglóhoz nyúl a román kultúrpolitika. 1919 május elsején elrendeli a kolozsvári Nemzeti Színház államosítását. Janovics Jenő igazgató erélyes tiltakozása és kártérítéssel való fenyegetődzése októberig el tudja húzni a birtokbavételt. Második tiltakozására azonban már rövid a felelet: ellenkezés esetén katonaság fogja kitelepíteni s a határra toloncolni a színészeket!

1919 szeptember 30-án az egész magyarság együtt van az utolsó magyar előadáson. Hamlet megy: nézőtérén és színpadon drámai feszültség. Leeresztik a függönyt, vége az előadásnak . . . a közönség azonban nem távozik, naiv elkeseredésében ottmaradásával akarja megakadályozni a jogtalan elkobzást. Csoportokba verődve, könnyezve, sírva, zokogva ölelik át egymást. Éjfélt üt! Itt a végzetes október. Egyszerre beront

a román katonaság, szuronnal oszlatja széjjel az exaltált tömeget. Csak Janovics higgadtsága és könyörgései akadályozzák meg a vérontást. Elveszik az „aranyköntöst”, az igazgató saját felszereléseit, díszleteit, magánkönyvtárát s a ki-üldözöttek helyébe könnyed mosollyal, vidáman beköltözik a román Múzsza: *bukaresti társaság foglalja el a legrégebb, legmagyarabb színpad történelmi deszkáit.*

Azóta szárnyaszegetten vergődik őshonában a magyar színészet. Hogy legalább fedélhez jusson, Janovics meg akarja szerezni a Farkasutcai régi színházat. Vállalja az átalakítást, a befektetéseket. Elutasítják! A tehetetlen erőlködés lesújtó érzése és háromszáz magyar színészcsalád nyomorgása meglopja a lelkes Janovics nyugalma. Futkos, szaladgál, lihegve tárgyal, míg végre kétségbeejtő huzavona után megengedik, hogy ideig-óráig meghúzódjék a jobb napokban mozielőadásokra berendezett Nyári Színkörben. A vár jogos urát alighogy megtűrik a zsellérkunyhóban! Fűtés nincs, közönség, színészek fagyoskodnak. Alkalmas kelléktárt, öltözőket és egyéb helyiségeket nélkülözve, letörten vonszolja béna tagjait a kínlódó had. Még így is kíméletlenül szorítják az adóztatás csavarával. A jegyadót felemelték huszonkét százalékra s ez a *bruttójövedelem után fizetendő az elvett és romanizált színház javára*, ördögi gondolat: a kifosztottakkal eltartatni a konkurrens társulatot! Maximális bevétellel, állandóan zsúfolt nézőtérrel is muszáj mindennap deficitnek len-

nie. De hogyan legyen zsúfolt a nézőtér? Hiszen a világ négy tájkára kergették széjjel a színházfenntartó, intelligens őslakosságot, az ottmaradtoknak meg rendre elveszik mindenét. Maholnap kenyérre se telik, kinek van módja arra, hogy színházba járhasson.

A csavar azonban mitsem érez, csak szorít. Újabban már huszonhat százalékra készülnek felemelni az erdélyi magyar színházak adóját, míg a román társaságok alig fizetnek valamit. Ezt a sanyargatást már aligha bírja el a vérevesztett magyar Múza, össze kell esniök az üldözötteknek!

A római hódítók tűzzel-vassal civilizálták a barbár gall törzseket s erőszakuknak világtörténelmi eredménye: a latin alapon kialakult francia műveltség. De micsoda világtörténelmi eredménye lehet a román „hódítók” harácsolásainak, akik épp megfordítva, ősrégi műveltséget pusztítanak el s megdöntve a jog uralmát, megrendítik az erdélyi civilizációt. Ezt nem tűrheti a történelem logikája, mely mindig a fejlődés felé irányul.

Egy az Isten!

Egy régi székely mondás szerint, aki húszban nem szép, harmincban nem erős, negyvenben nem okos, ötvenben nem gazdag: arra kár a Gondviselésnek prédálnia a hatvan esztendőt. Az erdélyi unitáriusok jubiláló püspöke nemrég töltötte be kilencvenedik évét, tehát másfélannyit, mint amennyiről a székely regula szól s ünneplésére összegyülekeztek nemcsak hívei, hanem az egész erdélyi magyarság vezéreibei is. Mi, bár távolról, de nem kevesebb belsőszegél vettünk részt ezen a jubileumon, mely immár egy darab történelemszámba menő, hosszú életet ünnepelt. Serdülő ifjúsága Kossuth szabadságharcába nyúlik be; mint prezumptív egyházfő éli át Deák Ferenc kiegyezését, mint püspök a magyar expanzió délibábos reményeit, melyeknek megvalósulásába beleszólt a zordon sors. Minden odalett, amiért egy szép, erős, okos és lélekben gazdag élet harcolt és küzdött. Tragikus jubileum, — igazi magyar ünnep!

Mindössze talán csak az ünnepelt nem nézi ilyen komor szemmel. Benne a hit és a bizalom meg nem inog. Nyugalommal és elszántsággal

nézi a jelent, mint elkerülhetetlen következményt, de látja a jövőt is, mint elkövetkező bizonyosságot. Abból a fajtából való, amelyik vagy nem nyúl fegyverhez és nazarénus lesz, hogy zsoldárt énekelve, pusztá kézzel menjen a golyók elé, ide ha fegyvert fog, nekiront az ördögnek is és puskaaggal loccsantja szét az ellenség koponyáját. Humorizál az étellel, kötődik a halállal.

Duzzadó életerő és csapongó életkedv: a székely, — derű és acélos önbizalom. Csupa tűz és szorgalom, ég a munka a keze alatt, akkor is, ha a szomszédjának segít. Merő intelligencia, megfigyelés és tudásvágy. Játszva megtanul szászul és románul, hogy a vásárokon kitalapoztálja *ő kelméket*. Bamba arccal hallgatja ki beszédüket s pillanat alatt kész a *fortély*, amit sohase lehet kitanulni, mert mindig új és változatos. Önérzetes, jogaiból nem enged, de nem úrgyűlölő; vallásos, tele hittel, bigottéria nélkül. Az öregeket, a tekintélyt megbecsüli, de aztán tekintély legyen is az. Csak a saját szemének hisz, mindig figyel, bírálgat és az esze a kezeügyében van. Faját szereti és nagyra tartja, más fajtával nem vegyül, a román neki: *frátye*, — a szász: *atyafi*, de sógornak egyik sem kívánatos. Maradjon csak kutya kutyával, macska macskával, ez a faji bölcselete. Mindenekfelett pedig szapora és jó erkölcsű.

És ezt a majdnem milliányi népet saját emberein kívül senki se gondozta. A budapesti magyar politikában pusztán csak szavazókat

láttak bennük, kivéve egypár lelkesebb embert, akik innen is felismerték azt a roppant erőt, amit ez a faj a magyarságnak jelent. Azokat az erdélyieket pedig, akik vészharangot kongatva, koncepciókat, tervezeteket tártak a vezető politikusok elé, rémlátóknak vagy álmodozóknak tartották s apró intézkedésekkel és ígéretekkel rázták le nyakukról. Bezzeg most, hogy elszakították őket tőlünk, küldözgetjük sóvár pillantásainkat a Hargita tövére, sajog bennünk Csíkország és a Marosszék. Az elvesztett kedve, elvesztett bájai most kellenének, amikor nincsenek többé!

De vannak! — kondul meg az ősz pátriárka hangja: Erdély székelyeinek faji kvalitásai eleven erők, melyeket kitépni, elsikkasztani nem lehet. Azért vagyok én és munkatársaim, hogy ez be ne következzen. Iskolareform, erőszak, a kisebbségek jogainak elnyomása nem fog célra vezetni. Az erőszak ellenhatást szül s még jobban összeforrasztja népemet. Ezzel a módszerrel ma már egyik faj se tud a másik fölé kerekedni. Éppen a székelyeket tudnák legyőzni? akik az ősi törzsszerkezetet az európai jogrendszerrel szemben is hatszáz évig megőrizték? Ezek mondjanak le ezeréves faji öntudatukról? Soha! A jövő Isten kezében van, de az etnográfia törvényei mellettünk szólnak. Ez a közel milliányi, egy tömbben élő, kemény magyar öntudattal bíró, magasabb kultúrájú faj nem olvad be a románságba, sem egy, sem tíz, sem száz esztendő alatt. Száz esztendő? Bagatell!

Én kilencvenet már megértem s láttam, hogy hová lettek a napóleoni háborúk alatt a félelmes francia fegyverrel megkonstruált államok. Amint a csatabárdot elásták, ezek az államok is szétestek, mielőtt még háromszor kukorékolt volna a kakas s feltámadtak azok, amelyeknek talpköve a tiszta erkölcs, áldozat készség, egységes nemzeti érzés és hatalmas kultúra. Dolgozzanak csak az urak oda-fenn ebben az irányban, székely módra, a többi azután majd: *adódik*. Én nem akarok kérkedni a magam munkájával, de az összetartást, harmóniát, amiben az erdélyi unitáriusok a békés fejlődés idejében is éltek, példaképpen merem önök elé állítani. A mi hitvallásunk szerint egy az Isten, de mi is egyek vagyunk nemcsak ennek hitében, de egymás támogatásában is. A mi társadalmunk: szilárd, homogén; zászlósúr és kocsislegény egyek, érzésben és gondolkodásban. A mi összetartásunk még a zsidókénál is nagyobb, mert nálunk a gazdag ember nem nézi le a szegényt s nincs társadalmi vetélkedés. A borvizes székely és táblabíró testvére, ha útjaik talán szét is válnak, atyafiságos érzésükben meg nem tántorodnak. Mindenekelőtt ezt tanulják meg tőlünk odaát!

Nem tudom, hogy Ferencz József püspök ki-mondja-e ezeket, de hogy így érzi, az valószínű és hogy így van, az bizonyos.*

* E könyv már sajtó alatt állott, mikor híre jött a jeles püspök szomorú elhunytának. (*Kiadó.*)

A székely Mecénás.

Egyik legrégebb könyvkiadó-vállalatunk igazgatójától hallottam nemrég, hogy Magyarország megcsonkítása előtt a 4000 lakójú Székelykeresztúron több magyar könyv és folyóirat fogyott el évenként, mint a 70.000 lelket számláló, gazdag Hódmezővásárhelyen.

Kétségtelen, hogy a zsidón kívül egy faj sem volt Magyarország áldott területén, mely annyira felismerte a művelődés jelentőségét, mint a székely. Mohón szívták vérükbe a kultúrát nemcsak a primőrök és lófők, hanem a városi polgárság s a földműves gyalogemberek is. Erdély iskoláit ezrével látogatták kisbirtokosok *condrás* fiai, akik néhány gimnáziumi osztály elvégzése után, derűs önérzettel folytatták apáik földtúró mesterségét, mindazonáltal a betűtől sem idegenedtek el az ősi barázdák között. Nagyot emelkedett ezáltal a falusi lakosság műveltségszíne. Az Ovidiusból idézgető székely kispaszi nem volt éppen szórványos jelenség, a falu eleje rendszeren ezekből telt ki. Velük egyre szélesebbre tárgult a könyvfogyasztók tömegének köre.

A klasszikus ókorban, a reneszánsz, vagy a franciák Napkirályának idejében, — általában mindig és mindenütt, — a nagyok és hatalmások érve és áldozatkészsége serkentette fel a szunnyadó művelődési ösztönöket. A harcos életről máról-holnapra kultúrmunkára terelődött székelységnek nem voltak dúsvagyonú oligarchái. A Mikó Imrék, Kún Kocsárdok sűrű százezreikkel is csak néhány impozáns részletmunkát istápolhattak. Minden lelkesültségük mellett se voltak elég gazdagok ahhoz, hogy egyetlen hatalmas lendülettel emeljék abba a magasságba műveltségünket, ahol a nemzetek lelegeje állott. Ami az egyesek erejét meghaladta, mindazt az összesség serény tevékenységgel igyekezett pótolni.

Az áldozatkészségnek számtalan példájára akadunk az erdélyi közművelődés történetében. A vagyonosabb főemberekkel minden alkotásban együtt szorgoskodik a városi és falusi középrend lelkes gárdája, de még a köznép is. Ha végigtekintünk az iskolák, a kolozsvári színház, a múzeumok, a könyvtárak, vagy az EMKE alapítási mozgalmain, seregszámra látunk minden felekezetből papokat, tanárokat, ügyvédeket, gazdatiszteket, amint garasonként gyűjtött vagyonukkal gyarapítják a magyarság erőit. Példájukra a földművesség is mindegyre megmozdul s megértően, önként vállalt közmunka gyánánt, kérges tenyérrel támogatja az intelligencia törekvéseit. Mert abban a görbe országban, melynek talajából már a sétabot beszúrására is

ásványvíz fakad, a lelkek is állandó buzogásban voltak s jó példával könnyű volt belőlük neme-
sebb hajlandóságokat elővarázsolni.

A magyar közművelődés sok nagy mecé-
násának ragyogó alakjai között is csaknem
páratlan a Berde Mózesé! *Bethlen Gábor*
óta senki sem áldozott többet e magasztos célra,
mint a 25 holdas székely határőr-káplár vas-
akarata fia, a háromszéki Laborfalva szülötte
és büszkesége. S lám, még a nevét is alig ismerik
ma már a Királyhágón innen, holott nem-
zedékeket fascináló eszményképe kellene, hogy
legyen a nagystílusú magyar akarásnak, a magyar
haladásért a vagyon minden kényelméről és örö-
méről lemondó heroizmusnak!

Húsz falu székelye vetélkedve fog össze az
1820-as években, hogy önerejéből újjáépítse az
ősrégi székelykeresztúri gimnáziumot. A faji
összetartás e megragadó megnyilvánulására a
kisdíák Berde Mózes is kitűzi életprogramját,
mely ugyancsak elüt a sablonos diáktervezge-
tésektől. Amint végrendeletében írja, már ekkor
végérvényesen megrögződött benne a gondolat,
hogy takarékossgal és szorgalommal nagy va-
gyónt gyűjtsön s azt majdan a nemzeti kultúra
oltárán helyezze el. Mint igazi székely, nemcsak
a célt, hanem a cél megközelítésének módját is
megrögzíti: önsanyargatás árán is megvon ma-
gától minden feleslegeset. Száraz kenyéren is
meg kell élnie annak, aki nagyot akar nemze-
tével.

Pedig száraz kenyéren kínos és nehéz dolog

élni; kivált reprezentatív életpályán, aminthogy a fiatal Berde Mózes már 1848 márciusában Sepsiszentgyörgy követe s a szabadságharc alatt az erdélyi szász városok teljeshatalmú kormánybiztosa. Itt ugyan a reprezentációs élet egyidőre megszakad, hogy még több jusson ki a száraz kenyérből. 1849-ben halálra és vagyonelkobzásra ítéli az orosz fegyverrel győző, vérszomjas osztrák szoldateszka. A haláltól csak a császár kegyelme menti meg, — négyévi várfogság árán, melyet Josefstadtban ül le; vagyonát pedig megmenti egyik barátja, akinél sebtiben, minden írás nélkül, letétbe helyezi immár 22.000-re felszaporodott forintját.

Az alkotmány visszaállítása után a Deák-párt tagja s szülőföldjének képviselője az országgyűlésen, majd belügyminiszteri osztálytanácsos és az erdélyi revindikált havasok bonyolult ügyeinek főintézője. „Sokat szenvedett székely nemzetének sajtó sebei gyógyításához csekély erejével” hozzájárulván, visszavonul az erdélyi unitárius egyház légkörébe, hol két évtizeden át korszakosat alkot. Fiatal éveiben szülőivel versenyt dolgozva a barázdákban és az aratók között, jól megismerkedik az áldott Székelyföld minden rögével. Itt szerzett szak tudásával, gyakorlatias koncepcióival és tetterejével kiszámíthatatlan szolgálatokat tesz egyháznak. Birtokvásárlásoknál, haszonbérbeadásoknál nyugodtan bízhatik véleményében az egyházkerület, melynek vagyonát példás rendbe szedi.

Nem szimbolikusan, hanem a szó legszorosabb értelmében retken és feketekenyéren él, megvedlett ruhában jár akkor is, mikor vagyona már közel van a millió forinthez. Legendák keringenek igénytelenségéről és takarékoságáról. Amit félre lehet tenni, mindazt félre is teszi, mert szent meggyőződése, hogy a saját vagyonának is csupán lelkiismeretes kezelője, de nem tulajdonosa. Hisz mindenét, amije van s amije lesz, lelkében már kis diák korában odaígérte nemzetének. „Lelketlen, fösvény”, — mondogatták róla még hitsorsosai is, megrökönyödéssel bámulva egyházával szemben is tanúsított szűkmarkúságát. Mert, hogy ami a kis diák fejében kiforrott, azt a férfi Berde Mózes is ugyancsak állja, senki sem tudta, csak a hét lakattal lezárt végrendelet. Hosszú-hosszú évtizedeken át viselte a vagyonhajhász ellenszenves álarcát, nyelt gúnyt és megszólásokat, akárcsak Mikszáth romantikus „Vén gazember”-e, — míg a végrendelet zárja fel nem pattant s abból, mint a szellem a mesebeli halász palackjából, ki nem bontakozott grandiózus egyénisége, Róma klaszszikus alakjaira emlékeztető önzetlensége és jellemereje.

Mert koplalni: testet, lelket elsenyvesztő szenvedés; állandóan csak éppen az éhenhalás ellen védekezve élni: az életet megátkoztató gyötrelem. *De milliós vagyon birtokában, egy hosszú életen át programszerűen azért koplalni, nélkülözni; betegen, orvos nélkül kínlódní, öreggen fázni, hogy az önmagától megvont kalács-*

ból minél nagyobb darab, — millió forintot érő nagy vagyon jusson annak a szegény nemzetnek, mely árván és tehetetlenül küzködik kétségbeejtő történelmi feladatok sodrával: ez több, mint meghalni a hazáért. Ez az emberi erények legnagyobbika!

Botorán és gonoszul ágáló szülői torz-Trianonnak, mikor jöttök végre rá, hogy kiket és miket produkált az a nemzetnyi nemzet, melyet odalöktetek a dákó-romanizmus falánkságának.

A kalapos király egyik uralkodótársa.

Megrázó erővel tárja az utókor ítélete elé a kiváló szellemű Grünwald Béla a XVIII. századbeli magyar nemesség történelmi bűneit. A nemzet múltján pipázva merengő és a jövővel nem sokat törődő kiváltságos osztály általában minden magasabb érzés és lendület nélkül tengődik a szürke lét sekélyes életviszonyai között. A nemzeti fejlődés kérdései nem izgatják, nagy embereket, merész ívelésű koncepciókat nem tud magából kitermelni, lelkét még a magyar nyelv és kultúra sivár állapota se hozza ki tunya közönyéből. Sötét színekkel ecseteli a komor korfestő a nemesség szűkkeblű elzárkózását a nemzet többi rétegének érdekeitől. Egyetlen törekvése, hogy megőrizze kiváltságait s féltékenyen húzódik el minden olyan gondolat, vagy kísérlet elől, mely a létező állapotokat megzavarhatná.

Amily megrovással ítéli el ezt a kort Grünwald Béla, épp oly lelkesedéssel csüng a reformkorszak felemelő mozzanatain. Dicsőséges utódok kiengesztelik az elődök bűneit. E forrongó idők fenkölt lelkületű nemessége nagy alkotá-

sokkal bizonyítja be életrehivatottságát és a világtörténelemben páratlan önzetlenséggel, minden kényszer nélkül, spontán elhatározásból öleli keblére a magyar nemzet összességét.

A dolgozó jobbágy robotélete valóban szomorú tengődés. Mai szemmel nézve, alig érthető meg ez a nem emberhez méltó társadalmi rendszer és a nemzet összes erőit, köztük a nemességét is aláásó gazdasági berendezkedés. *De abban az időben* egész Európában általános. Benső örömmel állapíthatjuk meg azonban, hogy a magyar nemesség ritkán ragadtatta magát olyan embertelenségekre, mint osztályostársai még a nyugaton is, különösen Franciaországban. A jobbágy kínlódó életét és keserű sorsát, ha intézményesen nem is, gyakorlatban mégis enyhítette a magyar földesurak pátriarkálizmusa és melegebb érzése.

II. József, a kalapos király, akinek szemében tudvalevőleg élete végéig éles szálka volt a nagyhatalmú magyar nemesség, trónörökös korában többször beutazta Erdélyt. Útjában egy galambdúcos-kapus, nemesi kúria előtt elhaladva, szatirikus gúnnyal jegyezte meg: „íme, itt is egy uralkodótársam lakik”. Egy ilyen uralkodótársnak lelkületét, életmódját és gazdaságát rajzolja meg meleg közvetlenséggel, kéziratosan hátramaradt emlékiratában Újfalvy Sándor, a költői lelkű vadászfejedelem.

A Chanád-nemzetségből származó Keczei Istvánt, Doboka vármegye 1780 körül élt táblabíráját és követét örökíti meg, de jellemzi vele

az erdélyi birtokos-nemes táblabíró-osztály életét is.

Az osztályérdek védelmezése tekintetében nincs lényeges különbség az erdélyi és magyarországi nemesség felfogása közt, de annál nagyobb szakadék választja el a két ország uralkodó társadalmát a magyar nemzeti gondolat megbecsülésében, ápolásában és érvényrejtésében. Szellemben, lélekben magyar az egésze erdélyi nemesség, a gubernátortól le a hétszilvafás gyalogemberig. Minden vonalon magyar a politikai és társadalmi közélet; a latin műveltség még a törvénytárból se szorítja ki a nemzeti nyelvet, magyarul hozzák a törvényeket is: *Nemzetietlen kor Erdélyben sohasem volt.*

Újfalvy kegyelettel emlékeztet meg a régi jó táblabírákról, mint ezeknek „eredeti példányát — jellemzi a hazafias, jellemes, vallásos és egyeneslelkű Keczei Istvánt. Földesúr! Nem függ senkitől, korlátlan ura házának, családjának és jobbágynak, mégsem él vissza hatalmával soha; a vallásos nevelés, az emberszeretet és a kezében összpontosult erő tudata megértővé és engedékennyé teszik. Szemefénye: neje és gyermekei. Felesége „a ház koronája”, aki nélkül „még rövid időre sem tud ellenni, földdhetlenségében s nemes tulajdonokban, férjének szakasztott mása. A ház terhét ő hordozza. Férjéhez tisztelettel közelít, kit még gondolatban sem kíván megbántani.”

A háziúr akarata előtt mindenki meghajlik; nagy tekintélyt tart, gyermekei még férfikoruk-

ban sem ülnek le, nem pipáznak az ő jelenlétében.

Egyszerűség és igénytelenség jellemzi az embereket s társaséletüket. A kőből, századokra épült udvarház tágas kapuja mindig nyitva áll a vendégnek. Két nagy hársfa árnyékolja be a kúria homlokzatában lévő ambitust, hol „csónak-idomú öblös hársfapamlagon” pipázgat és alussza délutáni álmát a ház ura. Az ámbitusról ajtó nyílik a lakás legfontosabb részébe, az ebédlőbe, mely egyúttal nappali, fogadó- és dolgozószoba. Bútorzata egyszerű, mint az egész lakásé. Közepén hosszúra kihúzható ebédlőasztal, melyet keresztelők, névnapok, disznótorok alkalmiával sűrűn ülnek végig a vendégek. Az egyik falon az ősök fegyverzete; régi török puskák, pisztolyok, kések, buzogányok; szemben a másikon nagy medvebőr, mely földreterítve szükség esetén a fiatalság fekvőhelye. Körben díszlenek Rákóczi, Apaffi Mihály, Werbőczy, valamint az elődök képei. A szoba egyik sarkában az úr íróasztala, rajta a Biblia, a Hármaskönyv és a kalendárium. Az ebédlő tekintélyes részét terjedelmes kemence foglalja el; hideg időben Bembe cigány állandóan rakja és szítja benne a tüzet. Ha vendég nincs, alkonyatkor kézimunkáikkal a tűzhely köré telepszene a háziak és a bizalmas belső cselédek; egy-egy mesemondó, vagy világotjárt obsitos itt rémítgeti és deríti jókedvre a gyermekeket sárkánytörténetekkel, meg az okos törpe tréfáival. Ha a háziúr úgy kívánja, megszólal a dal is;

régi hőstettek és székely balladák hevítik pirossabbra a pattogó tűz mellett kipirult arcokat. Ragyognak a szemek a gyönyörűségtől. Szinte rosszul esik, hogy Szimion, a szakács már tálalja a vacsorát s asztalhoz kell ülni. Bezzeg örvendenek ennek a pillanatnak a gazda kopói és kedvenc agarai, melyek a tűzhely körül ásítozva, már nagyon unják a dalt és a mesét.

Az étkezés egyszerű. Étel-ital a háztól kerül ki, ebédre négy, vacsorára három fogás járja, ha vendég nincs; ha van, akkor húsz is. A pecsenyét a háziúr transzírozza fel s a háziasszony osztja ki a háznépnek, a jobb falatokat kiszemelgetve férje számára. A háztartás nem kerül sokba. „A jobbágy felesége a kendert kinyövi, eláztatja, kiveti, megszáritja, kitilolja, meghéli, ecseteli, megfonja, felmotollálja, megszövi és megfehéríti. A gyapjút megmossa, héheli, fonja és szövi, a veteményes táblákat kigyomlálja. Búzát rostál, szemet mos. A szobákat kimeszeli és kisúrolja, ősszel két kappannak valócsirkét, fél véka mogyorót, két füzér hiribi gombát, félkupa köménymagot, karácsonykor egy tojó tyúkot és 10 tojást hoz, dézsmába malacot, bárányt, színmézet, viaszt és fagyút ad. A hosszúság után nem teszi vontatva, az úrnő pedig, mint rendes tartozást csendes vérrel beszedi és elrakosgatja. Zsíros, jó konyhát tart, vendéget, cselédet bőven ellát mindennel.”

Amilyen csendes, patriarkális a belső élet, olyan a külső is ... A jobbágyokból beszoktatott cselédek halálig szolgálják földesurukat.

Bíró, kocsis, szakács, inas, pecér, divatos, mind a régi. A cselédség a család tagjául tekinti magát, a gazda vagyonát, érdekeit meg sajátjául; beszélgetés közben „a mi lovunkat”, „a mi ökrünket”, „a mi pénzünket” emlegeti. Engedetlenség, csalás, lopás, ismeretlen fogalmak a hű és bizalmas háznépe előtt.

A jobbágy dolgozik, az úr meg abban igyekszik, hogy segítsen rajtuk. A földesúri hatalmat elviselhetővé teszi az emberség és a hosszú összeszokás.

„Jobbágyai közül az életrevalóbb fickót kiválasztván, ez vezeti és folytatja a jobbágyokkal a mezei gazdaságot, az idén úgy, mint tavaly és a jövő évben is újítás és változás nélkül. Sem több, sem kevesebb a vetés, ha akarna sem szaporíthatná, mert a jobbágyok csak ennyit művelhetnek. A megszokott mennyiséget készséggel művelik. Azért több asztag, több szénaboglya nincs az idén, mint tavaly, legfeljebb kevesebb, száraz, vagy nedves időjárásakor. A kevesebbet rendén látja, de a többet hibáztatná, mint túlterjeszkedést s erőfeszítést, csendes véralkata az efféléknek nem barátja. A mezei gazdaság mibenlétét a bíró esténként eldiskurálja, mert az úr távoltage magát minden beleelegyedéstől, hogy magának és másnak bajt ne okozzon ... Adás-vevés, üzértség vagy vállalatnak nem barátja, mert ez szerinte csalásra vezet, annak még hírét sem állhatja. Az áldott szokás és csendes vére a kicsapongástól eltaróztatják, a kacérság, trágárság gyűlöletes han-

gok előtte. Még tréfából sem tűr kétértelmű szót.. Apjától örökölt vagyonát nem félszege-síti s mint apja, úri házat tart.”

A szükölködőkön készséggel segít, a bevetődő német kéregetőn is, pedig ezt a fajt nagyon gyűlöli, még a nevére is fellázad a vére. Nemzetiségéhez buzgón ragaszkodik, a magyarság sorsa lelkén rágódik. Be-bejár Désre a megyegyűlésre, egy-egy vásárra; a híres 1791-iki országgyűlésen Kolozsvárt hallgatja Wesselényi, meg Aranka György tervezgetéseit, a magyar nyelv pallérozásáról, színházról, tudós társaságról. Zabját nemcsak lovainak tartogatja: az *avenue*-ből bőven juttat hazájának, közcélokna is.

A gorbói földesúr.

A műgyűjtő lelkesedésével ásogatok a régi Erdély összeomlott közéletének törmelékei között, hogy anyaggal járuljak *a lelki jogfolytonosság* fenntartásához. Marius, Karthago romjain örökre letűnt világ emlékein merengett el: a mi elvesztett mezőinkön még kell, hogy kalászkok érjenek, *csak lelkünk maradjon éber az erdélyi múlt és sors iránt.* Ásómat benyomom a még porhanyó földbe s kiemelem Lészai Ferenc keményvonalú alakját. Nemrég hullott ki a magyar gazdák java csatárláncából, markáns egyénisége vonuljon el egy pillanatra a gazdatársak szeme előtt, akikkel még pár év előtt sűrű érintkezést tartott a magyar föld nagy problémáinak megvitatásaiban s akiknek bizonyára még emlékében él kezének acélos fogása és hitet sugárzó szemének komoly önbizalma.

1897-ben egy felhőszakadásos nyári éjszakán, egyszerre megindult a föld a kolozsvári fővonalon, Magyarország és Egeres között. Földalatti titánok, mint óriás színpadi díszleteket, kilométerekre tologatták el a hegyeket helyükből. A geológusok körében is szenzációt keltő nagy

földcsuszamlás teljesen megváltoztatta az egész vidék koreográfiáját. Lészai rétjei felkerültek a hegytetőre, a hegyek meg völgyekké lapultak, az évtizedeken át jól megmunkált humus fölébe kő- és kavicsréteg kerekedett. A Föld szellemének haragos szeszélye százados épületeket rombolt össze s pillanatok alatt szétmorzsolta egy virágzó, belterjes gazdaság ősi összefüggéseit és régi berendezéseit. Sok embert végleg lesújtott volna ilyen borzalmas elemi csapás; ám Lészai vasakarattal ragadta meg a legelején az újraépítés keserves munkáját s alig telt el pár rövidke esztendő, fehér szarvasmarhái, karakul juhái már vígan abrakoltak az erdélyi tenyészállatkiállítás boxaiban: fejük felett az első díjakkal díszelgő táblák. Tenyészbikáit messze földre hordták széjjel, sok jutott belőlük az alföldi és dunántúli gazdaságokba is, de a környékbeli községi tenyészeteknek soha egyet sem adott el. Egyszer megkérdeztem tőle, mire való ez a szigorú megkülönböztetés?

— Nem akarom, hogy valaha azt mondhasák, hogy talán befolyással sóztam reájuk állataimat, ezért csak magángazdaságoknak adok el, — hangzott a felelet lakonikus egyszerűséggel.

Bármennyire nyílt volt puritán élete, örök rejtély marad, hogy tulajdonképpen mikor végezte el gazdatiszt nélkül, egy botos ispánnal azt a rengeteg munkát, amelyet el kellett, hogy végezzen, hisz eredményei kézzelfoghatóak voltak. Ezer katasztrális holdon, hol az állatok

mesterséges takarmányon élnek, hol belterjes munkával komló-, gyümölcs- és magtermelés folyik, sűrűn akad dolga a gazdának. Hogyan maradt mégis ideje, hogy az egyházi, vármegyeye járási és községi, elsősorban pedig a gazdasági közélet minden mozzanatában résztvegyen. Sohasem hiányzott sehonnan sem, ahol véleményére, vagy tapasztalataira szükség volt. Nem tudom, hogyan tudta idejét így beosztani, de hogy ideális gazda és közéleti férfi volt, minden erdélyi ember jól tudja.

A második földindulást a keserű emlékü 1918. év őszén érte meg, amikor a birtokosság, a közrend felbomlása folytán, védtelen áldozata lett a frontról hazaözönlő tömegek pusztításainak. Hiszen nemcsak Erdélyben, hol a Horavilág borzalmai kezdtek megismétlődni, hanem egész Magyarországon is tele volt minden nagyobb város birtokáról menekült gazdával. De bárhogy morajlott is minden, Lészai nyugodtan élhetett Magyarországban, melynek környékén kívülre, kilométerekre alig lakott magyar. A falu élemedettebb emberei, akiknek nemcsak tanácsadója, protektora, de úgyszólván prófétája volt, elszedték a fegyvert a vérbenforgó szemű harcosoktól és maguk vették kezükbe a mindig igazságos, jóságos *mariászá* megvédésére. Nem is görbült meg egy hajukszála sem Lészaiéknak, mert az első izgalmas napok után a fiatalság is úgy találta, hogy örök gyalázata lenne Magyarországnak, ha valami elveszne, vagy megrongálódna az *udvarban*.

A harmadik földindulást, mely széttörte Hungária vaspáncélját, már nem tudta túlélni. Amikor a román reguláris csapatok áttörtek a hegyeken, hogy birtokba vegyék Erdélyt és földönfutóvá tegyék a magyart saját hazájában, a hatalmas, erős ember is összeroppant rövid idő alatt és örökre elköltözött siralomvölgyé lett szép országából. De az esti harangszóra a Nádasmentének földnépe ma is visszafordul egy változatlan gondolattal Lészai Ferenc emlékéhez s e gondolat kalászt érlel egykor, mert az igazság és önzetlenség letűnt korszakába emlékezteti Lészai népét.

Fuimus Troës.

Még műveltebb köreinkben is vannak, akik Erdélyt borókafenyővel benőtt vadonnak képzelelik, melynek gyér zabföldein esténként medvék korzóznak. Pedig valójában gyönyörű fejlődést produkált a társhaza mezőgazdasági élete is a béke csendes éveiben. Annál jobban megérdemli ez a dolgozó világ az érdeklődést, minél inkább kettévágta eredményeit Trianon. Nem szabad, hogy kivesszenek az emlékezetből azok a töről metszett magyar alakok, akik a Maros, Szamosok és Küküllők termékeny völgyeiben, meg az áldott Mezőség búzatáblái közt nemcsak sűrű magot hullattak a földbe, hanem a szorongatott magyarság még sűrűbb vér- és verejték - cseppjeit is. Ősi eredetiségében őrizték meg az erdélyi gazdálkodás nemes hagyományait: *az egyszerű életmóddal és a szívós munkával konzervált magyar föld, egyben a magyar gondolat konzerválása.*

Erdély jeles történésze, Kóváry László mély hangulattal jellemzi a múlt század derekán élt erdélyi magyar birtokosság közszellemét és napjai sorát: „Nem latifundiumok birtokosai — jól

tudják, ezért jó gazdák és takarékosak. Birtokuk őseiktől maradt családi ereklye, egy darab haza, mely őket sokra kötelezi. Otthonukban volt valami poétikus. Az úr igazi eleme a családi otthon, hol legjobban érzi magát. Élvezi a falu, a mező, az erdő idilljét, de közben el van foglalva prefektusával, jurium inspektorával, kasznárjával, lovászával, pincemesterével. Ismeri molnárárt, vincellérét, gornyikjait, erdőpásztorait, kocsisait, béreseit, mert előtte nőnek fel. Az asszony: gazdaasszony, aki viszi a kulcsok halmozát, utána néz a szakácsnénak, kuktának, konyhaszag nincs terhére, benyit a konyhakertbe, hogy ott van-e a kertész, dolgoznak-e a kertészlegények; megfordul a csűröskertben, gyönyörködik, hogy a majorságok különböző fajtái körébegyűlve köszöntik. Aztán elvonul, benéz a guvernánthoz, hallgatja a franciát, megzendül a zongora. Jönnek a szobaleányok, rendelkezik nekik, a varrónőnek szabását elbírálja. Az unalmat, ezt a minden bukás forrását nem ismerik. Az apa, anya szemefénye a gyermek, különösen a fiú, aki mellett, mint akkor neveztek, instruktort tartottak ...” „Ez a társadalom mindenben vezetett s mert a többi rétegekkel való érintkezésben végtelen humánus volt, még végtelenebb tiszteletben állott”.

A XIX. század mezőgazdasági életének kitűnőségei között első helyen áll gróf Haller János. Fehéregyházai gazdasága már a század elején mintagazdaság volt. Sokat emlegették a régiiek gróf Teleki János sármási gulyáját, tehenészetét,

valamint a Wesselényiek zsibói ménését. A század közepe táján kiváló gazda volt az Erdélyi Gazdasági Egylet megalapítója, gróf Mikó Imre, aki a több- és jobbtermelés érdekében is élénk agitatorikus és nagybecsű publicisztikai munkásságot fejtett ki. Gróf Wass Albert mezőzáhi gazdasága korszakos hatással volt az erdélyi szarvasmarhatenyésztés nemesülésére s a tradíciókat fia, Wass Béla is híven megőrizte. Az újabb gazdák közül Wesselényi Béla, Szentmártoni Szabó József, Teleki Arvéd, Sperker Ferenc, Lészai Ferenc az idősebb gazdanemzedék előtt, országosan ismert nevek.

Nincs egyetlen ága a mezőgazdaságnak, melyet ne művelték volna belterjesen és ne fejlesztettek volna igen magas színvonalra. A lótenyésztés kedvelt passziója volt még a legújabb időkben is az erdélyi gazdáknak. Ezt legjobban tudják azok a lovasezredek, amelyeknek lovait Erdélyben sorozták. A Bánffyak borsai, berecstelki, válaszuti, bonchidai; a Telekiek sáromberki, gernyeszegi, sárpataki; a Mikesek zabolai; a Béliak mezőméhesi, báldi; Bethlen Árpád bonyhai; az Urmánczyak maroshévi; Tüzes Karácsony csákgorbói ménésén kívül majdnem minden nagyobb birtokos foglalkozott lótenyésztéssel. A székely és szász kispászok is. Á kitarásban, tanulékonyágban és igénytelenségben a *kozák lóval* vetekedő kis székely ló, értékes különlegessége a székely kispásztenyésztésnek. Harminc-negyven év előtt a legtöbb szamosmenti középbirtokosnak saját ménese volt, szá-

mottevő állománnyal. Többnyire a félévrt tenyésztették; a zsidói, borsai ménesek, Bethlen István sámsondi gazdasága, teli véreket; Teleki Géza a nemesített mokány és lipicai; Wass Jenő az arabs fajt is.

Általánosságban az erdélyi fehér szarvasmarhát favorizálták; tenyésztésében az említetteken kívül: Teleki László Gyula, Betegh Imre, Csonotos Miklós, Betegh Miklós, Ugrón Zoltán, Bánffy Ernő; a Mezőségen Béli Kálmán, a Gáálok, különösen Gáál Gyula jeleskedtek. A szász vidékek inkább a pinzgau fajtát kedvelték, a kalotaszegi kisgazdák pedig a bivalyt, mely a régi Erdélynek jellegzetes igázó és tejelő-marhája.

A juhtenyésztés igen fejlett színvonalon állott. Nagybőra az erdélyi rackát, cigáját és merinó-keresztezéseket tenyésztették és nemesítették. Báró Bánffy Dániel 1836-ban tért haza Erdélybe Möglinből, hol két éven át a német gazdák nagyszerű atyamestere, az öreg Thaer mellett volt praktikáns. Az erdélyi merinó-törzsek nagyrészt abból a 23 főnyi pepinériából származtak, amelyet ő hozott magával. 1860 körül Paget János, Tisza László, Zeyk József és barátaik, Lincoln-kosokkal próbálkoztak. Szép eredményeket mutatott fel a juhanyag nemesítésével Teleki László kendilónai, Barcsay Domokos bánffyhunyadi, Schilling Ottó noszolyi, Gaál Albert mezőszilvási, Ferenczy Lajos újfalusi gazdasága. De mellettük az erdős vidékek, különösen a Székelyföld, a székelytúró hazája és a Kalotaszeg kisbirtokosai is sokat produkáltak e téren.

A Bruma János kisgazdáról elkeresztelt Brumászsajt, Bánffyhunad vidékén nagy kelendőségnek örvendett.

A sertésenyésztésben Bethlen István sámsondi gazdasága vezetett, Teleki László Gyula szentpáli, Bethlen Ödön drági és Szent-Iványi József farnosi gazdasága mellett. A fogarasi ménesbirtok nem csupán jeles lóálimányáról volt híres, de edzett mangalicáiról is. A „báznai” sertést pedig Nagy-Magyarország legsikerültebb keresztezésének mondják.

A magtermelés és a magnemesítés újabb módszereinek is nem egy jeles úttörőt adott Erdély földje. Teleki Arvéd magnemesítése, Lázár László lapusnyaki kukoricája ország hírű. Nem volnék tárgyilagos, ha a rokoni kapcsolat által feszélyezve, említés nélkül hagynám Mósa Attilát, aki amerikai exportra legelőbb termelt rendszeresen lóheremagot. Úgy tudom, e téren legfeljebb Gerendy István sövényfalvi gazdasága vágott elébe.

A gyümölcsstermeléssel és nemesítéssel Mara László ért el szép eredményeket demsusi birtokán; Háromszéken pedig Sinkovics János. Ennek a gazdasági ágak régi hagyományai vannak Marosvásárhely vidékén. 1825-ben vadadi Fülöp József néhány barátjával külföldről hozott csemetéket és oltóanyagot. Így nőtt nagyra a gyümölcskultúra, a „maroszéki piros paris dús termőföldjén, a Nyárad mentén. A székely nép általában hamar felfogta a gyümölcsstermelés fontosságát. Udvarhely megyében a szilvater-

melés vetekedik a Szerémségével; valahányszor gyengébb volt a termés a Drávántúl, vagonszámra hordták el a székely szilvát a nagykereskedők, aranyat hagyva érte.

A II. Endre koráig visszanyúló szőlőművelés nemes színvonaláról a budapesti borivók is sokat tudnak. Elég ha a gáldi, celnai, marosújvári, krakkói, erdélyhegyaljai márkákat emlegetem, vagy a Teleki-féle *Ringatót*, Kemény Árpád *Plébánusát*. Ezeknek csakugyan sohasem kellett cégér.

Gyönyörű kertgazdasága van Gombáson gróf Tholdalagi Lászlónak, pompás öntözőberendezéssel. Híresek voltak az udvarhelyi székely vete-ményeskertek, de a bámulatos szorgalmú kolozsvári *hóstáti* asszonyokról sem illik megfeledkezni, valamint a Beszterce-vidéki jeles hagymatermelőkről s a gyógyi almáról.

Nem szematizmust írok, sem szakszerű ismertetést, csak emlékezetből vetek papírra pár nevet, elismerve, hogy e röpke vázlatból sokan kimaradtak, még a jelesek közül is. Hiszen a nagy- és középbirtokok gazdáai seregestől járták a hazai és külföldi akadémiákat, mintagazdaságokat, hogy a jót és újat Erdélyben is meghonosítsák.

A földbirtok megosztása ideális egyensúlyban volt, sem hitbizományok, sem latifundiumok nem állották útját a kisbirtokosság terjeszkedésének. A román köznép jól érezte magát a jogegyenlőségen alapuló magyar uralom alatt, mely nem akadályozta birtokszerzéseiket. *Erdély földjének*

negyven százaléka a kezökben volt s ezt mind nyolcvan év alatt a jobbágy-felszabadítás óta szerezték! Mégis lecsapott a román földbirtok-reform. A román sovinizmus a magyar tisztviselők kiüldözése után, minden gazdasági és szociális szükség nélkül, nyomban hozzálátott a magyar földbirtokok „kisajátításához”. Ijesztően lecsökkent a termelés, művelési ágak pusztultak ki, mert a román parasztság dúskálva a sokban, csak piszkálja, de nem becsüli meg azt a földet, amire rászabadították. Több százados, sőt évezredes családi birtokok urai, szerencse, ha *egyszázadrészét* bírják jogos tulajdonuknak, melyeket pedig még a kényszer-jogforrás, a trianoni békeszerződés is érinthetetleneknek nyilvánított. De a magyar kisbirtokosok is erősen nyögik a román földbirtok-politika „áldásait”, egyre emelkedő kivándorlásuk jelzi, hogy nem szociális érzék, hanem a politika ördöge sugallta az illedelmesen kisajátításnak elkeresztelt birtokelkobzásokat.

Küldjünk egy szerető pillantást, megértő elismerést a kínokban vergődő Erdélynek. Azoknak is, akik kastélyaikból kiüldözve, zsellérlakokban, vagy városi házaik még el nem rekivirált zugaiban merengenek a szép, teremtő múlton s tűnődve tűnődnek a jövőn, lesz-e igazság a földön: megváltás szörnyű helyzetükből.

Mara László almái.

Oszladozik Erdély keserű füstje, gyérülnek a sorok. Nemrég kidőlt Mara László is, Hunyad vármegyének hosszú időn át főispánja és Tisza István egyik bizalmas embere.

Erdélyi úr volt: eszes, tanult és makacskemény azokban a harcokban, amelyeket a közélet fórumán és a magánélet bensőbb mozzanataiban megvívott. Mert Erdélyben a politikai küzdelmek mélyen belenyúltak az otthon életébe is. Különösen a nemzetiségi kérdés benne vibrált az egyházi élet csendes mozgalmaiban éppúgy, mint a szórakozás, vendéglátás hangosabb, vagy a férfitársaságok zajos összeverődéseiben. Sőt a cselédkérdés misztériumaiban is. Feles számmal tudnánk megnevezni erdélyi magyar asszonyokat, akik szász és román szobaleányaikat eleve azzal a számítással fogadták fel és barátkoztatták meg a kúriák magyar levegőjével, hogy majdan egy alkalmas székely kocssal, vagy jóképű udvari legénnyel házasítsák össze és bizakodással figyelték az új hajtások magyar gagyogását. Hát persze, hogy ebben a légkörben politikussá lett Mara László is, mégpedig a százszerű és száz-

kezű főispánok ritka fajtájából. De igazi eleme mégis csak az ősi föld maradt, aminthogy Erdélyben a jó politikusok rendszerint jó gazdák is voltak.

Hanem a politika hálátlan mesterség. Hiába: csak nem föld a politika! Mert rossz föld és rossz asszony nincsen, csak el kell találni hangulatukat s szerető figyelemmel foglalkozni velők. Lám, Mara László is azzal, hogy elhagyva elődei módszerét, gyümölcsöst csinált havasalji szántóföldjeiből, úgy megfogta hajlandóságukat, hogy többet jövedelmeztek, mint harmadfélezer hold erdeje. Híres almáit és omlós, illatos körteit versengve kapkodták el a bécsi és budapesti éttermek, sőt sok vagonnal szállított Angliába is: London legjobb klubjaiban, az erdélyi őszamatját dicsérve, egyidőben demsusi gyümölcsöt fogyasztottak az ingyencek. Egyik évben Erdélyszerte feltűnést keltett a hír, hogy a demsusi gyümölcsfákból több mint 40.000 forint jövedelme volt. Hogy pedig a gyümölcsnek ott-hon is legyenek fogyasztói, híres vendégszerető házat tartott Déván és Demsuson, mely élénk központja volt a hunyadmegyei társaséletnek.

1902 őszén, a medveadászatok idején, a rendesnél is élénkebb volt a vendég járás, mert a retyezáti aktusra József Ferdinánd főherceg is elígérkezett. Meg is jelent jó kedvvel és nagy vadászreményekkel. A vadásztársaság, a háziúr sógorai: a Barcsayak, Naláczyak, ponori Törökök, továbbá Simén György, a „medveölő” — már egybegyűlve várták a fejedelmi vendéget. A hől-

gyek közül, a háziasszonyon kívül: Mara Margit, id. Barcsay Ádámné, Barcsay Antónia és Ágnes, meg Makray Lilly képviselték az erdélyi nők báját és szeretetreméltóságát. Különös véletlenképpen az összes jelenvoltaknak, pedig volt közöttük egy pár marcona barna úr is, kivétel nélkül kék szemök volt. Annyi bizonyos, hogy hamar összemelegedtek a szintén kékszemű főherceggel. Tíz napig tartott a vadászat, több medve került terítékre, esténként pedig folyt a habzó bor és húzta a cigány a talpalávalót. A főherceg eleinte bátortalanul, később mind növekedőbb önbizalommal illette magát a csárdás ritmusára s a végén úgy belejött, hogy egyebet sem akart táncolni, mint a lassú magyar rezgőt, melyhez a társaság halkán vigadó hangulatában pompásan hozzáidomult. Nappal aztán fáradhatatlanul járták a rengeteget. Még a zord Simén György is meg volt elégedve a vadászattal, pedig az elején ugyancsak zsörtölődött, hogy az esti dáridók tönkreteszik annak sikerét.

Hátszeg vidékének minden pópája, pakulárja, hetekig arról beszélt, hogy íme már a császár is a magyarokkal tart, különben hogyan lenne az öccse ilyen hosszú ideig a *máriász* vendége.

Este megint föllángolt a mulatság, erdélyi zamattal és kitartással, mellyel a főherceg sehogyszem tudott betelni. Hiába figyelmeztették, hogy reggel korán kell kelnie, pláne amikor reájött, hogy a benfentesek sokáig elkvaterkázgatnak

a „plopi” meg a „leányka”, — Naláczy Ákos híres borai mellett, melyek még Apaffi Mihály ősi szőlőjében teremtek. Nagyon megszerette a remek házi sonkát, meg az erdélyi ételeket; a páratlan demsusi almát pedig még hazatérve, Salzburgból írott leveleiben is igen köszönte.

Baráti körben még évek múlva is büszkén emlegette e látogatást Mara László, hozzátéve, íme így kell nemzeti és nemzetiségi politikát csinálni: egyszerűen „a csárdást, meg a demsusi almát kell megszerettetni a Habsburgokkal.

Azóta keserű íze lett a főherceg almájának, Demsus minden gyümölcsének, de még Apaffi Mihály lángborának is. Az almafák virághava idegen földre hull. S jó kertészők: Mara László még az örök nyugalommal sem találta meg abban a földben, melynek minden rögéhez a gyermekkor rajongása, kemény munkában töltött férfíélet kérges sikerei és sok százados családi tradíció szálai fűzték. Négyszáz kilométerre a Retyezát susogó erdőitől, a Sztrigy csobogó habjaitól, a kerepesi temetőben várja az örök feltámadást, reánk hagyva álmatlan álmait a messze homályban aranyló erdélyi almaszüretről.

Mommsen barátja

Sötét betűkkel írta be nevét Metternich kancellár a magyar történelembe. Kemény rendőrkézzel fojtott el minden szabad gondolatot s a benne megszemélyesedett reakció áldástalanul fekdüdt meg egész Magyarország közéletét.

Minden kíméletlensége mellett is csak szelíd simogatás volt azonban a Királyhágón innen gyakorolt Metternich-uralom ahhoz a zsarnokoskodáshoz képest, amellyel az erdélyieket nyomta és sanyargatta. *Európa fakó szekerének kocsisa* kéjjel pattogtatta ostorát a Királyhágóntúli magyarok hátán s a *Gesammtmonarchie* rögeszméjének áldozati oltárán igyekezett elégetni minden kulturális értéket, amit eleink produkáltak. így senyvesztette el a nyelvmívelő társaságot, így vette vissza majdnem negyven évvel az erdélyi múzeum-egylet megalakulását és így robbantott széjjel sok más művelődési mozgalmat, miután már megdermesztette a politikai közéletet.

Velősen jellemzik egyes tények a különleges éberséget, amellyel a Metternich-rendszer a legparányibb művelődési mozzanatokat is figyel-

tette. Míg 1832-ben a Magyar Tudományos Akadémia elismeréssel koszorúzta meg például Szilágyi Sándor „Clio”-ját s két évvel később 200 arany pályadíjjal tüntette ki a jeles erdélyi utazó, Bölöni Farkas Sándor „Utazás Északamerikában” című úttörő munkáját, — a bécsi kormány Erdélyben rendőrileg akadályozta meg azoknak terjesztését* *Bécs úgy hendikeppelte művelődési küzdelmeikben az erdélyieket, hogy még olvasniuk sem volt szabad a legelső magyar tudományos testület égisze alatt megjelent tudományos műveket.* Szinte csodaszámba megy, hogy ennyivel kedvezőtlenebb viszonyokkal küzködve se maradtak hátra, sőt a kolozsvári színház, zenekonzervatórium és egyéb alkotásokkal évtizedekre megelőzték az anyaország megmozdulásait.

E csodaszerűségnek magyarázata: a társadalom tettereje. Erdélynek e korbéli története beszédesen bizonyítja, hogy a magyar társadalom nagyobb erőfeszítésekre is képes: minden haladást az önmagára utalt társadalom hajtott keresztül.

A Metternich idejében felserdült nemzedék keserűen látja, hogy a három nemzet és négy vallás közjogi szervezettségén alapuló erdélyi alkotmányt a szászok és egyes felekezetek favorizálásával miként használja fel állandó vetélkedések szítására a bécsi politika. Nyilvánvaló, hogy nemzeti szellemű főhatalom hiányában a mind-

* Fitz Sámuel: Brassai Sámuel 91. lap.

untalan felbillenő egyensúlyt csak a magyar társadalom tömör egysége és erős kultúrtevékenysége ellensúlyozhatja. Az ifjúság lázasan kutatja a fejedelmek alatt virágzott műveltség mohos emlékeit, lehelletével élesztgeti letűnt idők hagyományait. Összevillanó szemek faggyúgyertya pislogása mellett is „a ragyogó fényforráshoz, az európai kultúrához vezető magyar utakat és gondolatokat mjéricskélük; döcögő delizsáncok dübörögve hordozzák szerte széjjel a közvéleményt agitációval és fenkölt példákkal felvillanyozó úttörőket.

Ebből a keményvágású nemzedékből sarjadzik ki a nagy Mommsen barátja és munkatársa: Thorma Károly, az európai híró archeológus.

Mikszáth írja valahol, hogy a magyar úr bármely téren kezdje és folytassa is pályafutását, véégeredményben *desínit in piscem*, — politikusbian végződik. Thorma Károly *politikusban* kezdődik, de a sablontól eltérően, a tudományt nevezetes felfedezésekkel gazdagító tudósban „végződik”. Alakjában jellegzetesen domborodnak ki a XIX. századbeli magyar úr érdekes vonalai. Nem a könnyűvérű Jósá Gyurik; Kemény Zsigmondék, Jósika Miklósék komoly fajtájából való, mégis egy-kettőre meg tud válni 2000 holdas ősi birtokától, hogy könnyű szívvel az utolsó rögöt is tudományos kutatásokra áldozza.

A portai követek, főispánok, főbírák ivadéka 19 éves korában apja mellett jurátuskodik a diétán, a szabadságharc idejében honvéd, majd bujdosó, később a magyar országgyűlés tagja

és alelnöke; fordulatos életének második szakában Römer Flóris utóda a pesti egyetem katedráján. Abban a korban, amelyben mások szerelmeslevelek rejtvényein tépelődnek, egész lelkével az antik Róma bámulatába merül el s feliratos emlékeket gyűjt és fejt meg. A kiválasztottak éleslátásával és ösztönével állapítja meg fekvését a másfélévezred alatt föld alá süllyedt dáciai védősáncoknak s kereső szenvedéllyel kutatja és találja meg a római világ egyik legnagyobb építkezésének nyomait. Felfedezvén azokat, saját költségén felásatja az alsókosályi és iiosvai határt s kiemel azokból két római táborhelyet számtalan feliratos emlékkal. Ha meggondoljuk, hogy e feliratok tulajdonképpen a régi kor történelmi kézikönyvei és hogy sokszor egykét mondattöredék a magnézium fényével világítja meg népek, nemzetek, világrészek elmúlt és elfeledett sorsát, megértjük, hogy Thorma felfedezéseit korszakosnak minősítik a külföldi tudományos körök. Madridtól Szentpétervárig foglalkoznak vele akadémiák, tudós társaságok, napilapok, folyóiratok.

A berlini akadémia megbízásából maga Mommsen is meglátogatja 1857-ben Thormát csicsókeresztúri otthonában. Hetekig vitázva és elmélázva bámulják együtt a tudomány újonnan felszínre került kincseit, a régmúlton keresztül megértik egymást. Az erdélyi magyar művelődést is megtisztelő látogatás nagy fordulatot jelent Thorma életében. A megértésből meleg barátság szövődik. Mommsen bámulattal ismeri el az

erdélyi műkedvelő tudását és tehetségét, melyekkel szfinkszzerű feliratok jelentését is meg tudja fejteni; tudóstársává fogadja s a tudomány nevében felkéri, hogy folytassa kutatásait. A műkedvelőből tudóssá avatott házigazda vállalkozik erre, bár nagyon megérzi, hogy az archeológia milyen drága passzió; a dáciai limes minden kiásott öle, öleket vitt el Csicsókeresztútból. De egy magyar úr csak nem sopánkodhatik Mommsen előtt; folytatja tehát a feltárásokat mindaddig, míg a limes nevezetesebb pontjai napvilágra kerülnek s kész az anyag, amit Mommsen feldolgozhatson hatalmas „Corpus Inscriptionum Latinarum”-ában.

Az ősi kúriának, mely a Hunyadiak óta viseli homlokzatán a Thorma-címert (koronából kinőtt tormára tekerődző kígyó), még a boltívei is inognak már az anyagi bukás szélétől. Mommsen megismételt látogatását még kivárja, de mire az ásatásokat befejezi, az utolsó hold is kiszaladván lábai alól, nehéz szívvel elhagyja elődei fészket. Kolozsvárt, majd Pesten telepszik meg s lázas buzgalommal dolgozik most már az íróasztal mellett. Egymásután írja meg hazai és külföldi folyóiratokba Dácia felosztásáról, feliratos emlékeiről és a dáciai limesről szóló monográfiáit és nagyértékű tanulmányait.

De a vérbeli archeológusnak nem íróasztal kell, hanem *föld*, amelyből új anyagot kutasson fel a tudományszomj. Ez is kielégül nemsokára. 1879-ben megkezdődnek az óbudai ásatások. Csakúgy villog Thorma szeme, hogy újra elemé-

ben lehet. Lelkesedéssel vezeti és irányítja a munkálatokat, melyeket nagyértékű eredmények koronáznak. Felszínre kerülnek a római város, Aquincum romemlékei, vízvezetéke, fürdői, amfiteátruma, sporttelepe; utak, melyeken még a nyomuk is meglátszik a római szekereknek. Az egész világ figyelme az óbudai ásatások s ezzel újra Thorma felé irányul s az érdeklődést dúsan megjutalmazza a Magyar Tudományos Akadémia elé terjesztett beszámolója és tanulmányai.

Az örök Város már a népvándorlás idejében mágnes módjára húzza maga felé az Észak és az oriens barbárjait. Hogyne vonzaná leküzdhetetlen erővel Róma tudós bámulóját is az a föld, hol minden kődarab Róma nagyságának szimbolikus emléke; hol a Mariusok, Marcus Aureliusok levegőjét szívhatja nem is a tüdejébe, hanem egyenesen a lelkébe. Élete utolsó szakában oda vonul el. Itt is nagy szolgálatot tesz a régészetnek. Nero villájának helyén vágóhidat akarnak építeni kapzsi utódok. Thorma az olasz kormány elé tárt memorandumában kifejti, hogy merénylet volna a tudomány ellen, ha elzárnák ezt a területet a régészeti kutatásoktól. Az olasz kultuszminiszter belátja Thorma igazát s megtiltja a „szent hely” profán kihasználását.

Ez utolsó régészeti cselekedete is nagy elégtelt szolgáltató Thormának. Az általa megvédett helyen találták meg később a belvederi Apollót.*

* Riedl Frigyes: Magyarok Rómában.

A Róma melletti Antiumban halt meg, ott a tenger partján nyugszik *il professore*, ahogyan az ottaniak nevezték az erdélyi bércek közül kö-zűnk szakadt magyar urat, aki vagyonát, élete boldogságát és nyugalját elmélyedt mosollyal áldozta a tudománynak.

A germánok ellen emelt Limes Germanicus kiásatására nagy társaság alakult a németek kö-zött. A Limes Dacicus emlékeinek kiemelésében Thorma Károly egymaga vérzett el. Francia, an-gol, olasz tudósok raja köszönte egykor neki a világ tudományosságának hozott áldozatokat és eredményeket. De a trianoni tollat senki se ra-gadta meg, hogy igazságot és kíméletet kapjon a nemzet, mely a Limes Dacicus mentén szolgálta az európai művelődést.

A fejedelem.

Barcsay József, a szellemes gárdista valamelyik *ebenbürtig* osztrák mágnásnál volt vadászaton. Az ebéd bizalmas hangulatában a házigazda évődve fordult Barcsay felé:

— Mit szólsz ahhoz, Pepi, hogy a cselédeim Téged állandóan grófnak titulálnak?

— Nem csodálkozom rajta, hisz csak inkognitóban vagyok itt.

A mosolygó gárdista válasza tetszett a társaságnak. Mindenik tagja tudta, hogy a Barcsayak egyik őse valamikor fejedelem volt. Nem holmi tizenketted rendű szerenisszimus, hanem Erdélynek és a hozzácsatlakozott Kelet-Magyarországnak fejedelme.

Thallóczy Lajos,* a jeles történész, jellegzetes vonalakkal rajzolta meg I. Apaffi Mihály udvarát. Műveltségtörténeti szempontból igen érdekes leírása szerint élénken hullámzó, európai stílusú élet folyt a fejedelmi palotában. A kor szelleme és a pompakedvelő keleti világgal való érintkezés sok reprezentatív feladatot rótt az

* Thallóczy Lajos: Apaffi fejedelem udvara.

erdélyi fejedelmekre s ezeknek jól megfelelt a kormányzás gondjaival egyébként nem sokat törődő Apaffi is.

Harminc hatalmas birtok és egyéb dús haszonvételek után mai értékben 15—20 millió pengőre tehető évi jövedelem járt az erdélyi fejedelemséggel. Ebből bőven telt fényes udvartartásra. Az aranytálakon sétáló Kapiak, a pazar Bánffyak, a nagyvagyonú Csákyak és a többi nagyurak, családjaikkal derűsebb színezetet adtak az udvari élet komoly, papos alaptónusának. A szultán, a francia királyok és a protestáns főhatalmak követeinek fogadásai gyakran fonódtak egybe díszes ünnepségekkel s azokon virulva ragyogtak Erdély szépségei.

A mágnásokon kívül az udvarhoz tartoztak: a tanácsurak, a főbb deákok és a papság, vagyis a szellemi arisztokrácia.

A fejedelmi kancelláriában, amint ma neveznék, kabinetirodában, hat kancellista rőtta-kanyarította a terjengős diplomákra a cifra betűket.

Az államfő megjelenésének pompáját testőr-sége, a fejedelmi darabontok hada és nyolcvan hajdú tette színesebbé és nagyobbyszerűvé.

A palota belső berendezésén is ugyancsak meglátszott, hogy a tágas *szálakban* nagy úr lakik. A szobák padozatát és díványokat mesés értékű keleti szőnyegek borították; a falak mellett arannyal, ezüsttel díszített drága ébenfaszekrények, fegyvertartó ármáriumok sorakoztak, a falakon pompás bőrök és ébenfakeretű

velencei tükrök. A mai etagerek módjára díszelgettek a külföldi uralkodóknak, a szultánnak, XIV. Lajosnak, I. Leopoldnak kincseket érő ajándékai.

Az étkezés fontos mozzanata volt a napi szórakozásnak. Az udvartartás nagy arányokban rendezkedett be erre az aktusra. Ebédeltek tízkor, vacsoráztak hatkor. A végtelen sorozatú fogásokat, — olykor nyolcvanot is, — nagy ezüsttálakon szolgálták fel és arany-, ezüsttányérokra fogyasztották el; metszett üveg-pohárból, arany-, ezüstkupákból „ittanak”. Az asztal körül 26 fejedelmi és 16 fejedelemasszony! nemes étékfogó, továbbá 46 inas és 17 pohárnok serénykedett. A magas uraságokat a fejedelmi zenekar: tizennyolc sípos, hegedűs és trombitás szórakoztatta andalító hallgató nótákkal és lassú ütemű, ünnepélyes táncok dallamaival.

Az udvari néphez tartozott a mesteremberek serege: ötvösök, órások, műkertészek, nyergesek, fegyver készítő, ötvennél is többen. Mellettük sok munkát kaptak a kolozsvári, segesvári és marosvásárhelyi aranyművesek és egyéb „udvari szállítók”. A fejedelem éremgyűjteményét, 18 zsebóráját és sok-sok falióráját külön ékszerész és órás gondozta.

Gyulafehérvárt 32 kocsiló és sok hátságparipa állott istállón, 4 lovászmester, 41 kocsis, lovász és csatlós; az ólakban 262 kutya, a pecérek és agárhordozók felügyelete alatt. A nagystílus bölény- és medveadászatokon számtalan csősz,

jäger, fegyver- és vadhordozó egészítette ki a belső udvari népet kisebbszerű hadsereggé.

Legnagyobb pompát fejtették ki a ruházkozásban. A ruha kelméje merő bársony, selyem és legfinomabb posztó, a legdrágább prémekkel és aranyozásokkal, sujtásokkal díszítve; az alsóruha: gyolcs. A női viselet nem annyira a szépség, mint inkább a pompa kiemelésére törekedett, a széles szoknyákban, hosszú palástokban nem érvényesültek az idomok.

E fényűző életmóddal nagy kultúrtevékenység párosult. Az erdélyi fejedelmek minden időben áldozatkész pártfogói voltak a magyar nyelvnek és tudományosságnak, meg a művészeteknek. Katonai erejüket gyakran vették igénybe szövetséges európai hatalmak. II. Rákóczi György büszkén mondhatta Oxenstiernának: „Harcosom van elég, csak ellenség kellene hozzá”. A szerencsétlen lengyel hadjáratig imponáltak is az erdélyi fejedelmek Keletnek, Nyugatnak egyaránt.

Meg lehet érteni a származására büszke Barcsay József élccel takargatott önérzetét. A grófi cím, melyet akárhányszor megszerezhettek volna, valóban nem sokat lendítene a Barcsay-név nimbuszán. Még talán ártana életképességüknek, aminthogy a család két, báróvá lett ága, kétszáz évvel ezelőtt mindjárt az első nemzedékben kihalt.

A honalapítás óta bírják Nagybarcsát. Török tatár nem tudta onnan kiverni őket, de a román földbirtokreformmal pár hét alatt „kisajátítót-

ták” ezeréves tulajdonukat. Pedig még nagy hivatalokért, magas méltóságokért sem igen hagyták el azt a földet, amelytől most ingyen, majdnem futva kellett megválniok. Birtokosok voltak Biharban, Baranyában, sőt Barcsay Márk horvát bán 1216-ban Budán is kap donációt, de mindenünnen és mindenkor visszahúznak Hunyadba. Különösen, hogy Mátyás király 1462-ben a török háborúban kitűnt két vitéz Barcsay-testvérnek nyolc falut adományoz a saját birtokából, Nagybarcsa közelében.

A következő században is párosan kerülnek fontos pozíciókba: Barcsay András 1572-ben Illye-vár parancsnoka, Barcsay Gáspár megkaránsebesi bán. De belesodródik a székely felkelésbe s Báthori István a szentpáli csata után lefejezteti a keménynyakú bánt. Ezzel hosszú sorozata kezdődik családjuk tragédiájának. Barcsay Ákos fejedelemmé lesz, de magas pozíciójából nagyot bukik. Kemény János elfogja, s hogy magja se maradjon e törökpárti családnak, kivégezteti nemcsak őt, hanem testvéreit, Barcsay Andrást és Gáspárt is. Barcsay Mihályt meg Apaffi juttatja börtönbe, hogy mint rab haljon meg Fogaras várában.

A fejedelem negyedik testvére, Barcsay Sándor megmenekül a kivégeztetéstől; újra lombosodhatik az ősi fa s ez ágból kisarjadzik Mária Terézia daliás testőre: Barcsay Ábrahám.

Már-már az enyészet üli a magyar kultúrát, nyelvünk elsatnyul, szívünk félig a németé, de párduckacagányos leventék a császárváros él-

vezetei közt is meglátják a magyar műveltség tátongó sírját. Bécs dédelgetett kedvencei, vidám életre hivatott testőrök komor gondokkal gyötörődnek nemzetük sanyarú sorsán. Csábító mulatozások helyett, éjjel, összebújva, fiatalos akarással képzik és művelik magukat s velük megmozdul a letargiába esett szellemi élet is. Épp Bécsben, az elnémetesítés lesződrében virágoztatják ki újra a magyar irodalmat.

Az elegáns poéta, ahogy Barcsay Ábrahámot kortársai nevezik, versenyt ír, dolgozik, lelkesül és lelkesít Bessenyei Györggyel. A Múzsák és az asszonyok kegyeltje sok kitüntetést szerez a harcmezőn is, végigküzdve a bajor örökösödési és a török háborúkat, ezredessé és császári kedvencé lesz. De satirikus elméssége és borotvaéles nyelve nem kímél senkit, még a legmagasabb udvari személyeket sem. Kegyvesztetten megy haza, ősi birtokára s Erdélyben folytatja irodalmi és agitációs munkálkodását. Hatalmas pártfogója a szászvárosi kollégiumnak; végakaratóhoz képest, neje 27.000 forinttal segíti meg a Barcsayak e régi iskoláját.

Az erdélyi intelligencia művelődési küzdelmeiben élénk részt vesz Barcsay László, kolozsmegyei alispán is. Erősen belefekszik az Aranka György által megindított mozgalmakba, szorgalmasan fordít és költői érzékkel dolgoz át szindarabokat Erdély szemefénye, az akkor megnyílt kolozsvári színház számára.

Az 1848-iki szabadságharckor minden férfisorban levő Barcsay beáll honvédnek, — egyet

kivéve. A katonának nevelt Barcsay Elek, vérteshadnagy, császári zászló alatt küzd hazája ellen. Piskinél magyar huszárok és osztrák vértések csapnak össze. A huszárok élén Barcsay Miklós vágat kivont karddal, a vértéseket egy fiatal tiszt viszi rohamra. Szilaj tűzzel ront egymásnak a két ellenséges tiszt, — a két Barcsay-testvér. Pillanatra meghökkenve nézik egymást, Barcsay Miklós előrántja lovaglőostorát s egy hang nélkül, teljes erővel végigvág öccse arcán. Barcsay Elek megszégyenülve kullog el a csatából, kvietál, — Ausztriában telepszik meg és Magyarország földjére soha többé nem teszi lábát. Elvesz egy Schmidegg-grófnőt s fia, Géza, csak huszárhadnagy korában tudja meg, hogy voltaképpen magyar. Megtanul magyarul s attól kezdve minden évben ellátogat rokonaihoz Hunyadba. Hogy kiengesztelje a Barcsay-ösök háborgó szellemét, 60 évével bevonul a világháborúba s mint huszár főhadnagy, Szerbiában hősi halált hal. Osztrák Barcsay? — már nincs több. A múlt század utolsó évtizedeinek érdekes alakjai a testvér Barcsayak: Kálmán és Domokos. Mindkettő rendkívül szellemes ember. Mikszáth gyakran érintkezik és foglalkozik velük, de maga se tudja eldönteni, hogy melyiknek adja az elsőség pálmáját. Barcsay Kálmán enged az ősi hagyományoknak, mely szerint amíg futja belőlük, Barcsay-főispán dukál Hunyadnak; Domokos azonban sohase vállal közhivatalt.

Köteteket lehetne összeírni Barcsay Domokos ma már legendás elmésségeiről és jóízű, sokszor

borsos tréfáiról. Magas, elegáns, arisztokratikus alak, szellemes, mindig mosolygó szeme csak úgy sugárzik az ötletektől. Szabadon csapong mindenfelé, megnevettet, de meg is sebez sokakat. Szatírájának éles pengéjét gyakran megforgatja a Nemzeti Kaszinó skupcsinájában, hol a magyar közélet nevesebb tényezői: mágnások, írók, művészek, politikusok ítélkeznek elevenek és holtak fölött. A tigrisvadász nyugalomával várja be a pillanatot, mikor csettentse el ravaszát, gúnyal töltött ismétlőfegyverének. Apróvadra nem puskázik, de Szilágyi Dezsőbe, Tisza Kálmánba, akiktől mindenki tart, két lépésről belepuffant. Nem tartozik fémjelzett humoristáink közé, akik jegyzetekből, előre kicserzett ötletekkel igyekeznek bámulatba ejteni társaságukat; keresetlenül, könnyedén ömlenek megjegyzései. De csak ott, ahol a tréfának helye van. Hosszú parlamenti élete alatt nyílt ülésen alig ejt el közbeszólást, itt nem apportíroztatja szellemességét, csakhogy észrevegyék. De a folyosón aztán elemében van.

Képviselő, majd főrendiházi tag. Benn él a high life-ben. Londonban, Gannesban, Karlsbadban velszi hercegekkel szórakozik; Kolozsvárt meg lateinerekkel játszik *piculás* ferblit. Bánffy-hunyadon a járásbíróval, postamesterrel kuglizik jókedvvel, közvetlenséggel. Mindenütt szeretik, amott nem hízeleg, itt nem nyalatja a talpát, ízig-vérig nagyúr, ízlésében is „fejedelem”.

Bánffy-hunyadi otthonában hosszabb ideig vendégül látta Ferenc Józsefet is. A száz császá-

rok ivadéka kényes ízléssel szokta volt megválogatni, hogy kinél szálljon meg. Barcsay Domokosnál kitűnően érezte magát s a „fejedelem”, élete végéig, nagy kegyben állott Európa legelső gavallérjánál.

Nagyműveltségű, világot járt, sokat olvasó ember. Ha tudákoskodó „Palira” akad, színlelt bámulattal hallgatja, csak a végén tesz egy-két gúnyos kérdést, vagy megjegyzést s a társaság kacaja nyomban ki is végzi a fontoskodót. Különösen az *européerkedésben* tetszelgő, kikiáltott szép szellemeket, meg a nagyzókat szereti kifigurázni. Sasszeme rögtön meglát minden ferdeséget, hibát, vagy kigúnyolható tulajdonságot s éles nyelvvel rögtön rá is csap. A gyengéket sohase bántja, ezért otthonosan érzik magukat társaságában a vidéki élet egyszerű emberei is.

Szellemessége kimeríthetetlen, ha más nincs kézügyben, önmagát szatirizálja. Humora még akkor se hagyja el, mikor szélütötte már a túlvilág kapuja előtt áll. „Na, ezt még el kell, hogy mondjam⁴ s azzal gúnyosan nevető arccal libben át az örökkévalóságba.

A művelődés nivellálása.

A kuruc hadjáratok idejében kínos megütözést keltett Bécsben a protestáns nagyhatalmak követői között az a hír, hogy Rabutin császári generális feldúlta a nagyenyedi főiskolát. Anglia bécsi követe, lord Stepney elszörnyülködve írta hazájába: „Végzetes szükség nyomasztó hatása alatt vagyunk, midőn olyan politikát kell vérünkkel és pénzünkkel támogatnunk, mely a forradalom ürügye alatt kiirtja hitsorsosainkat”. — Az angol politikának valóban pechje van: íme 200 esztendő múlva is olyan szövetségeseket „kell” támogatnia, akik Erdélyben egymásután törik le hitsorsosaik többszázados kultúrintézményeit. A román megszállás első öt évében *nyolcezernél több magyar tannyelvű intézettől fosztották meg* Erdély kétmilliónyi magyarságát: köztük negyvenhat középiskola, a híres kolozsmonostori gazdasági akadémia, egy kereskedelmi és két jogakadémia, meg a kolozsvári tudományegyetem alusszák immár mély álmukat a román kultúrpolitika-ásta sírgödörben. A színmagyar udvarhelyi református egyházmegye öt év alatt elvesztette

a hívei által alapított és fentartott népiskoláknak több mint felerészét; e magyar iskolák bezárása miatt a székely tanulóifjúság *kétharmada iskolázatlan*.*

Vájjon a büszke Albionnak ma Bukarestben székelő Stepney-je küld-e hazájába jelentéseket a protestáns kultúraitás ilyen méretéről, melyekhez a katolikus hatalmak követői is csatlakozhatnának. Hiszen az erdélyi római katolikus státus 16.000 holdnyi tanulmányi alapját éppoly könnyed gesztussal vették el a románok, mint a nagyenyedi kollégium hatalmas vagyonát; a premontreiek nagyváradi főgimnáziumát ugyanazzal a megdöbbenő cinizmussal zárták be és tették tönkre, akárcsak a reformátusok zilahi és szászvárosi kollégiumát.

A magyar kultúralkotások egyik legrégebbi emlékét: a szászvárosi Kun-kollégiumot *épp abban az időben végezték ki, amelyben fennállásának 400 éves jubileuma lett volna esedékes* s olyan brutális módon, hogy ez, a művelődés történetének fekete keretű fejezete számára feltétlenül megrögzítendő.

A hunyadmegyei magyarság ősi nevelőintézetét: a szászvárosi iskolát, a reformáció első éveiben alapítják az új hit követői, 1530-ban már folyik benne a tanítás. Abban az arányban nő és fejlődik, amilyenben Szászváros, e keresett letelepülési helye a török dúlások magyar mené kultjeinek. Az elhagyott ferencendi klostrom-

* Kornis Gyula: Az elszakított magyarság közoktatásügye.

ban elhelyezkedett tanintézet I. Rákóczi György idejében tövig leég, mire az áldozatkész fejedelem 1645-ben emeletes, új iskolát építtet s 24 szegény diákot taníttat benne a saját költségén. Szervezete és tanterve nagyjában megegyezik az akkori protestáns iskolákéval, mintegy fiókintézete lesz a nagyenyedi főiskolának. 1669-beli feljegyzés szerint studiósusai, vagyis a középiskola osztályait szigorú vizsgával — rigorozummal — végzett növendékei nagyobb számban indulnak el hazai és külföldi akadémiákra. A latin mellett tanítják benne a görög és héber nyelvet, majd Apácai Csere János korszakalkotó tanügyi hatására: logikát, metafizikát, históriát és retorikát. A tanulók nagyjából az internátusban, a vagyonosabbak a jobbmódú polgárságnál helyezkednek el. Érdekes, hogy a református intézet szabályzata megtiltotta rektorainak a nősülést, így annál intenzívebben ügyelhetnek fel a növendékek erkölcsi életére és tudományos előhaladására.

Barcsay Ákos és I. Apaffi Mihály fejedelmek, meg a hunyadmegyei nemesség áldozatkészességéből az intézet tanárai jól vannak dotálva; jelentékeny alapítványaik a szegény tanulókat is támogatják. A környékbeli birtokosság évente gabonával és egyéb élelmiszerekkel járul a diákok jólétéhez; az iskola időnkénti renoválásához pedig épületfával, kövel, deszkával. A szegényebb fiúkat a szünidőkre magukhoz veszik, vidoran élvezik ezek a falusi élet örömeit és bőségét; legátuskodnak, tanítgatják a kisebb gyer-

mekeket, segítenek a gazdaságban. Hosszú lajstromok őrzik azoknak neveit, akik nagyobb pénzzadományokkal mozdítják elő az iskola fejlődését; különösen a Barcsay-családnak majdnem mindenik tagja szerepel azokban. A gyakran megszoruló Rabutin mester arra is rájön, hogy a szászvárosi iskola fejőstehénnek is alkalmas. A kollégium egyik nagyobb alapítványának elszámolásán megfakult betűkkel húzódik meg a *jellemző* hivatalos feljegyzés: „Kézpénz nincs, mert a kuruc világkor Rabutin császári generális loboncai soldjába elvitte .

Dacára a generális *tanügyi érdeklődésének*, egyre gyarapszik az iskola vagyonban és tanítványokban. Régi patrónusai az úgynevezett nemzetietlen korban se hagyják cserben a magyar kultúrát, még kevésbé a nemzeti fellendülés időszakában. A devalváció-okozta károk pótlására 1815-ben tizenkétezer forintig adóztatják meg magukat a hunyadmegyei rendek, a következő években többek között báró Naláczy József és Naláczy Istvánné öt-ötezer, Barcsay Ábrahámné Bethlen Zsuzsanna huszonhétezer, gróf Kún Zsigmond harminckétezer forinttal istápolják a gimnáziumot. 1847-ben száztizenháromezer forintra növekedik készpénzállománya, a tanulók száma pedig meghaladja a kétszázat. E kedvező helyzetben új épület emeléséhez kezd az iskolai előljáróság, befejezését azonban megakadályozza a szabadságharc.

Az abszolutizmus nemzetsorvasztó éveit megéri a gimnázium is. Épületeiben osztrák lovas-

ságot helyez el a kényuralom, sőt az a gondolat is felvetődik, hogy az iskolát véglegesen alakítsák át kaszárnának. Ez szerencsére nem következik be, az osztrák elnyomó volt annyira civilizált, hogy ne helyezkedjék túl a magántulajdon szentségén. Ellenben a gimnázium látogatottsága és jelentősége nagyon összezsugorodik. Vagyona nagyrészét feléli. Az erdélyi magyar társadalom adakozása mégis lábra állítja. 1865-ben befejezhetik a megkezdett építkezést s megnyílhat mind a nyolc gimnázialis osztály. Fejlődésének hatalmas lendületet ad kiváló főgondnoka, gróf Kun Kocsárd. Ez a nemesszívű magyar, *aki másfélmillió forintot hagyott az EMKE-re*, a szászvárosi gimnáziumot mintegy kilencvenhatezer forintnyi adományával abszolút magas színvonalra emeli. Kényelmesen berendezett internátusával, tornacsarnokával, kórházával, 15.000 kötetet meghaladó könyvtárával mintanevelőintézet lesz. Tizenkél jeles tanára évente négyszáz diákot nevel és tanít, *növendékeinek átlag egynegyede román, közülök igen sokan magyar alapítványok segítségével végzik tanulmányaikat.*

Meg is volt a hála érte! A részben egykori növendékeiből, erdélyi románokból alakult kormányzótanács már a megszállás első napjaiban elvette épületeit, majd megfosztotta nyilvánossági jogától s végül bezáratta azt a gimnáziumot, melyet tisztán a magyar társadalom állított fel és tartott fenn *100 esztendőn keresztül.* A románság sem egyedeiben, sem összességében soha

egy vak garassal sem gyámolította a szászvárosi kollégiumot, ellenben bőségesen élvezte általa a kultúra áldásait. A magyar kultúrintézmények hatása nélkül a román művelődés ma még az ábécénél tartana. A román közoktatásügy hálás irányítói nagyon jól tudják, hogy a hunyadmegyei magyarságban még mindig van annyi erő, mellyel a jövőben is, fenn tudta volna tartani ősi kollégiumát. Éppen ezért mondta ki a román kormány, máról-holnapra, egy rövid rendeletben, hogy: „a szászvárosi kollégium működése ezennel megszűnik”. Elvették: *hog nyomban átalakítsák román líceummá!*

Mert a románok ekként egyszerűsítik a művelődési tevékenységet! Míg a mi társadalmunk vért izzadott, hogy kultúrkonkurrens iskolákat állíthasson a meglévők mellé, — hisz voltak egész kis városaink két-három magyar felekezeti gimnáziummal, — ők kieszelték a kultúranivellálás szörnyű szofizmáját, mely szerint; a román művelődést egy szintre kell hozni a sokkal fejlettebb magyarral. Ennek pedig legegyszerűbb módja, elsorvasztani, letörni, elvenni a magyar kultúrintézményeket. Még azokat is, amelyeket hosszú századok folyamán magánalapítók bőkezűsége emelt a magyar művelődésnek. így csak a magyar feliratot kellett lekaparniuk, hogy nyomban odaállíthassák a román kultúra szolgálatára. Magántulajdon? A művelődés szabadsága? Ugyan ki hederít manapság ezekre a divatból kiment fogalmakra — a Királyhágón túl, ahol a magyarság anyagi és kulturális birtok

állományának határköveit maguk a felesküdt csőszök tologatják egyre beljebb, abban bízva, hogy a törvénytörő bíróval: a Népszövetséggel könnyen tudnak „igazítani”.

Messze világít a XX. század civilizációjának sugárkévéje. Fényénél élesen kidomborodik, hogy milyen kontár iskolapusztító volt egykor Rabutin generális. Stepney megrökönyítője ma megtanulhatná, miként kell szakszerűen „nível lálni”, de azt is, hogy a régi és értékes magyar kultúra közkinccsei mellett miként száll síkra egyöntetűen az egész nyugati civilizáció.

A koktesrvári hegedős.

Alig hiszem, hogy akadjon műveltebb köreinkből valaki, aki legalább egyszer meg ne hallgatta volna Balázs Árpádot s így keresztül ne ment volna az érzéseknek azon a skáláján, amit ez a gyermekarccal megderesedett *hegedős* a lélekben felfakaszt. Mindenki ismeri előadásának meleg hangulatát. Lágy, olvadó szerelmi vágy, pajkos csókok, keserű honfibánat, forró remények és acélos hitek váltakoznak benne a gyűlölet lángjával a bitorlók ellen.

Ezekben az érzésekben forrott össze kétezer ember, aki bejutott az Akadémiába, hogy a Petőfi-társaság ülésén meghallgassa a lantos székfoglalóját. Tüzesebb, viharosabb ülése aligha volt ez illusztris körnek fennállása óta. Minden nóta után felzúg az elragadtatás moraja. Újra meg újra akarják hallani a művészt, aki kitárja megittasodott lelkét a megittasodott hallgatóságnak.

Egyik tapsvihár után kérdően néz a közönségre, mit kíván hallani s egy bátor kis leány kérésére eljátssza egyik legszebb dalát. A sötét bánat és meggyőző bizonyosság melódiája ez,

arról beszél, hogy Magyarország egymástól soha el nem hűlő tagjai egyszer még újra összeforranak s erősebb lesz a magyar, mint valaha volt.

Felvillan a magyar jövő! Egy tizenhatéves kis leány a szerelmi nóták szerzőjétől nem a szerelem dalát kívánja hallani, hanem azt, amelyből kisüvít egész Magyarország zordon fájdalma, a magyar sors gyötrő komorsága. Nem andalító líra, lány elzsongás után epednek Balázs Árpád leányai, hanem a magyarság tragédiája kavarja fel bársonyos vérüket. Hogy ebből az országból valaha is az legyen, aminek álmodjuk, ahhoz tizenkétfélmillió olyan magyar kell, aki minden más érzést és akarást alá tud rendelni egyetlen égő nagy gondolatnak. Jöhetnek események jók, rosszak, akármilyenek; fordulhat a világ erre, vagy amarra; amíg minden magyar párnájába nem sírja esténként a jelen fájdalmát és reggel nem ébred egy tüzes, erős akarattal, hogy a sírásból öröm fakadjon, addig a lelkek nincsenek készen és addig itten csak pokol és kárhozat honol. Tizenkétfélmillió magyarnak minden idegdúcába be kell, hogy tetoválódjék» a hármasság hegység és a négy folyó képe, vérebe sűrítődjék az elszánt meggyőződés, hogy van egy eszme, amelyért ha kell, egyetlen szóra minden megmozdul, ami erős, becses és drága. Addig az idők teljessége beláthatatlan távolban vész el.

A mai nemzedék vackon didereg, lábhegyét sem nyújthatja ki a megvedlett takaró alól, csak a belső tűz óvja a külvilág dermesztő hidegétől.

A politikusok számolnak és vitatkoznak, de csak lassú lépésekkel közeledhetnek a cél felé. Hanem a regősök, hegedősök a képzelet határtalan birodalmán keresztül vezetik a nemzetet az igéiét országába. Lelkük megolvadt aranyából sűrűsödik majd terv és elhatározás. Nekik hódol az ifjúság. A méla énekektől elbűvölt leánykákból asszonyok, anyák lesznek és a bennük kiformalódott érzések nyomtalanul nem vesznek el soha. A Balázs Árpád dalai? Hangulatfoszlányok, akár a kuruc énekek. De ezek hintették be a farkasbőrös vitézek útjait véres hómezőkön, erőt adtak és lendületet a csüggedés avarában lankadó kurucoknak. Balassa Bálint vitézi énekei! De sok tar koponya előtt nyitották meg az örök paradicsom kapuit s a magyarra törő tar koponyák fajtája korántsem veszett még ki.

Balázs Árpád nagy közönséget teremtett nőtáinak nemcsak idebenn, e szürke szorult ország minden kis falujában, hanem azokon a vidékeken is, ahol ma magyarnak lenni az apagyilkosságnál is nagyobb bűn. Ahol csak titokban, bezárt ajtók és lefüggönyözött ablakok mögött csillanhat fel rövid órákra a magyar érzés. Átszállanak ezek a dalok a határzsandárok sorfalai közt s mint a virág himpora, lebegnek az ősi levegőben, hogy megtalálják a megtermékenyítésre váró magyar lelket. Amit toll le nem írhat, elzengi a melódia s érzéseink egysége, elválaszthatatlansága fakad belőle.

De dalolják azokat a Mississippi és Ontario

mentén is: epedő vágy röppen fel onnan a hazai
rög után. Bolyongó magyarok dalolnak. Vala-
mikor talán ezek a nóták húzzák vissza őket a
Duna, Tisza mellé.

TARTALOMJEGYZÉK:

	Oldal
Herczeg Ferenc előszava.....	3
Erdélyország lelke	7
Az erdélyi mágnások	13
Erdélyi társasélet.....	19
A Bethlenek	28
A nagyenyedi hattýúk dala.....	30
A Telekiek	41
Az erdélyi nyelv-művelők.....	51
Erdély Széchenyije	50
Az Erdélyi Múzeum.....	03
A Wesselényiek	08
Zsuki galopp	75
A gubernátorok nemzetsége.....	80
A Kolozsvári Zenekonzervatórium.....	88
A gyalui két platán.....	90
A Kemények.....	100
„Utánam fiúk, itt az Isten !”.....	100
Mailáth püspök	112
A Rhédeyek szíve.....	117
A szemerjai Szászok.....	124
Erdélyi vadászélet.....	131
A kolozsvári szinidirektor	140
Erdély roskadozó színpada	140
Egy az Isten!.....	152
A székely Mecénás	150
A kalapos király egyik uralkodótársa.....	102

	Oldal
A gorbói földesúr.....	169
Fuimus Troës.....	173
Mara László almái.....	180
Mommsen barátja.....	184
A fejedelem.....	191
A művelődés nivellálása.....	200
A kolozsvári hegedős.....	207